

જૈહરે હંદગાની

યાને

માનવ જન્મનોમર્મ.

(એક જ્ઞાન ગંઝતથી ભરપુર વિષય.)

લખનાર—

મીસ પીલાં લીખાજી મકાતી.

પ્રગટ કરનાર—

મીં દીનશા એં કરકરયા.

(માલેક અને અધિપતી “ચેરાગે હિન્દ”)

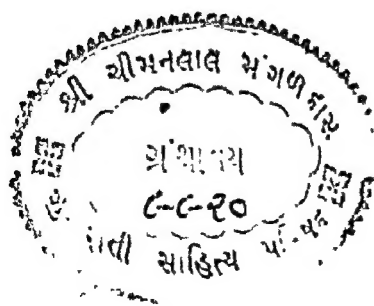

.. પુસ્તક, મીસ પીલાં લીખાજી મકાતીએ આપ્યા સ્ત્રીત ન્યુસારીથી લખ્યું છે અને મીં દીનશા એં કરકરયાએ પોતાના “કર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ”માં છાપ્યું છે અને ત્યાંથીજ પ્રગટ કીધું છે.

૧૫૪૧૧

પ્રતીપી
(બૌદ્ધ)

આ પુસ્તક રજૂ નાં એકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર
કીધેલું છે માટે એનાં કર્તાની પરવાનગી વીના
છાપીને પ્રગટ કરવાનો કોઇને હુક નથી.

પ્રસ્તાવના.

Long absences extinguish all the false lights, though not the true ones. The lamps are dead in the banquet room of yesterday; but a thousand years, hence, the stars we look on to night will be as bright

Lord Liton.

સાહિત્ય પ્રેમીઓને નિર્દોષ વાંચન પુરૂ પાડવાની કેવળ એક જ આશા અને નેમથી આ કમીની કલમ દપટાવવાનું મેં શુભ કાર્ય આશરે સાત વર્ષની વાત ઉપર આરંભ્યું હતું; જે કલમ આજે વિખ્યાત થવાનું માન, મહાન પિતા પ્રભુને નથી ઘટતું એમ કોણ કહી શકશે? અત્યાર તુલીક પ્રગટ કરેલાં છ પુસ્તકોને મારાં વાંચક બધુઓએ મોટો ટેકો આપ્યો છે. અને મારૂં છેલ્લું પુસ્તક “ભવસાગરનો ભોમીઓ” એટલું બધું લોકપ્રિય થઈ પડ્યું છે કે તેની પ્રથમ આવૃત્તિ ફક્ત એક જ માસમાં ખપી ગઈ છે. અને એમાંથી પ્રભુનો હાથ હું પ્રથમ માનું છું. આજે જ્યારે વળી સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે, ત્યારે જી જો હું આહુરાતો ઉપકાર નહિ માનું તો મારા પર નગણાંપણાંનો આક્ષેપ આવશે. તે મહાન અહુરમજ્દની અપાર મહેરથી આજ મહારૂ સાતમું પુસ્તક બહાર પડે છે, અને એ રીતે સાહિત્યની સેવામાં એક નવું જ પીંછ મારા, તરફથી જોસાય છે એ મોટું શું મારે ખુંશી થવું નહોતું જોઈએ ?

ખાનુ લેખીકાઓ નવલકથા લખવા પર મોહી પડ્યાં છે જ્યારે તમારી આ અદના લેખીકાએ પ્રથમથી જ નીતી રીતી અને શીલમુશી પર પોતાની કલમ ચલાવા માંડી હતી, તેની

પહેલ્લીજ કોશીપતું પરીણામ “સુખની શોધ” અને “હીરાનો હાર” બહાર પાડ્યાં હતાં, આજે આ પુસ્તકોથી તમામ ખપી ગયાં છે અને તમે વાંચકો ખુશી થશો કે “હીરાનો હાર” નામની મારી ચોપડીની બીજી આવૃત્તી પણ મેં છપાવા માંડી છે. એવીજ ઢપતું આ માફ “જેડરે જીદંગાની” પુસ્તક છે, એ બંને પુસ્તકો કરતાંએ ઘણીજ સ્વચ્છી રીતે મેં આ પુસ્તક લખ્યું છે; એક લખનારે પોતાનીજ વગ્ર પોતાની કલમેજ હાંકવી એને તો હુંબી પસંદ કરનારી નથીજ ! મગર વાંચકોને ખાસ “ધન્દ્રોડયુસ” કરાવા સાંઝ મને એટલુંબી લખવું પડે છે. આજ સુધી મેં પારકા હાથે બીજાઓ પાસે પ્રસતાવના લખાવ્યો હતો; મગર આ પુસ્તક વેળા મેં માંગી તાંગીને પ્રસતાવના લખાવી મહારી વખાણ કરાવાનું દરસ્ત વીચાર્યું નથી. મારાં પુસ્તકોને લક્ષમણ પત્રની અને જાહેર ખબરની જરૂરજ જણાતી નથી. પુષ્પની સુગંધ મનુષ્યને કાંઈ પોતે ખોલાવતી નથી; મગર મનુષ્ય પોતેજ તેનાં મધુર સુગંધમાં લપટાઈ મોહનીમાં પડે છે. એજ રીતે ઉમદા વાંચનના પુસ્તકોનેબી જાહેરાતની કશીજ જરૂર નથી કાંકે ઉમદા વાંચન પોતેજ અકેકના મોંથી પ્રજામાં પ્રસરે છે. આજ સુધી બહાર પાડેલાં પુસ્તકો મેં એજ રીતે ઢોઝ તાસા વગરની જાહેરાત વગર ખપાવ્યાં હતાં, લેખકો કરતાં વાંચનારાઓ વિશેષ વીદવાન હોય છે; એટલે સાહિત્યમાં સાચ્યું સોનું કોણ કને છે અને ક્યાં પુસ્તકમાં છે એની કસોટી તેઓને જરાબર કરતાં આવડે છે.

સાહિત્યમાં પ્રવેશ થવા અગાઉ મહને મારા મિત્રમંજી તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે, મેં સાહિત્યમાં લાઇન ખેંટી લીધી હતી, કાંકે આ જમાનો નવલકથાને છે હશે બા—પરંતું મારું મન એમ કંઈ મોનવા સાફ ના પાડવાથી નિતીના પાઠો લખવામાંજ મોટી

મોઝ માની બેઠી. કોઈક મિત્રોએ ગદને કહ્યું કે એવા વિષયો કોઈજ વાંચે નહિ પરંતુ હવે તમામ વાંચકો પોતે જોઈ શકશે કે તેમ માનવાને મને જગણી કારણો મળ્યાંજ નથી. કાંકે અકેક કરતાં સાતસાત પુસ્તકો એક ઝપાટામાં ખપી ગયાં છે. પરંતુ હવે અત્રે મારા લાભની વાતો જવા દઈ આ લઘુ ગ્રંથમાં શું પીરસવામાં આવ્યું છે તે તમને કહીશ.

દુનીઆમાં માણસોને આજે આપણે ધણી વિચીત્ર રીતે જીવન ગાળતાં જોઈએ છીએ. કોઈ ખુતી તરીકે તો કોઈ ચોર તરીકે યા ખવિસ તરીકે આદિ અનેક દુર્ગુણોમાં ફસી પડી પોતાની કીંમતી જીવંતી નકામી જેવી કરી નાંખેલાઓને જોઈએ છીએ. તેવા અજ્ઞાની હૃદયોને કંઈક દરજ્જે આવાં નિતીજનક વાંચનથી સુધરવાની ટક મળે એવા નિખાલશ વિચારથી આવા વિષય પર કલમ ઉપાડી છે.

મનુષ્ય જીવંતીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ વખત, પ્રાર્થના અને મૃત્યુની પળ છે જે ઉપર આ લઘુ ગ્રંથમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણ સાંધેનો વિના મનુષ્યની જીવંતી સુકાંત વિનાના વહાણની અગરજ છે. વહાણ પર જો સદા ચઢવામાં આવ્યું ન હોય તો હવામાં આમતેમ ડોળા ખાઈ એકાદ ખડક સાથે અડાધ નાશ પામે છે એજ રીતે માનવ જીવંતીનું વહાણ પણ ચાલે છે. એટલા માટે બાહ્યા વસ્થાથીજ આપણા નાનાં જાળકાને પ્યારની નવલકથા વંચાવવા કરતાં બોધક પુસ્તકો વંચાવી તેમનાં કુમળાં મગજ પર કુદરત સંબંધી સારો છાપ બેસાડવો જોઈએ, તો ભવિષ્યમાં વય વધતાં સંસાર સાગરમાં ડુબકી મારતાં પોતાના લાભ કેમ સચવાય તેનો ખારીક વિચાર કર્યા પછીજ જીવંતીની સપાટી પર સંભાળથી પગલું ભરતાં શીખશે. મનુષ્ય એક હાંડકા માસ અને કોઈકીય બનેલું માણી છે. પરંતુ તે કેમ બન્યું છે એની આપણને જરાય ખબર

નથી. ગાતૃશ્રીના ગર્ભમાં નવ માસ કેમ રહે છે અને પછીજ કેમ જન્મે છે? વળી એક કુદ્રતી દાંત ભાંગી જતાં તેવોજ એક દાંત જેવો ખનાવામાંથી મનુષ્ય જાતિ લાચાર છે, તેવી એક અમુલ્ય જીવંતીને માનવો કેવાં અધર્મ કામોથી કચડી નાખે છે; એ ખ્યાલોનું ચિત્ર દોરવાની મેં આ લઘુ ગ્રંથમાં કોશીષ કરી છે.

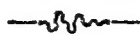
પોતાની કીંમતી જીવંતીનું મનુષ્ય જાતિ આજે કેમ નષ્ટબોદ વાળે છે? કેવળ ખાતું પીતું અને મજા કરીતેજ પોતાનો કાળ નિર્મગ્ન કરતાં દિસે છે. એમાંજ તેઓ જીવંતીનું કંઈ ખરૂં રહસ્ય સમજતાં લાગે છે. પરંતુ જે આવી કાલી અને ક્ષણિક વસ્તુમાંજ જે જીવંતીનું સાચું રહસ્ય સમજતુ હોત તો મહાન પેગામ્પરો, મહાત્માઓ અને જોગી-જતીઓ જીવંતીનો ગુપ્ત ભેદ ઉકેળવા એકાંતવાસ તરીકે પહાડ-પર્વત શા સારૂ પસંદ કરતે? જીવંતીનું રહસ્ય મોટી દોલત સંગ્રહવામાં કીંચીત મોઝ મઝાહમાં નથીજ. જીવંતીનું સાદૃશ્ય તો મોત અને જીવંતી વચ્ચેનો ભેદ શોધી કાઢવામાંજ છે, અને આ બાબદ મેં વિસ્તાર પુર્વક આ લઘુ ગ્રંથમાં સમજાવી છે. જેમાં "There is but a step, between us and death" ના સુંદર વાક્યનો ઉડો ભેદ સમજાવવામાં આવ્યો છે. અવનિમાં મનુષ્ય મુસાફર દાખલ આવ્યાં છે; પરંતુ સૃષ્ટિનું સૌંદર્ય જોઈ માનવ જાતિ ખરો માર્ગ તજી માર્ગમાંજ ફિસતી આકર્ષક વસ્તુ પ્રતિ ધસી ગઈ છે. જેનું પરિણામ આજે ખુન, મારામારી, ધરતીકંપ, આદિ હૃદયોભેદક ચમકારા સિવાય આપણે કશું એ જોયું છે? જગતમાં આવા ખનાવો તો આજકાલ સાધારણ થઈ પડ્યા છે, જે જોવાનું અને અનુભવવાનું મન થતાં આપણે સમજીને જોઈ શકીએ તેમ છે; પરંતુ અજ્ઞાનના અંધકારનો જે મંથા રૂપી

પડદો આપણી આંખપર ફરી વળ્યો છે; જેથી ખરું-ખોટું સમજવા જેટલીખી અડકલ મનુષ્ય જાતિમાં રહી નથી. બાપુ બસ-હવે વધારે લખવા જેટલી મારી કલમમાં શક્તિ નથી, જે કંઈ જણાવવાનું હતું, તે તો મેં આ પુસ્તકમાં સમાવામાં આવેલાં પંદર પ્રકરણમાં સમાજવી દીધું છે એટલે હાલ પર્યંત તો હું અત્રેજ થોભીશ.

“જૈનદરે હાંદગી”નો આ વિષય આપણા જાણીતા પારસી મેકમીક્લન નામદાર દિનશાહ એદલત કરકરીઆએ પોતાના “ચેરાગે હિન્દ” અઠવાડીક પેપરમાં છાપ્યો હતો; અને તેમણેજ એને પુસ્તકના આકારમાંખી બદલ પાડ્યો છે; જે માટે હું એ મારા ભક્ષા મિત્ર નામદાર કરકરીઆનો હુગરથી આભાર માનું છું. આ આપણા નામદાર કરકરીઆખી કંઈ એમજ માનતા હતા કે, આજનો જમાનો નવલ કથાનો છે એટલે સાહિત્ય કોઈ વાંચે નહિ, પરંતુ જ્યારે મેં મારો આ વિષય બતાવ્યો ત્યારે એવાણુ તો એનાપર એવા મોહી પડ્યા કે બસ પુસ્તક બનાવા લખજ લીધું અને ખીજ એવાજ વિષય લખવાની મહેને ભલામણ કીધી. એ તો આ હિરાની પરિક્ષા ઝવેરીજ કરી જાણે, તેમ આવાં લખાણની તો, જે જાણે તેજ કદર કરી જાણે. આ પુસ્તકમાં અહિં તહિં ભુલો પ્રેસની ગફલતીથી રહી જવા પામી હોય તો તે માટે વાંચક વર્ગ દર ગુજરથી જોશે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે,

જારીઆ સ્ટીટ, } તમારી સદાની શુભેચ્છક બહેન,
નવસારી, તા. ૧૫-૧૦-૨૭. } નોશાકરી ખીલાં.

માહરૂં ૪૧ મું પુસ્તક.

હાલમાંજ મીસીસ પુતલીઆઇ જાંઠાગીર કાચરાજીનું “પૈસા છે પ્યાર” નામનું પુસ્તક બાહેર પાડ્યું હતું તે પુસ્તક પછી અંજો બીજાં આપણા નોશાક્રાં બાનું મીસ, પીલાં ભીખાજી મકાતીનું આ પુસ્તક બાહેર પડે છે.

આ પુસ્તકની ખુબી વિષે હમારે ત્યજી બોલવાનું નથી. કેમકે આ આખાં પુસ્તકનું લખાણ “ચેરંગે દિન્દ” પેપરમાં કટકે કટકે છપાઇ ગયું છે અને તેજ લખાણોનો સામટો સંગ્રહ એકઠો કરી આ કીમતી લખાણો થોડાંક વર્ષથી જળ વાઇ રહે એવા હેતુથી આ પુસ્તક બાહેર પાડવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકમાંનાં ભીન્ન ભીન્ન લખાણો વાચ્યાં પછી એક માનસનાં વિચારો ફેરવાવા જોઇએ, અને તે ઉંચ ટોંચે પોંદ્યવા જોઇએ એવું હમારું મત છે. લખાણોની અસર માનસ માત્રનાં મગજ ઉપર એવો છાપ પાડે છે કે કોઈવાર તે લખાણોનાં વાંચણોથી માનસો પોતાનું તગદીર પણ ફેરવી શકે છે. અભ્યાસ! એજ આદમીનું ઉંચુ જીવન છે. નવસારી કરતાં મુખ્ય અને મુખ્યથી વધારે વેલાયત લોકો શા માટે જાય છે ? પોતાનો અભ્યાસ વધારવા અને તે અભ્યાસનાં પરિભાણે પોતાનું ઉંચું જીવન ગાળવાની દરેક માણસને ઇચ્છા હોય છે, તે આદમી પોતાની તમામ ઇચ્છા મોટા અભ્યાસથી તૃપ્ત કરી શકે છે.

તેવા ઉંચા અભ્યાસના જ્ઞાન માટે આ પુસ્તક વાંચવાની અને તે માહાન માનસોને પગલે ચાલવાની એક આદમ જો કોશેષ કરે તો તે સમજી પોતાનું ધારેલું કામ કરી શકે તેમ છે.

એવું આ પુસ્તક વાંચવાથી હમારી પોતાની પણ જરૂર સા થઇ કે, આ કીમતી લખાણોનું પુસ્તક છાપવું અને તે પ્રગટ કરવું દુન્યામાં વધારે સારું કામ કરેલું કહેવાશે.

લી. દુવાગો દીનશા એન્ડ કંસેકરયા.

અર્પણ.

નવસારી પ્રાંતનાં મેહરબાન લોકપ્રિય
સુખા સાહેબ,
માધવરાવ મોરારાવ શિતોળે.

ખાર-એટ-લો.

જેમની નવસારી પ્રાંતની સુખાગીરીની દુક
કાફીદી દરમ્યાન, ઠરેલ વિચારો, સારા સદ્ગુણ અને
ઇનસાફ કરવાની ઉંચી નેમથી, નવસારી પ્રાંતની
પ્રજાના દિલ હરી લીધાં છે તેવા એક—

માનવંત સુખા સાહેબને

આ વિદ્યાથી ભરેલું પુસ્તક, માન, હેશાન

અને લાગણીઓ સાથે અર્પણ કરું છું.

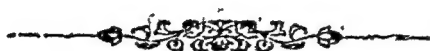
લી. તમારો વિશ્વાસુ,

દીનશા એ. કરકરયા.

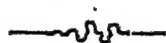
જૈહરે જંદગાની.

યાને

માનવ જન્મનો મર્મ.

પ્રકરણ પહેલું

આત્માશ્રદ્ધા અને આત્મસામર્થ્ય.

The man of God is a treasure in a dust heap;
The man of God is not skilled in bookish lore;
The man of God is not hidden o my son?
The man of God seek him and thou shalt find him.

Jalalyuddin Rumi.

આત્મશ્રદ્ધા માટે આત્મસામર્થ્યની ઘણીજ આવશ્યકતા છે. આત્મ સામર્થ્ય વિના આત્માશ્રદ્ધા એ રસોઈ બનાવવાના વાસણો વિના રસોઈના સામેન જેવી છે, આત્મા શ્રદ્ધાથી માત્ર આટલી વાત બહુી શકાય છે કે, આપણામાં શું શું કામ કરવાની શક્તિ છે, અને આપણે શું શું કરી શકીએ તેમ છે. આરે આત્મસામર્થ્યથી તો જે જે વાતોની ભાવનાં કરવામાં આવેછે તે તે વસ્તો કાર્યનું રૂપ ધારણ કરી શકેછે. અપનાહ તરીકે એક શિલ્પકાર કોઈ પથરના દુકાને જુએ તે

વખતે તેનો આત્મવિશ્વાસ કેવળ આટલું બતાવી શકે છે કે આ પૃથ્વરમાંથી મુ-તી બની શકશે ખરી; પરંતુ આત્મસામર્થ્ય તો, તે પૃથ્વરના દુકડાને તેની દ્વારા-ચક્ષુ સમક્ષ ગોચર મુ-તીજ ઉભી કરી દે છે. પ્રથમ વિશ્વાસ યાને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. બાદ આત્મ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ કોઈ કામ કરવાનો વિચાર થાય છે, પછી તે અનુસાર ક્રિયા કરવામાં આવે છે. ઇચ્છા થવી એ આત્મવિશ્વાસ છે જ્યારે તે અનુસાર પોતે ક્રિયા કરવી તે આત્મસામર્થ્ય છે.

જે મનુષ્યે આત્મ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેઓ પછી કહી શકે છે કે અમારી ઇચ્છાઓ અને હમારાં કામો અમારા સિવાય કોઈજ અનુમાન કરી શકતું નથી; તેમ વળી અમને કોઈ સારો યા ખોટો વટીક પાડી શકતાં નથી કેવળ હું પોતે પોતાને સારો યા ખુરો બનાવી શકું છું. આત્મસામર્થ્યવાળો મનુષ્ય પોતાની આર્થિક, સમાજિક, માનસિક, સારિરિક અને આત્મિક દશાને પોતેજ સુધારી શકે એમ છે. મનુષ્યનું જીવન કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એ પશ્ત એવો છે કે જેનો પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતેજ વિચાર કરીને નિશ્ચય કરી શકે છે, આ માટે મનુષ્યે પ્રથમ પોતાના બળ ઉપર ઉભુ રહેતાં શીખવું જોઈએ બીજાની સહાયની, આશા રાખવી અને તેના ભરસા પર જીવન ગાળવું નિર્ણય છે. પ્રથમના કામમાં જો પોતા ઉપરજ આશા રાખવામાં આવે તો પછી ગમે એવા મોટાં કામને માટે મુસીબતમાં પણ આપણે કહી શકીએ કે:-

Let this Young year that. Silent. walks beside me
Be as means of grace, to lead me up, no matter
what besides me;

Wearer my master's face, If it need be that-ere.

I reach the tountain,

Where living Waters play.

જૈનહરે છંદગાની

My feet should bleed from sharp stones on the
mountain.

Then cast them in my way, If vain soul needs
blows & bitter losses,

To shape it for Thy crown.

Then bruise it, burn it, barden it with crosses,
With sorrows bear it down.

To what thou wilt to mould me thy pleasure.

And if I should complain

Help full of anguish Yet another measure

Until I smile at pain,

Send dangers deaths ! but felo me how to dare
them,

Enfold me in thy care. Send tears !

But give me strength to bear them.

કુદ્વતપ્રતિ જ્ઞેશો તો જાણાશે કે જે ક્રમ પોતાને કરવાનું છે તે, તેને જાતેજ કરવું પડેછે; પોતાની જગાએ બીજાને મોકલવાથી થઈ શકતું નથી. મોતને કાસદ તમને આમનંત્ર કરવા આવે અને તમે ના પાડો અને બીજા કોઈ આગળ જવા કહો એમ બને નહિ કુદ્વત નિત્ય બતાવી આપે છે કે મનુષ્ય પોતેજ પોતાનો મિત્ર અને પોતેજ પોતાનો શત્રુબધુ છે. પછી તે પોતાને પોતાનો મિત્ર બનાવે કે ગમે તો શત્રુ બનાવે એ તેનાં પોતાનાંજ હાડમાં છે. સાધારણ ડ્રૂપ્તોંત કસરતનુંજ લ્યો શું કોઈ માણસ પોતાની જગાએ બીજાને અખાડામાં મોકલે અને કસરત કરાવે તો તેથી તેનું શરીર રૂપ્ત પુષ્ટ થઈ શકશે, કદાપી નહિ જ્યાં તુલીક તે પોતે જઈને પોતાના શરીર વડે શ્રમ નહિ કરે અને કસરતોનાં સિધ્ધાંત પર પોતાના શરીરનો અને સમયનો ઉપયોગ નહિ કરે ત્યાં સુધી તેને કાંઈએ લાભ થવાનો નહિ. એવી રીતે વળી કોઈ રોગ થતાં તે માણસને જાતે દવા

ન પીએ તો સંસારની સઘલી ઔષધીઓ તેને માટે નિષ્ફળ નિવડેછે. જો કોઈ પોતાના પેટની ચુંક મટાડવાને માટે ખીજાને સ્ત્રણ ખવાડે તો શું તેથી તેની ચુંક મટી જવાની હતી? નહિજ! રોગ મટાડવાને માટે તો જાતેજ દવા ખાવી જરૂરી છે. ધર્મના સંબંધમાં પણ આમજ છે. ધર્મમાં મનુષ્યે સર્વ કામ પોતેજ કરવાતું છે. તેણે એમ ન સમજવું જોઈએ કે હું ગાડીમાં એક મુસાફર છું; પરંતુ એજ જાણવું જોઈએ કે હું ગાડીનો ચલાવનારજ હું છું હું ગાડીનો દ્રાઈવર કીંવા એનજીયર છું અને ગાડી માફ જીવન છે. મનુષ્યે પોતાપરજ આધાર રાખતાં શીખવું જોઈએ નહિતર જીવન વ્યર્થ છે. અંતની પળે સગાં રતેહીઓ કોઈજ સાથે આવવાના નથી.

નથી જગતમાં સાથ સંબંધી વિના ત્રિભુવન નાથ;
શું ફાગટ ફાંફાં મારે મુરખડા ભરે આભથી બાથ.
કમળ પત્ર પર જળખિંદુને સુકાતાં શી વાર;
શ્રાવણની જળ ભરી વાદલીઓ વિખરાતાં શી વાર.
જીવતર સમજવું તેવું, આખર ન લેવું દેવું;
જીવ જવું છે ખાલી હાઠ, અંતરમાં પાપ પુણ્ય સંગાથ.
પંથી જીવ પામી ગયો, નરભવ નગર બગર;
સોદાગર સમજી જઈ, કરો પુણ્યનો વેપાર.

જીવતા જમાનાના રસાયણ ખનાવનારા કીમીઆગરો કહેતા કે, માત્ર એક આંચની કમી રહી ગઈ; જો તે આપી હોત તો કલાઈની આંદી, અને તાંબાનું સોનું બની શકતે. આચરણમો પણ એજ રીતનું છે. અનેક મનુષ્યો એવાં છે કે જેઓ ઘણું ભાગે ઉતમ હોય છે, જેમનામાં જ્ઞાનની પણ કેઈજ કમી હોતી નથી, ધર્મબુધ્ધિ પણ હોય છે, પરંતુ કેવળ એકજ વાતની તેમનામાં ખામી હોય છે, જે તેમના જીવનમાં કોઈ

સદ્ગતતા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ ખાંખી આત્મ સામર્થ્યની છે. મનુષ્યમાં ગમે એટલા સારા ગુણો હોય મગર જ્યાં સુધી આત્મ સામર્થ્યનો ઉત્તમ ગુણ તેનામાં હોય નહિ ત્યાંલગી તેનું સઘલાં સારા ગુણો નકામા છે, એવાં મનુષ્યોને વારંવાર પ્રત્યેક કાર્યમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય છે. અને જે કાંઈ કરે છે તે છાલકા વિચારથી કરે છે. તેને દરેક કામ કરવામાં ભય જણાય છે. અને રાતદિવસ બસ આમજ ચિંતા થયા કરે છે કે રખે મારી મહેનત નિષ્ફળ જાય ! અને નિત્ય એવી રાહ જોયા કરે છે કે મને કોઈ ઘેર બેઠાં આવીને મદદ કરી જાય. એવા ખ્યાલો કરનાર મનુષ્યમાં આત્મ સામર્થ્ય ગુણ હોતો નથી. અને ખરી રીતે જોતાં તેનાં કાર્યો તેનીજ ભુલથી સદ્ગત ઉતરી શકતાં નથી ત્યારે મનશાંત સામાને દોષ દે છે કેમકે તેનાં મનમાં આમ ભાસ્યા કરે છે કે, લોક માફ કામ જોતાં નથી ને માફ મુલ્ય તપાસતાં નથી, મારી કામ પ્રત્યેની સેવા તેઓ જોતાં નથી અને મને તુચ્છ સમજેછે. આ રીતે કેવળ પોતાના વિચારથીજ મનુષ્ય, ખીજને પોતાના દ્વેષી અને શત્રુ હંમેશાં માન્યા કરેછે. આવા મનુષ્યોને શાંતી થવી પણ મુશ્કેલી છે. અરે ! પણ ચિતાના ઘરમાં શાંતી હોયજ ક્યાંથી, તેને તો મનમાં બસ આમજ આવ્યા કરે છે કે મુજ સમ ખીજને સંસારમાં કોઈ દુઃખી નથી, કોઈ પણ દરિદ્ર નથી, જેને મારા જેટલી નિષ્ફળતા મળી હોય, એથી ઉલટુ જેનામાં આત્મસામર્થ્ય હોયછે તેના વિચારોજ જુદા હોય છે. તે નિત્ય પોતામાં કયા અવગુણો છે અને તેને હું શી રીતે દુર કરી શકું અને જગતમાં હું ખીજઓ કરતાં કેટલો હલકો છું તેના વિચારોજ કરવામાં મંડ્યો રહેછે. અને ખરેખર પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની વખાણુ જોવા ને સાંભળવા કરતાં પોતાનામાં ગુપ્ત રહેલા દુર્ગુણો તપાસવામંજ ખરી રીતે જન્મયો તમારે રોજ પ્રભુથી માગવું કે:-

God ! make my life a little light,
 Within this world ! to glow
 A little that burneth bright
 'Wherever I may go
 God ! make my life a little staff
 Where on the weak may rest
 That so what Health and strength I have
 May serve my neighbours best
 God ! make my life a little sons,
 That conforteth the sad
 That helpeth others to be strong
 And makes the singer glad.

આત્મસામર્થ્ય વિષે હું તમને એક દ્રષ્ટાંત કહું જે એક
 ખરેખરે અનેકો અપવાદ આગળ અનેકો કહેવાય છે. કાશીમાં
 શ્રદ્ધાજીવન નામક એક મહેતાજી એકદમ છોકરાંઓની શાળામાં
 ભણાવા જતા હતા. પૈસે ગરીબ એટલે ઉધાર ઉછીકાથી પોતાનું
 અને બેરી સંતાનનું પોષણ કરતા. પ્રસંગ એવો આવ્યો કે જે
 દિવસે સાહુકારને રૂપીઆ ભરવા જવાનું હતું તેજ દિવસે
 નિશાળમાં ઇન્સ્પેક્ટર પણ આવવાના હતા. હવે કરવું કેમ ?
 તેનાં વિચારમાં શ્રદ્ધાજીવન મહેતાજી ગુંધાયા. તેમની સ્થિતિ
 આ વેળા ખરેખર દયાજનક બની હતી. કેમકે જો તે દિવસે
 સાહુકારને રૂપીઆ ભરવામાં ન આવે તો તેમની વચ્ચેના
 કોલકરાર મુજબ શ્રદ્ધાજીવનને જાનથી બેનજન થવાનું હતું
 અને જો તેથી તે સાહુકારને ત્યાં જાય તો શાળામાં મોટા શિક્ષક
 ઇન્સ્પેક્ટર આવે તો વેળા હાજરી નહીં આપી શકવાના કારણે
 નિશાળમાંથી કાઢી મુકે તો જીંદગી તુલીકે ભુખે ડોકાવું પડે
 એમ હતું. છતાંજો તેના મનમાં આમજ આમજું કે પ્રથમ
 સાહુકારને રૂપીઆ ગમે તેમ ભરી દઇ જીંદગી બચાવવી જોઇએ

કેમકે જો છંદગી હશે તો કોઈપણ દિવસે નોડરી તો મળવાનીજ આમ મક્કમ દરાવ કરી અધ્યાજીવન તો જે ગામમાં સાહુકાર હતો ત્યાં ગયો અર્ધાકલાકઆદ ઇસ્પેક્ટર શાળામાં આવ્યા. અધ્યાજીવન મહેતાજીને શેકન્ડ કરી અને ખચર અંતર પુછી વર્ગના છોકરાઓની હાજરી કેટલોગમાં જોઈ સહી વટીક કરી આપી પાછા વિદાય થયા અને ખીજી રકુલ તપાસવા ખીજાં ગામે જવા સાઈ સ્ટેશન પર ગયા. ટ્રેન આવી. જોઈ કોઈ પર ઉતરતાંજ અધ્યાજીવને તો ઇન્સપેક્ટર સાહેબને દીઠા દહેસ્તથી ફગાવ્યા જઈ ઝડપી પગલે તે તેમની આગળ દોડી ગયો અને નીચે પડી મારી માગતાં કહ્યું સાહેબ મને માફ કરજો પણ મારા અગત્યના કામસર હું આપને માન આપવા તે સમયે નિશાળમાં આવી શક્યો નહિ. અધ્યાજીવનથી આવો વિચીત્ર ખુલાશો સાંભળી ઇન્સપેક્ટર ગુચવાયો તેવજો કહ્યું આપ તો, હું જ્યારે શાળા તપાસવા આવ્યો તે સમયે ટેબલ ભણી ઉભા હતા આપે, મને સલામ કરી સહાર કર્યો વળી હાજરી પત્રક બતાવ્યું. તે છતાં આપ એ શું બોલોછો, અધ્યાજીવન ઇન્સપેક્ટરનું આમ બોલવું સાંભળી વધારે ડંગ થતાં બોલ્યો, ના સાહેબ, હું હતોજ નહિ હું મારા કામસર અત્રેના એક પરગણાંમાં ગયો હતો જુઓ આ દીકરીટા ! અને તેથી તો હું આપની મારી આહવા અંવેસો આમ ઘણી વાદવિવાદ ચાલી પરંતુ તેઓ બન્નેમાંથી આ બનાવ કેમ બનવા પામ્યો એ સમજી શક્યા નહિ.

મજાકુર ઉપલી વાર્તામાં ખરી રીતે આમ બનવા પામ્યું હતું કે અધ્યાજીવન મહેતાજી આત્મસામર્થ્ય ગુણુ ધરાવતા હતા પણ તે ખીજેલા ગુણુની વાત બિચારા મહેતાજી પણ નહોતા જાણતા. અધ્યાજીવન જ્યારે સાહુકારને ઘરે ગયા ત્યારે શાળામાં તેમનું કેવળ ખાટી બદનજ પડેલું હતું જ્યારે આત્મા બોખાંમાંથી અહાર ત્રિજ્ઞા સાહુકારને ઘરે ગયો હતો કેમકે માસ્તરનો જીવ

સાહુકારમાં વિશેષ હોય જે પ્રતિ તેનો વિચાર પુંકર્ણ દોડતો હતો, ત્યાં આત્મા જમ પહોંચ્યો હતો. જેટલાં જેટલાં મહાન પુરુષો થયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓ સહન કર્યાં છે. આપત્તિથી બીહવું એ કાચેરનું કામ છે. જ્યારે આવી મળતી આપત્તિઓ સહન કરી તેની સાંમે થવું એ વિરતાનું કામ છે. તેઓ સમજે છે કે નિષ્કર્ણતા એ કાંઈ કાયમ માટે નથી, પણ ક્ષણ માત્રને માટેજ છે. જેમ રેલ્વે ગંડીની મુસાફરીમાં કદીએ આંબુઆંબુનો ટેકરાને લીધે થોડું વખત અંધાર આવી જાય છે, પણ તે ટેકરા દુર થતાં પ્રકાશ આવી જાય છે. વાંદલાને લીધે ધ્રણીકવાર તેજસ્વી સુર્યનારાયણ ઢાંકાય જાય છે મગર પળવારેમાં તો તેનીજ ફેલ થાય છે. પ્રથમ પાણી ઉપર અને તેજ નીચે જાય છે ખરું; પરંતુ અંતે તો તેજજ ઉપર તરી આવે છે. અને પાણીને નીચે દબાવી દે છે. એજ રીતનું આપતું જીવન પણ સમજવું. નિષ્કર્ણતા અને દુઃખનું અંધાર માંત્ર થોડી ક્ષણને માટેજ હોય છે. જે ગયા પછી સુખનો પ્રકાશ એકાએક દિસે છે.

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ-ધટં સાથેરે ધડીઆં;
ટાંબ્યાં તે કાંઈનાં નવ ટળે-રધુનાથજીનાં જંડીઆં.
નળ રાજા સરખો નર નહી-જેની દમયંતી રાણી;
અંધે વસ્ત્રે વનમાં લમ્યાં-ન મળ્યાં અન્ન ને પાણી;
પાંચ પાંડવ સરખા બંધવા-જેની દ્રોપદી રાણી;
બાર વરસ વન ભોગવ્યાં-નયણે નિંદ્રા ન આણી.
સીતા સરખી સતી નહી-જેના રામજી સ્વામી;
રાવણ તેને હરી ગયો-સતી મહા 'દુઃખ પોમી.
રાવણ સરખો રાજા-જેની મંદોદરી રાણી;
દસ મંસ્તક છેડાય ગયાં-બધી લેકા લુટાણી.

હરિશ્ચંદ્ર રાય સતવાદીઓ-તારા લોચની રાણી,
તેને વિપતિ બહુ પડી-ભર્યા નીચ ઘેર પાણી.

શિવજી સરખા સતા નહિ-જેની પાર્વતી રાણી;
ભોળાયા લીલડી થકી-તપમાં ખાંભી ગણાણી.

જેમનામાં આત્મસામર્થ્યનો ગુણ હોય છે, તે સર્વેથી
અધિક બળવાન હોય છે. તે સિવાયના માણસો નિત્ય શત્રુના
પંજમાં દબાયલાજ રહે છે. અને તેમનો નાશ થતાં વાર
લાગતી નથી. એવાં મનુષ્યોમાં સ્વતંત્રા હોતી નથી. નિત્ય
ગુલામગીરીમાંજ પોતાના દિવસ પુરા કરે છે. જે મનુષ્ય વિપતિ
વખતે ધૈર્યને ધારણ કરીને દૃઢ રહી શકે છે અને આવેલાં
વિધ્નોને સાહસ અને વિરતાથી ખમે છે તે પોતાની આંતરિક
શક્તિ ઉપર નિર્ભર રહી શકે છે. જ્યાં સુધી મોગલ શહેનશાહો
જાતે કાર્ય કરવા તત્પર રહ્યાં ત્યાં તુલીક મોગલ સામ્રાજ્યની ચઢતી
સ્થિતિ હતી પણ જ્યારે પોતાનું કામ અમલદારો પર સોંપાયુ
એટલે તેમનો પરાજય થયો. એવોજ હાલ રોમનો પણ છે.
જ્યારથી રોમ-વાસીઓએ સ્વાવલંબનનો ત્યાગ કર્યો અને
પોતાનું કાર્ય યુદ્ધમાં પકડાએલા કેદીઓને સોંપ્યું તે વખતથી
રોમ દેશનું પતન થવા માંડ્યું. અને તેમનામાં ઉત્સાહ બદલ
આળસ, ભય, દુર્બળતા અને કંટાલાએ પ્રવેશી કંવા માંડ્યો.
પરિણામ એવું આવ્યું કે રોમ જેવો બળવાન ક્ષત્રિય અને
વિજ્ઞી દેશ બળહિન અને સહાસહિન થઇ પડ્યો આત્મ
સામર્થ્ય માટે જો કે અનેક વિધ્નોને સહન કરવાં પડે છે; પરંતુ
વિધ્નોને સહન કરવું એતો ત્યાર પછી મનુષ્યનો સ્વભાવજ
થઇ પડવો જોઇએ. સંસારમાં એજ કર્તવ્યનો માર્ગ છે. ઘણાંય
મનુષ્યો એવાં આળસુ અને દુર્બળ હોય છે કે તેઓ દુઃખ
અમલો ધૈર્ય રાખતાં તો બાજુ રહ્યા પણ પોતે પોતાનો

‘હાર વટીક ઉપાડી શકતાં નથી એવાં મનુષ્યો કેવળ ભોગ
વિલાશોમાંજ રહીં જાયછે. અને સંસારમાં તેઓ કંઈજ કરી
શકતાં નથી જગતની આવી માઠી હાલત ઉપર અફસોસ કરતાં
‘એક કવિ લખે છે કે,—

Whenever I take my walks abroad

How many poor I see ?

What shaae I render to my ^{god}

For all his gifts to me ?

યાને—

જ્યારે ફરવા નિસરૂં બાર શહેર બજાર;

બહુ નર્ધન નજરે પડે દુઃખીઓ સૌ સંસાર.

જે બક્ષિશ મુજને કરે સમર્થ સરજન હાર;

તે સધળાંનો કયમ કરી માનીશ હું ઉપકાર;

આત્મસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા સાંરે મનુષ્યે પ્રસંગ આવે એક
બીજને સહાયતા આપવી જોઈએ. જીવનના આરંભથીજ તેણે
આ વિચાર કરી રાખવો જોઈએ કે, જીવન એ એક એવું
યુદ્ધ છે કે જેમાં તેને જાતેજ લડવું જોઈએ અને જાતેજ
ચોધા બનવું જોઈએ. જગતના યુદ્ધમાં ભાડુતી ફ્રાજથી કામ
ચાલવાનું નથી તેમ કંઈ બચી પણ શકાવાનું નથી. આ યુદ્ધ
માંથી બચવું એ મૃત્યુ તુલ્ય છે.

કેમકે જે બચશે તોએ મરશે અને નાસશે તોએ મરશે
એમ છતાંએ એ યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા તમારે આત્મ
શામર્થ્યનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. મનુષ્યની અંદર કાંઈ કાંઈ
ખાંમીઓ તો છેજ ! જે તેને દેખી શકાય નહિ. જેમ તપ્તામાં
જેયા વિના મોં દેખી શકાય નહિ. તેમ એક મનુષ્યની ખાંમી
જુખી સાંમા વિના કાઢજ જોઈ શકે નહિ. માટે જ્યારે જ્યારે
તમને કોઈ તરફથી તમારી ખાંમી બતાવવામાં આવે તો તે

ખાંભી દુર કરવા તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો તમારામાં કોઈ એવી શક્તિ ન હોય કે જે શક્તિ ખીજામાં હોય તો તમારે કદિએ તેની ધર્પા ન કરતાં તે મેળવવા કોશીય કરવી જોઈએ આ માર્ગ અમલમાં મુકવો કઠણ છે. એ માટે તમારે રોજ રાત્રે સુતી વેળા તમારાં આખા દિવસના કામનો હિસાબ લેવો જોઈએ. જે એક પ્રકારની પ્રાથના સાથે સ્વમુદારણનો ઉત્તમ ઉપાય છે.

At evening to myself I say
My Soue where hase-thou glean'd to day,
Thy' labours how hestow'd ?
What hast thou rightly said or done ?
What grace attain'd or knowiedge won
In following after God !

મનુષ્યે દિવસે દિવસે પોતાની ઉન્નતિ કરતાં રહેવું જોઈએ જે સ્થિતિમાં આપણે પરમ દિવસે હતાં તેથી કાલે આગળ વધ્યાં છીએ, અને જેટલાં કાલે હતાં તેથી આજે આગળ વધવું જોઈએ. અને જેટલાં આજે વધ્યાં છીએ, તેટલાં-બલકે તેથી વધુ આવતી કાલે વધીશું. આ વિચારો સફળતાના મુળ રૂપ છે. આત્મ સામર્થ્ય ઉપર આધાર રાખનારો મનુષ્ય ખીજના ચશના આશ્રય ઉપર કદિએ શ્રવતો નથી. તે જાતે વિચાર કરે છે, જાતે ઉધોગ કરે છે અને જાતેજ કામ કરે છે. આથી આમ ન સમજવું કે આપણે આપણા શુભકાંતી શીખ્યાંમણુ ન સાંભરવી. જો તે સત્ય ભાવથી માર્ગ ખતાવે તો તે અવશ્ય સંભારવીજ; પરંતુ સાચ્યા મિત્રો જગતમાં જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. કેમકે દુનીયા સ્વાર્થી અને દગાખોર છે, તો માણુ-સોની તો વાતજ શી કરવી ? હવે મનુષ્ય જયારે આત્મચર્યા અને આત્મસામર્થ્યથી પરિપુર્ણ થાય છે કે તેને વિદ્વાન જ્ઞાન

કુદ્રતી થવા માડે છે. એવા ત્રિકાળનું જ્ઞાન ધરાવનાર આપણી કામમાં એકજ વિરલો-શાહ ગુણતારૂપના રાજમાં જન્માસ નામે થઇ ગયો હતો જેવળુ પાછલથી આપણા હજરત જરથુસતની પુત્રી સાથે પરણ્યા હતા.

ત્રિકાળજ્ઞાનનો અર્થ હુત, લવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાતો જાણવી એવો થાય છે. આરંભમાં એવા જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણું ભાગે હતું. પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી એ વિષે ઘણીક નોંધો મળી આવે છે. રૂપી અને મુનીઓમાં ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય ઘણું ભાગે હતું. વાલ્મીકીએ રામચંદ્રનું ચારિત્ર એજ સામર્થ્ય વડે ભગવાન રામના જન્મ આગાહી લખ્યું હતું. વશિષ્ઠને છાનામાનાં રાતના સમયે મારવાનો ઇરાદો વિશ્વમિત્રે કર્યો હતો; જે ઇરાદો વશિષ્ઠે પોતાની પુણી કુટીમાં બેઠે બેઠે તેજ સામર્થ્યથી જાણી લીધો હતો. વળી આપણા મહાન સ્પીતામા જરથુસતને પણ પોતાનું મોત અગાઉથી જાણીતું હતું. એ પ્રમાણે ત્રિકાળ જ્ઞાનીનાં અસંખ્ય ઉદાહરણો ઇતિહાસ દ્વારા મળી આવે છે. ઇશ્વરી સિદ્ધાંતોને ખાસ કરી નહિ માનનારાઓને આવા દ્રષ્ટાંતો ગંધ્યા ક્રીંવા કલપિત લાગશે. પણ તે મનુષ્યો આત્મસામર્થ્યથી પોતાની મેળે વિચાર કરવા જેટલીખી સ્વતંત્રા ધરાવતાં નથી.

જગ બોલે કાલે તેમ મારે મન વસ્યુ જેમ;
મારે કરવું તેવું તેમ મારે લિલા દહેર છે.

હરિએ આપ્યું જે સુખ તેજ મારે સાચ્યુ સુખ;
આકીતું બંધુએ દુઃખ મારે લિલા દહેર છે.

કોઇ મહેશ રામા રંગે કોઇ મોહ્યા વિન્ત સંગે;
હું મોહ્યો હરિ સઉ અંગે મારે લિલા દહેર છે.

પશ્ચીમ ભણીના મુલકોમાંના અમેરિકાના સંખ્યામાં સેનેકા નામક તત્ત્વ જ્ઞાનીએ અને પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના સુધારવાના વિષયમાં

દાન્ત નામંકે જયોતીશે પ્રથમથીજ સુચના કરી હતી એ વાતનો
સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. વળી એ સામર્થ્ય મિત્રદત્ત, પિંડાર, કાલી
મકેસ વિગેરે કાવ્યોમાં પણ હતું એમ કહેવાય છે કે સરીઆના
રાજના સેનાપતિએ તેના નોકર ગેહાછતે જે વખતે હાથે હતો
એ વાત એલીશાએ અગાઉથી જાણી લીધી હતી. એકવાર
એલીશા ડમાસકસ જતો હતો; માર્ગમાં તેને અર્ન હરાદ નામનો
રાજનો સરદાર મળ્યો. એવાર પેવાર વાત પછી એલીશાએ
સરદાર હેજલને કહ્યું ભવિષ્યમાં તું ઇજરાયલ નગરને જાણી
નાખીશ અને મનુષ્યોને કતલ, આવી વિગીત વાતો સમજી
હેજલે ઉત્તર દીધો આપના આ ગરિય સેવકથી તેવું રાક્ષસી
અને નિંદાચુકત કૃત્ય કદીએ થવાનું નથી. એલીશા હર્ષથી બોલ્યો
એ વાત મને ઈશ્વરે આપેલા જ્ઞાનથી હું તને કહું છું, કે જ્યારે
તું સીર્યાના રાજ સિહાસન ઉપર બેસીશ ત્યારે તુંજ એવાં
રાક્ષસી કૃત્યો કરીશ. અને ખરેખર કેટલાક વખત પછી એલી-
શાની ભવિષ્ય વાણી અદ્વરશઃ સત્ય થઈ એવાં જ્ઞાન માટે
ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

सर्व कर्मास्विकं पथं ज्ञाने परिसमाप्यते ॥

ताद्विद्रि प्रणिप्रातेन परिप्रश्न ,सेवया :

उपदेउयंति ते ज्ञान ज्ञानि न स्त-त्त्वदर्शिन् ॥

અર્થ:—હે પાઠ્ય! સઘલાં કર્મ આખેર જ્ઞાનમાં સમાપ્ત
થાય છે. જે જ્ઞાનચુક્તથી જોનાર જ્ઞાનીઓ છે તેઓ શીષ્ય
અનનારને, તપાસ કરનારને, સેવા કરનારને જ્ઞાન આપશે.

એજ રીતનું વાક્ય આપણા પાક અવસ્થામાં “ મોટી હપત
ચસ્તમાંથી મળી આવે છે કે;—

ઇર્મમ્ ધ્યામ્ દ્રુમ યાનમ્ હઝોમ જઈઘોમિ દુર ઝોપ,

પઉર્વ તાયુમ પથર્વ ગર્ધમ પઉર્વ વેહર ક્રમ બુધ્ધ્યો મધધે;
માયિશ પોઉર્વો એતનો; વિસ્થે પઉર્વ બુધ્ધ્યો મધધે.

અર્થ:—અએ દર્દને પછાત રાખનાર હોમ! તારી કને
છઠી બક્ષેશ (હું) આ માયુષ્ટુ (કે) અને અગાઉથી ચોર વિષે
અગાઉથી ખુની વિષે, (નથી) અગાઉથી વર વિષે જાણી
શકીએ. હમારી આગળ કોઇ (ખીજે) જનહી જાણી શકે, બધું
અગાઉથી હમેજ જાણી શકીએ.

ત્રિકાળ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય મનુષ્યમાં શી રીતે અને ક્યારે
આવેછે એ વાત વિચારવા જોવી છે. મનુષ્યને તે જ્ઞાન ચિન્ત
વૃત્તીઓને એકાગ્ર કરવાથી જ્ઞાન પેદા થાય છે. ચિન્તની એકા-
ગ્રતાથી આ સ્થુળ શરીરની સ્થુળ ઇન્દ્રિઓન પણ પોતે ક્રિયા
રહિત થવું પડે છે. એવા વખતે એકાગ્ર થએલું ચિન્ત તે
આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે, જેને પરમાત્મા સાથે નિકટનો સંબંધ
હોય છે. આપનો જે દમ ચાલે છે તે નસકોરામાંથી છે. પણ
એકજ નસકોરીમાંથી આપણે દમ લઈએ છીએ એમ ઘણાંકો
જાણતાં નથી જે મનુષ્ય પવિત્ર હોય છે તેનીંજ બે નસકોમાંથી
દમ જાય છે. એવાં માણસોને “સુષુમણા” કહેવામાં આવે
છે. આ સુષુમણાં મધ્ય રાત્રે કે મધ્ય બપોરે ચાલતી કહેવાય
છે. આવી એકાગ્રતા દ્વારા જીવ, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની
યાતો વથાવત જાણી શકાય છે. ક્વચિત દેવી જ્ઞાન, વિદ્યાદાન
અને જાણી અજાણી વસ્તુઓનું પણ જ્ઞાન થાય છે. મનુષ્યે
પોતે ત્રિકાળી જ્ઞાની થવા માટે પ્રથમ; ઇશ્વર એકજ અને
આપણુ સદ્ગુણ તેનાંમાંજ વસીએ છીએ એ જાણવું જોઈએ.
તે અંખડ પ્યારની મોટાઇને ઓળખતાં એક દિવસે. તેનામાં
ખુદાઇ જ્ઞાન આપોઆપ પ્રવેશ થાય છે. માણસો, ખુદાઇ લાયકાત
માટેજ નિર્માણ થયું છે. પવિત્ર “કુરાન” માં કહ્યું છે કે:-

“નહતો અકરઓ ઇહલેખીન હબલીલ વરીદ” એનાં હું

ઈનશાંનની તંરક, તેની ગરદનની નસ કરતાં પણ ધણોજ નજદીક છું.

‘આઈયલ’ માં કાઈરટે કહ્યું છે કે:—

I and my Father are one યાને—હું અને મારો આપ (ધર્મર) એકજ છીએ.

તેમ વળી ત્રીમંદ. ભગવદ્ ગીતામાં પણ આવ્યું છે કે:—

सर्वस्य चाहं हरिसन्नि विष्टो !

भतः सूमति ज्ञानि भक्तोहनच ॥

સાવાર્થ:—

“Gerily, am enshrined in the hearts of all;
from me is memory, wisdom and Loss”

આદમકે ખુદ મત કહ્યો, આદમ ખુદ નહિ;

લેકીન ખુદકે નુરમે, આદમ ખુદ નહિ

એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે—શરીરની જે રાત્રી છે તે આત્મનો દિવસ છે; અને આત્માની જે રાત્રી છે તે શરીરનો દિવસ છે. શરીરના દિવસમાં શરીર પોખલુના ઉપાયો કરવામાં આવે છે. આત્માના દિવસમાં આત્મ જન્મ વશિષ્ટ જ્ઞાન પેદા થાય છે. પોત પોતાની રાત્રીએ જન્મે પોત પોતાના કર્તવ્યને ભુલી જાય છે આ પ્રકારે આ સામર્થ્ય પણ ચિત નિરોપ દ્વારા વશિષ્ટ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આ સામર્થ્ય આત્મા માંહેથી ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં આત્માવિષમાન હોય છે. આથી મનુષ્ય ધારે તો આવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે ! પરંતુ ઇંદ્રિયોના વિષયો-માનો પ્રેમ આ સામર્થ્યને બહાર પ્રકાશવા ન દેતાં ઢાંકી દે છે. જ્યારે મનુષ્ય વિષયાસ કિતને ત્યાગીને નિર્મળ ચિતે આત્મમાંથી જાનને મેળવે છે, ત્યારે તેને આ દેવી સામર્થ્ય પુર્ણ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. રાખથી ઢાંકેલો આતશ ઉપરથી બજાઈ શકે તો

નથી, પણ જો ઉપરથી રાખ કાઢી નાખવામાં આવે તો તળેનો અગ્નિ ચમકવા લાગેછે અને તે બરાબર દેખી શકાય છે. એજ રીતે ત્રિકાળ જ્ઞાની થવાનું દરેકના ભાગ્યમાં હોય છતાં વિષયાસક્તિ રૂપ રાખમાં ઢંકાય રહે છે. માટે જોણે આત્મશ્રદ્ધા આત્મસામર્થ્ય અને ત્રિકાલી જ્ઞાની થવું હોય તેણે રાખના ઢગને ખસેડી મેળવે જોઈએ.

કીસમતની બલીહારી છે-કીસમત કરે સો હોય;
કીસમત કાણે બનાવ્યુ-તે તું વિચારી જોય
તે તું વિચારી જોય-કાંઈ કહે પ્રભુએ ક્યું;
કાંઈ કહે બન્યુ આથી-તે કાને ધ્યું.
પ્રભુ મુખથી એવું કહે-અલિપ્ત હું છું સદાય;
દુનીઆના સર્વ કાયદા-મને ન બાધક થાય.
જેવા વિચાર તેવું થશે-મન માળા જેવી હવે;
જેવું વાવો તેવું લણો-પ્રભુ મુખથી એવું કહે.

પ્રકરણ બીજું.

શાંતી વિનાનું જીવન રમશાંત.

Giving friends! be wise and dry
Straightway every weeping eye;
What you left upon the hier,
Is not worth a single tear;
'Tis a simple sea-shell, one-
Out of which the peare has gone;
The shell was nothing, leave it their,
The peare-the Soul was all, is here.

Byron.

મનુષ્ય જીવનમાં શાંતિ એ એક અમુલ્ય વસ્તુ છે. જેમની આંતરિક ગતિ અને ઉદ્દેશ્યોથી પુણી રીતે સહાનુભુતિ છે, તેવા મહાન જીવનના આધાર રૂપ શાંતિ છે. જ્યાં સ્વતંત્રતા, સ્વાધલંબન શીલ અને સચરિત્ર મનુષ્યોનો વાસ હોય છે, ત્યાં શાંતિ જણાય છે; કેમકે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા, ઉદ્દેશ્યની સ્થિરતા, આત્મ-બ્રધ્ધા અને આત્મબળનું જ નામ એ શાંતિ છે.

જે મનુષ્ય માત્ર દૈવ ભાગ્ય ઉપરજ ભર્યો રાખે છે, તેને કદિ પણ શાંતિ મળતી નથી, તે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિથી એક તમ્બુ પણ આગળ વધતો નથી, અને ભવિષ્યની કાંઈ ચિંતા કરતો નથી, પણ કાયેર અને પુરુષાર્થહિન બને છે. તેના મોંમાં જો કોઈ નાખે તો ખાય, નહીં તો એમનો એમજ પડ્યો રહે છે. તે જાને કંઈ કરતો નથી તેની દશા મુકાંન વગરની નઉકાના જેવી હોય છે, કે કોઈ પણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે. તેની પાસે હોકાયત્ર કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી. તેમ તેને ખબર પણ હોઈ શકત નથી કે ક્યાં જવું છે. જ્યાં હવા તેને લઈ જાય છે ત્યાં તે જાય છે. તેનું જીવન ધણુંજ અનિયમિત અને ઢંગધડા વિમાનું હોય છે. તેનાં મનમાં કાંઈ સંકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેને કોઈ ઉદ્દેશ હોતો નથી અને કોઈ કાર્ય પ્રણાલી પણ હોતી નથી. આવા મનુષ્યને કદિ શાંતિ કે સુખ મળતું નથી. માટે તમારે નિત્ય તમારાં મનને દિશાસો આપી સમજાવતાં રહેવું જોઈએ કે—

I stay my haste, I make delays,
For what avails this lagger place ?
I stand amid eter nal ways,
And what is mine shall know my face.
Asleep awake by night or day ?
The friends* I seek are seeking me;

No wind can drive my bark away
 Nor change the tide of destiny.
 The waters know their own, and draw
 The brooks that spring in Yonder height;
 so flows the good with equal law
 Unto the soul of pure delight;
 The stars come nightly to the sky;
 The tidal wave in to the sea;
 No time nor space nor deep nor high;
 Can keep my own away from me.

હું ઉતાવળથી નહિ પણ ધીરજથી કામ કરૂં છું, કેમકે
 ઉતાવળથી શું પ્રાપ્ત થવાનું છે ? હું શાશ્વત માર્ગનો પથિક છું
 અને જે વસ્તુતઃ મારું છે તે મને અવશ્ય મળશેજ. જગતાં
 અથવા ઉધાતાં, દિવસે તેમજ રાત્રે હું જે મિત્રોને શોધું છું તે
 મિત્રો પણ મને શોધે છેજ ! કોઈ પણ તોફાની પવન મારી
 જીવન નૌકાને અવળે માર્ગે દોરવા તેમજ મારા લાગ્યના પ્રવાહને
 ફેરવવા સમર્થ નથી. જેવી રીતે સમુદ્ર પોતાના સન્નતીય જળને
 પિછાંચે છે, અને પવત ઉપર ઉત્પન થતા ઝરાને નદી રૂપમાં
 ફેરવી પોતાના તરફ આકર્ષે છે, તેમ પવિત્ર આનંદિત આત્મા
 તરફ પણ શુભ વસ્તુ આર્કષાય છેજ. જેવી રીતે રાત પડતાં
 તારાઓ આકાશમાં પ્રકાશે છે અને જેવી રીતે દુર્ગામાં ભર્તી
 ઝોટ નકકી પણે થાય છે, તેવીજ રીતે જે મારું છે તે પણ
 આવશ્ય મને મળશેજ. તેમાં સમય, સ્થાન, ઉંચાઈ-નિચાઈ કંઈ
 પણ અંતરાય ભુત થઈ શકે તેમ નથી.

જે મનુષ્યો પુરુષાર્થ ઉપર ભરસો રાખે છે તે મનુષ્યનું
 જીવન બહુજ નિયમિત અને નિયમનુસાર હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ
 પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. અને તે સદા નિર્ણય માર્ગે
 જનારાં હોય છે: આવા માર્ગમાં કેટલીય વિપત્તિઓ આવે,

ગમે તો ક્રેડલીય નુકશાનીઓ વેઠવી પડે, પરંતુ તે દૈર્ઘ્યવાળો ધીર પોતાના ઉદ્દેશ્યથી એક જરા પણ ચળતો નથી, અને પોતાના માર્ગથી કદિ પણ પાછલ હટતો નથી. પરંતુ નિર્ભય થઈને આગળ વધ્યાજ કરે છે. તે જાણે છે કે મધ પર હંમેશાં મધમાખો લમતીજ હોય છે, તેમ સારા માર્ગ ઉપરથી મનુષ્યનું દિલ-મન ઉતારે કરવા યુરી શક્તિ નહીં જ હોય છે. માટે તેથી ગાભરૂ બનવું જોઈએ નહિં મુશકેલીના વખતે સાહસ અને દૈર્ઘ્ય અકસીર આપધ રૂપે. એવા શાંત સ્વભાવના માણસોને ન છુટકે કદિ એ માર્ગમાંથી પાછળ હટવું પડે છે તો તુરત તેઓ પાછાં તે માર્ગ પર આવી જાય છે પોતાની દરજની તે જોડી દરકાર રાખે છે, તેડલી જીવંતીની પણ રાખતો નથી. તે નાસીપાસી મહ્યા છતે પોતાનું કામ શાંતીથી કર્યોજ જાય છે અને જરાએ અધીર બનતો નથી. આવી રીતે શાંતીના તખ્ત પર બિરાજવાથી ઘણાકે પ્રથમ બારીમાં દુઃખથી પિડાઈ પાછલથી મહાત્મા તરીકે પોતાના નામે આ કાની ચોકડી પર અમ્મર રાખી ગયાં છે.

શાંત મનુષ્ય પોતાના કાર્યને ઘણીજ ધીરતાથી પુર્ણ કરે છે. કોઈને ખબર પણ પડતી નથી કે એનું ભવિષ્ય શું આવશે? કીંવાતો અંતે તેના કાર્યનું કેવું, પરિણામ આવશે. મનુષ્યને હંમેશાં નવિન નવિન અનુકૂળતાઓ અને નવિન નવિન બુદ્ધિ મળ્યા કરે છે તેનો યથા શક્તિ સારાં કાર્યોમાં ઉપયોગ કરવો એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. શાંતી એ મનુષ્ય માંહેની ગતિ છે. તેનો સંબંધ હૃદયની સાથે છે. હૃદયમાં શાંતી હોવી જોઈએ. બહાર ગડબડ ન થવી એ કાંઈ શાંતી નથી. અંતરની શાંતી તો બ્યારે પ્રગટ થાય છે ત્યારે બહાર ભણેને ગમે એ થયા કરે, તોએ બહારની ગડબડથી અંદરની શાંતીને 'કંઈ' પણ આંચ લાગતી નથી. જેવી રીતે

પવન કે ભરતીઓની અસર કેવળ સમુદ્રની ઉપરની બાજુ ઉપર જ હોય છે, અને વધારેમાં બસોથી ત્રણસો ફુટ નીચે સુધી જઈ શકે છે. અને તેથી છેક તળેટીએ તેની અસર થતી નથી. અંદર તો મુળ સ્થિતિજ કાયમ રહે છે તેવીજ રીતે અંદરની શાંતીની ગતિ છે. જીવનનાં અનેક મોટાં મોટાં કાર્યો કરવાને માટે અપણા હંમેશાં નાનામાં નાનાં કાર્યો કરવામાં પણ ધણાંજ શાંત રહેવાની જરૂર છે. જે પોતાના ઉપર કાબુ રાખી શકે છે તે મનુષ્યનેજ શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે, આવો માણસ ધણે ભાગે શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના ૫-૨૦ માં જણાવ્યા મુજબ—

ન પ્રહૃયોત્પ્રિય પ્રાપ્ય નોહજે ત્માપ્ય ચાપ્રિયમ્ ।

સ્થિર બુદ્ધરસ મૂઢો વ્રહ્મ વિદ્વહ્મણી સ્થિત ॥

“આહેલી ચીજ મળવાથી હરખાતો નથી, અને અણુ ગમતી ચીજ આવી પડે છે તો તેથી દલગીર થતો નથી, બુદ્ધિ જરા ડગતી નથી, માહેથી એટલે અજ્ઞાનથી ભોળવાતો નથી, એવો જે માણસ બ્રહ્મને જાણનારો છે તે બ્રહ્મમાંજ રહેલો છે.”

જ્યારે તમને સંસારિક ચિંતાઓ સતાવે, અને આપતિઓથી તમારો જીવ ગભરાય, ત્યારે તમારે શાંતી દેવીના પવિત્ર મંદિરમાં પ્રવેશ થવું જોઈએ અને થોડો વખત સર્વ વાતને વિસારી કેવળ શાંતી દેવીનીજ આરાધના કરવી જોઈએ. જે તે વખતે પણ સંસારિક ચિંતાઓ અને વિગ્નોએ તમને ડગાવી દીધા, અને તમે ડગાઇ ગયા તો સમજજો કે તમે સદા તેના દબાયલાંજ રહેશો, અને તેના ઉપર તમે કદિ પણ વિન્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો નહિ. ચિંતા અને આપતિના વખતે શાંતી પ્રાપ્ત કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે આકે જે વાતથી તમને ગભરાટ થતો હોય તેને પ્રથમ સમજો અને તમારી સંપુર્ણ સંકલ્પ શક્તિનો તેના ઉપર ઉપયોગ કરો, તો પછી તમને જણાશે કે જેમ સુર્ય

ઉગતાંજ તમામ અંધારૂં દુર થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે તમારી ગભરાંમણુ એની મેળેજ દુર થઈ જશે. અને તે પછી જે શાંતીનો ચમત્કાર તમારા હૃદય મંદિરમાં પ્રકાશિત થશે અને જે નવિન શક્તિ તમને જણાશે, તે પુણી શાંતિની પ્રાપ્તિનો આરંભ કરશે. પછી તમે મહાન વિદ્નો અને અત્યલો વિરતાથી નિભર્ય થઈને દુર કરી શકશો. તેમજ પછી જે તમારી સંપુર્ણ આશાઓ અને તમારો સંપુર્ણ ઉદ્યોગ નિષ્ફળ પણ જાય તોએ તમને ગભરાંમણુ કે નિરાશ ઉત્પન્ન થશે નહિ, અને તમારું જીવન તે વેળા તમને શુભ રીતે દિશાસો આપશે કે બેઠા, કુચ્છ શીકર નહિ. ભલે તને હાલમાં કાયદો ન થાય પાછલથી તો થશેજ! અંતકરણના આ ધીરજ રૂપ અવાજને જેઓ પ્રભુના વેણુ તરીકે પિછાણે છે તેઓ શાંતિ દ્વારા મુખના માર્ગ પર પોતાના પગલાં ભરી શકે છે. જ્યારે વિરહ વર્તનવાળો દુઃખમાં સપડાયછે અને આ રીતે પછી લોડ લીટનના કહેવા મુજબ—

On this earth, men are often, without their own agency, fated to be dangerous to others.

“આ અવનિમાં માણસો વારંવાર પોતાની મરજી વગર ખીન્નંઓને જોખમ કર્યા થઈ પડવાની સરજત ધરાવેછે.”

ખીન્નં લોકો ધર્મ અને દેવેપને લીધે તમારી નિંદા કરે, તમારો દોષ કાઢે, કીંવા કોઈ પણ પ્રકારે તમને હાંની પહોંચાડવા તત્પર થાય, અને તે વેળા જે તમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય તો તે વેળા પણ તમારે શાંતીનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સોક્રેટીસ નામના શીલસુદ્ધની બાયડી કહ્યા ખોર હતી. એક દિવસે પોતાના ધણી ઉપર ખરાબ પાણી માળ ઉપરથી રેડ્યું અને તે જોઈ બાપડો સોક્રેટીસ એટલુંજ શાંતીથી બોલી શક્યો કે “અહો ! આટલી બધી ગાંભીની ગ્રજના છતે પછી વરસાદ વરસે એમાં નવાઈ શું ?” એજ રીતે ગ્રીસનો આગેવાન વક્તા ને રાજદવારી

નર પેરિક્લીસના બાપમાં બન્યું છે. તેની પાછલ એક નિંદક માણસ આખો દહાડો લાગ્યો હતો. બ્યારે રાત પડી ત્યારે પેરિક્લીસેજ તેને લેમ્પ સાથે ઘરે મોકલી આપ્યો. હિંદુસ્તાનના પોપ્યુ-
ગીસ ગવર્નર આલમઘદ્દ એકવાર દુશ્મન લશ્કરના મારાથી એટલો તો આજેજ થઇ ગયો હતો કે, બીજો કોઇ જો તેના સ્થળે હોત તો સુધેહ કરી દેત. તેના પગો તરડી જતા છતાં બારકસના સઢ ઉપર તે ચઢ્યો અને પોતાને થતાં ભારે દુઃખનો કોઇ આગળ કિંચિત ઇસારો પણ ન કરતાં સઢ ઉપરથી પોતાની તરવાર ગુમાવીને તે પોતાના સાથીઓને લડવાને ઉશકેરતો રહ્યો. સેવટે તેનો પ્રાણ ગયો ત્યારેજ સઢ ઉપરથી ગમ્પડીને પટકાઇ પડ્યો. મરતી ઘડી લોહીનો ગોટ ગળી જઇ તે શાંતીથી એટલુંજ બોલી શક્યો કે, ઓ ઇશ્વર? શુક છે તારા કે તેં મને મોતની શાંત નીંદ્રામાં નાખ્યો. હવે મને કોણ એ મધુરી ઉઘમાંથી જગાડી શકવાનું હતું; તેં મને સ્વર્ગમાં નાખ્યો છે—નહી કે ગિરફતારમાં!” ખુડાપેસ્ટની સુપ્રસિદ્ધ ” નેશનલ કનઝવેટરી ઑફ મ્યુઝીક ” નો પ્રમુખ કાઉન્ટ ગેઝા ઝિચી પ્રથમ બહુ નિર્ધન હતો. બહુ મુસી-
બતે તે પોતાનું આજીવિકા ચલાવતો હતો. અને તેટલાં કાંઇક અકસમાતથી તે પોતાનો જમણો હાથ ગુમાવી બેઠો, છતાં શાંતીથી બીજા હુન્નર તરીકે સંગીત શાસ્ત્ર શીખવા માંડ્યું. જે વિધાએ તેને લોક માનીતો અને ધનવાન બનાવ્યો. આ રીતે જેઓ પોતાને મદદ કરેછે તેઓને ખુદ મદદ કરેછે. (God helps those who help themselves) તમારે ફક્ત આટ-
લુંજ સ્મરણમાં રાખવું જોઇએ કે, “ Biter bit ” ની કહેતીનુસાર જે ખાડો ખોદેછે તેજ તેમાં પડે છે. બીજા સાથે વિના કારણે લુંડાશ કરનાર મનુષ્ય પોતેજ તેના બરાબ પરીણામને ભોગવે છે. દુનીયામાં આજ તુલીક આમ બન્યું નથી કે, જેમને બીજાઓની સાથે લુંડાશ કરી હોય, અને

તેને કોઈ પણ રીતે તેનો પુરેપુરો જલ્લો મલ્યો ન હોય !
 જે મનુષ્ય આમ માને છે કે અમુકને નુકસાન તો ક્યું છે
 અને તેથી હવે તેનાથી શું વળવાનું છે ? તેમાં તેની ભુલ
 છે. પ્રકૃત્તીમાં નાનામાં નાની વસ્તુ પણ નકામી નથી તેમ દરેક
 ચીજોનું જમા ખર્ચ ત્યાં થાય છે. અને અંતકાળે સર્વેને
 તેની કરુણી મુજબ ફળ મળે છે. જે મનુષ્યો શાંત સ્વભાવના
 હોય છે, તેઓ યુગ સાથે યુગ કરી વેર લેવાનું કામ પાપી
 ગણે છે. અને ભુલ ચુકે પણ પોતાનો એ નિયમ તોડતા નથી.
 તેમને કવચિત કોઈ સતાવે પણ તોએ શાંતિના બળે તેઓ
 મૌન ધારણ કરી પોતે જે કામ કરતા હોય છે તે આનંદિત
 રીતે કર્યાજ નય છે. અને પ્રસંગપાત્રે યુગાધિપતિ જલ્લો લલા-
 ધથીજ વારી આપે છે. કેમકે તેઓ જીવંતી માને છે કે
 આજે જેની સાથે આપણે શત્રુ થઈશું તેનીજ સાથે આવતે
 હવે આપણને સાથે રહેવું પડશે. "When were you
 born"માં લખે છે કે:—

Two shall be born the whole wide world apart,
 And speak in different tongues, and take no
 thought,

Each of other's being, and no heed,

And these o'er unknown seas to unknown
 lands,

Shall cross, escaping wreck defying death.

And all unconsciously shape every act,

And bond each wandering step in to this end.

That one day out of darkness they shall
 meet

And read life's meaning in each other's eyes.

યાને—“એ જીવો દુનીઆના તદન જીંદા ભાગોમાં જન્મ પામે, અને જીદી જીદી ભાપાઓ ખોલે, અને એકબીજાને તેમની હસ્તીનો ખ્યાલ પણ કે પરવાહ વટીક હોય નહિ અને આ જીવો અન્નપ્રા દર્યાઓ પર થઈને અન્નપ્રા મુલકો તરફ મુસા ફરી કરે અને તેમાં મરણના જોખમમાંથી બચીને અન્નપ્રાપણે પોતાનાં સધળાં કામો અને પોતાનાં કદમ એવી રીતે દોરવે છે કે આખરે એક દિવસે બેગાના પણાના અધકારમાંથી બહાર આવીને તેઓ એકબીજાને મળવા પામે અને એક બીજાની આંખોમાં જીદગીનો ભરમ વાંચવા પામે છે.”

આ રીતે મનુષ્ય, નાનાં નાનાં કાર્યોમાં પણ જ્યારે શાંતીનો ઉપયોગ કરવાનું શીખશે ત્યારે તે મોટાં કાર્યોમાં પણ શાંતી ધાખવી શકશે અલખત, સ્થૂળ દ્રષ્ટીથી તમને કવચિંત દુષ્ટ અને નિચ મનુષ્યોની આ સંસારમાં ઉન્નતિ થતી જણાતી હશે, વળી જે લોકો અપરાધી, માયામાં વિટલાયલા અને કુકર્મી હશે તેઓને કાલ્યા કુલ્યા તમો દેખતાં હશે પણ આવા ઢોંગી જીવનો મનુષ્યોને ખચ્ચીતજ ભુલ ખવાડનારા છે. જેઓ શાંતી રાખી શકે છે તેઓ આવા બનાવોની જરાએ દરકાર કર્યા વિના પોતાનું ઉત્તમ રીતે હિત કર્યાં જાય છે. અને બીજાં માણસો પોતા માટે શું કહે છે, તે સાંભળવા કે જોવાની દરકાર પણ રાખતા નથી. જે જોના મનુષ્યને આટલીજધી શાંતી પ્રાપ્ત થાય છે જે શાંતી તેના એક અંગ રૂપેજ પાછલથી બની જાય છે અને શાંતીનોજ પ્રકાશ તેની માંહે રહે છે તે વેળા તે, મનુષ્યને પોતાના જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ શાંતી કંઈ એવી વસ્તુ નથી, કે જે પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થઈ જાય તેને પ્રાપ્ત કરવા સારું તો અનેક સદ્ગુણોનો ભોગ આપવો પડે છે. ત્યાંજી શાંતીના આશનપર બેસવાની કોશીષ મિથ્યા છે. લોડ બેકનનાં શખ્દો વાજખીજ છે કે—

Virtue is like precious odours, most fragrant when they are incensed or crushed for prosperity doth best discover vice but adversity doth best discover virtue,

“આપણા સદ્ગુણો વિપત્તિમાંજ પ્રકાશે છે તે અમુલ્ય સુગંધીઓ જેવા છે. જ્યારે તેમને સળગાવવામાં આવેછે યાતો કચરવામાં આવે છે ત્યારેજ તેઓ પોતા આસપાસ અતિ સુગંધ ફેલાવે છે.”

જીવનનું તાત્પર્ય એવું નથી કે ગમે તેવી રીતે તેને વિતાવી દેવું. ખરું કહીએ તો જીવન એ એક ઘણીજ મહત્વની છે. વસ્તુનો તે સદુપયોગ કરવો એ જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. જ્યારે મનુષ્યમાં શાંતીને પ્રવેશ થઈ જાય છે; ત્યારે તે દુનીઆના ટંટા ફિસાદ અને ખટપટમાંથી મુક્ત થઈને પોતે પોતાનામાં મગ્ન થાય છે. તે પછી દુનીઆમાં થતી અનેક પ્રકારની ખટપટમાંથી તેને જરાએ તેની ચિંતારી ઉડતી નથી. આથી વળી એમ પણ ન સમજવું કે તે પોતાના સ્વાર્થ યા મુખ ખાતર દુનીઆદારીથી અલગ રહ્યો છે, પરંતુ એવાં મનુષ્યો તો આખા વિશ્વના પ્રાણીઓના આનંદમાં પોતાનો આનંદ માને છે. તેની શાંતિ એ પરમ શાંતિ છે. પછી ભલેને સાધારણ લોકો તેમને ગમે તે કહે શરીરને લાડ લગાવવા અને મનને ખીલવવું એ બંને કામ એક સાથે બની શકે નહીં. શરીરને મોઝમઝાલમાં રાખવું અને વિચાર શક્તિને સ્વચ્છ, શુદ્ધ અને મજબુત રાખવી. આપણું જીવન એક અંગ્રેજ લેખકના જણાવવા મુજબ “Plain living and high thinking” યાને ‘ઉંચ વીચાર અને સાદુજીવનવાળી હોવી જોઈએ. આપણા જીવનને—આપણી પવિત્રતાને જ્ઞાનને અને સાગરચરિત્રોને આપણી અધારી કોઠડીમાંથી જ્યાંતુલીક બહાર

કાઠીશું નહીં ત્યાંસુધી આપણને આપણાં ખરાં જીવનનું ભાન થશે નહિ. સુખ શાંતિમાં છે અને તે પવિત્ર મન દ્રાગ મેળવી શકાય છે. મન પવિત્ર રાખવા જ્ઞાનની જરૂર છે. એ રીતે એકેક પછી એક પગથીઆં ચઢવાથી એક દિવસે તેઓ કહી શકશે કે:--

અમે ઘેઝાં ભલે ઘેઝાં-ઘેઝામાં, ગુણ છે ન્યારો;
હાપણમાં ખખ્યાં તો-ખરી ઘેઝાઈ ન જાણી.
હમે મસ્તાંન ચોગીના-ચડી પંચે થયા ઘેલા;
દુઃખી ખલકે રહ્યા હાલા-ખરી ઘેઝાઈ ન જાણી.
હમે ઘેલા હરિ માટે-કીધા અલમસ્ત તે નાથે;
નિહાળી પુવની પ્રિતી-ખરી ઘેલાઈ જ્યાં જાણી.
હમે મસ્તાંન ઘેલાંની-ઘેલી વાતો ઘેઝા જાણે;
મળ્યુ સુખ ના મને માન્યુ-ખરી ઘેલાઈ ન જાણી.
હજારો ઓલીઆ ઇચ્છે-રહ્યું જે તેજ ઘેલાઈમાં
હમે તે ભોગવ્યું આનંદે-ખરી ઘેલાઈ ન જાણી.

પ્રકરણ ૩ જી.

આનંદિત સ્વભાવ એ દુઃખનું ઔષધ છે.

Cheerfulness is the best of good company, for it adorns its wearer more than rubies and diamonds set in gold. It costs nothing and is yet invaluable, for it blesses the possessor and springs up into abundant happiness into the bosom of others. Cheerfulness is the beauty of the mind and like personal beauty, it wins almost everything else. Yet it never grows old, and there is nothing more beautiful than cheerfulness in an old face.

Samull Smiles.

એવું કહેવાય છે કે, મનુષ્યો જેટલાં પોતાની ખુશિયાળી
ખળથી તેટલાંજ પોતાના સ્વભાવથી આ અવનિમાં ફેરે પામે
છે. આ વાત ખરી હોય કે ખોટી મગર આટલું તો ચોક્કસ
છે કે, માનવ જીંદગીનું સુખ દુઃખ તેનાં સ્વભાવ ઉપર આધાર
રાખે છે. શીલસુદ્ધ પ્લેટો કહે છે તે વાળખીજ છે કે ખીજાં-
ઓનું સુખ શોધતાં આપણને આપણું સુખ મળે છે. દુઃખમાં
સુખ મેળવવાનું સર્વોત્તમ સાધન ફક્ત એકજ છે અને તે
આનંદિત સ્વભાવ છે. મહાન શીલસુદ્ધ સોક્રેટીસને કમભાગ્યે
વઢકણી સ્ત્રી મળી હતી. તેણી સોક્રેટીસને હજારો ગાળો ભાંડતી
અને સોક્રેટીસ તે હસી કાઢતો અને તે એટલા સુધી કે એક
દિવસે ઘરની બહાર નિકળતાં માળ ઉપરથી તેણીએ એક પાણી
દિલ ઉપર ઢોળ્યું. આ સંજોગ ખમી જઈ તે વેળા સોક્રેટીસ
આટલુંજ ઉચારી શક્યો કે, આટલી આટલી ગાળોની ગ્રન્થના
છતે પાછલથી વરસાદ વરસે એમાં નવાઈ શી ? ધન્ય છે એની
છાતીને કે જેઓ દુઃખમાં સુખ માની ગયા છે, પણ તે ફક્ત
તેમની ધીરજ અને આનંદિત સ્વભાવનેજ આભાર રૂપ હતું.

આવો સ્વભાવ ખચ્ચીતજ સામાને અદેખાઈ કરવા માટે
પુરતો છે. ગમે એવાં દુઃખો તે રડીને કીંવા શોકાતુર લાગણીથી
હર કરવા બદલ, માર્ગમાં પુખ્તો વિણતાં જે, કાંઈ કાંઈ નડે છે
તે, તેઓ ખુશી સાથ સહેલી લે છે. કેમકે તેઓ માને છે કે,
જેમ વાંદળાં સુર્યને ક્ષણિક પળ ઢાંકી દે છે, અને જેમ ઘી
પ્રથમ તળે જઈ ઉપર જળ તરી આવે છે પણ પાછલથી
તેમનીજ જ થાય છે તેજનુસાર પળવારમાં દુઃખના સિંહા વાંદ-
ળાંઓ વિખેરાઈ જશે. અને મુખની રોશનીનો પ્રકાશ તેમને
જણાશે. આ ઉપરથી જેમ ખુશ સ્વભાવ જીંદગી ભોગવવાનું
એક મોટું હકીયાર છે તેમ તે વળી મનુષ્યની ત્રણ ચલણનો
પણ એક ફાટ છે. તે વળી લલાઈ અને સદગુણો ખીલવવાની

કુળદરૂપ જગીન છે. અને હો. મારશલ તો એટલા સુધી કહે છે કે, ખુશ મિજાજ એ દુઃખદર્દ નાશ કરવાનું ઔષધ અને ડોરડીયલ છે. યાહુદીઓના પેગામ્બર સોલોમનના જણાવ્યા મુજબ ખુશાલ ભરેલું જીગર ઔષધના જેવો ગુણ કરે છે. આ ઉપરથી નસીબને શ્રાપ આપનારા મનુષ્યો જોઈ શકશે કે, તેઓ માને છે એમ નસીબ કાંઈ બઝારમાં વેચાતાં તળતાં નથી. અરેખીક ભાષામાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે—

જેહાંન બગસ્તમો દર્દ બહિય શહેરો ધ્યાર;
નદીદેઅમ કે ફરશંદ બખ્ત દર બાઝાર.

અને જો કખીરજીના શબ્દોમાં કહીએ તો—

અન હોની હોય નહિ, હોની હોય સો હોય;
રામચંદજી બનકુ ગયે, સુખ અછત દુઃખ હોય.
એ મન ભાયગ ભુલમત, જો આયા મન ભાગ.
સો તેરા ટલતા નહિ, નિશ્ચય સંશય ત્યાગ.
આ તાલ જા, પાતાલ જા, કે ફ્રેડ જા બ્રહ્માંડ;
કહે કખીરા ના મીટે, દેહ ધરેકા દંડ,
લીખા મીટે નહિ નસીબકા, ગુરૂ કર ભજ હરીનામ,
સીધે માર્ગ ચલ સદા, દયા ધરમ વિશ્રાંમ.

ઇન્દ્રાંડના પ્રધાનો લોડ પાર્મસ્ટન અને બીકન્સ શીલ્ડે પોતાની આખી જીવંતી સખત કામમાં કાઢેલી આપણે જાણીએ છીએ. આ શાથી? આમ રહેવાનું મુખ્ય કારણ તેમનો હ મેશનો રમુજી સ્વભાવનેજ આભારી હતું. તેઓ આ મહાન ગુણને લીધે સુખ દુઃખમાં સદાય સંતોષીજ રહેતા. આવા મહાન માણસોએ સહનશીલતા દાખવવાની ટેવ પાડેલી હોય છે. તે સાથે વળી કદિએ જલદી ચિરકાષ્ટ નહિ જવા અને ખામોશીથી સહન કરવા તેમજ પોતાના માટે સખત યોગ્યવાનો પૂણ સામા

પ્રતિ શુરસો ન કરતાં તે વાતો સંપુર્ણ સાંભળવાંને તેઓએ પોતાની ઇદ્રિઓને સંપુર્ણ કેળવી હતી. એક દિવસે એક બાઈ ભાપણમાં સમજી આવી કે ક્રોધ કરવો એ ઘેલાપણું છે. માટે, તેનો ત્યાગ કરવો બાઈના મનમાં બસ પડી આમજ આવ્યું કે, શું, ત્યારે હું ઘેલી, ઘેલી ખરી. માટે આજથીજ મારે ક્રોધ નહોતો કરવો જોઈએ. આમ જ સંકલ્પ કરી તેણી ઘરમાં પ્રવેશ થઈ પ્રવેશ કરતાંજ એક નોકરે મારે કીમતનું લેખ્ય હાકમાંથી જટકાવી મુક્યું. અને તે જોઈ બાઈ ક્રોધ વગર ખોલી ના ધુજના. એના આયુષ્ય ટુંકા થયા હશે અને એ પડી ગયું હશે એમાં તારો દોષ થોડોજ છે ! આવા માનવીઓ માટે જો આપણે સત્યમત ઉચાર્યે તો તે ફક્ત નીચલી ક્ષેત્રમાંજ સમાઈ જતો હતો કે:—

Come, cheer up, my lads it is to glory we steer,
To add something more to this wonderful year
To honour we call you, not press you like slaves,
For who are so free as the sons of the waves ?
Heart of oak are our ships, heart of oak are
our men,

We'll fight and we'll conquer, again and again
We ne'er see our foes but we wish them to stay,
They never see us but they wish us away.
If they run why we follow and run them ashore,
For if they won't fight us, we cannot do more
Heart of oak our ships heart of oak are our men
We'll fight and we'll conquer again and again

.જ્યોતિશ શાસ્ત્ર મુજબ સાત ગ્રહો કહેવાય છે. જેઓ અનુ-ક્રમે: સોમ, ભોમ, બુધ, શુક્ર અને ભરેસપત, શુક્ર, અને સની નામે ઓળખાય છે. આ સાતે ગ્રહોમાં એક દિન પંચાતી થઈ. એક કહે હું મોટો અને બીજો કહે હું મોટો ! તેટલાં સોમના

ગ્રહે સુચના કરી કે આપણે સાતે જણે આપણા રાજ આગળ
 ન્યાય માટે જઈએ, તેઓ ત્યાંના રાજ આગળ ગયા. પણ આ
 સાત બળવાન ગ્રહોનો ઇન્સાફ કરવાનું તે રાજએ પોતા માટે
 ડહાપણનો માર્ગ ન જોયો અને તેણે સલાહ આપી કે, તમારે
 સાતે જણે વિક્રમ રાજ આગળ જવું. તે તમને ન્યાય આપશે.
 સાતે ગ્રહો વિક્રમ આગળ ગયા અને પોતાનો મુકદ્દમો તેને કહી
 સમજાવ્યો, આ નવિન તકરાર માટે વિક્રમ પણ વિસમ્ય પામ્યો.
 અને તુરત વેળા તો મુકદ્દમો મુદતવી રાખ્યો. ને એક પખવાડીઆ
 પછી આવવા બધાને :જણાવ્યું. તેમના જવા કેડે રાજને
 વિચારમાં લિન થયેલો જોઈ પ્રધાને પુછ્યું "કેમ જોડાંપનાહ
 આજ આપ ઉદાસ છો ?" વિક્રમે ઉત્તર આપ્યો કે
 "મારે માથે એક નવિન પિડા આવી પડી છે. ગ્રહો મારી કને
 ન્યાય માગે છે. તે કેમ આપી શકાય ? એથી તો કશું
 વધારે થવાનો સંભવ છે." વજીર ર્યાણો અને બાહોશ હતો.
 તેણે એના ઉપર ખુબ મનન કરીધું અને પછી બોલ્યો
 "માહારાજ, તમે આમ કરો કે, એક અંધારા ઝોરડામાં સાત
 ખુરસીઓ ગોઠવો અને તેમાં દરેક ગ્રહને અકેક પછી મોકલી
 આપવા અને તેઓ પછી જે જે ખુરસી પર બેસે તે મુજબ
 તેમની ચઢ ઉતર પદવી સમજાવવી " વિક્રમને પણ આ યુક્તિ
 ઠીક લાગી. બાદ પખવાડીઆ પછી જ્યારે ગ્રહો મુકદ્દમ માટે
 આવ્યા ત્યારે રાજએ ઉપલી યુક્તિ મુજબ એક અંધારા
 ઝોરડામાં અકેક પછી બધાને અંદર પ્રવેશ કર્યા સવથી પહેલો
 સોમનો ગ્રહ માંહે પેકો અને પહેલો ખુરસી ઉપર બેઠો તેની
 પાસે મંગળ આમ બધા અકેક પછી પાસે પાસે બેઠા. અને
 છેલ્લે રહ્યો સનીનો ગ્રહ (!) એને બહુ 'જોટુ લાગ્યું' કે શું
 ત્યારે હું નાનો કે, મને છેલ્લું આશાન આપ્યું ? વાર ઠીક છે.
 પછી જોઈ લઈશ કરી કોધમાંજ તે ચાલ્યો ગયો. હવે કમનસીબે

એવું થયું કે જીજ્ઞે દિવસથીજ વિક્રમની સનીની દશા શરૂ થનાર હતી. એટલે સનીના ગ્રહને તો વાહજવાદ જેવું થઈ પડ્યું સનીની દશા શરૂ થવા કેડે ત્રીજે દિવસે વિક્રમ શિકારગાહે નિકળ્યો. એક હરણ પ્રાણ તે પડ્યો પણ કેમે કરી હરણ તેને હાક ન આવ્યું અને ઠેકડા મારતું મારતું બસ આગ્રેજ જતું ગયું વિક્રમે પણ તેની ખુદે દોડવાનું આગ્રુજ રાખ્યું પરિણામમાં હરણી તો કાણુ જાણે ક્યાંય ગુમ થઈ ગયું અને રાજા એક પરમુદ્ધમાં આવી ચડ્યો. વિક્રમ શિકારમાં એટલો લિન થઈ ગએલો હતો કે પોતે પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ રાજા તરીકેનું તદ્દનજ ભુલી ગયો હતો. ભુખ્યો ને તરસ્યો વિક્રમ એક દુકાન ઉપર આવી જોકે દુકાનદારે તેને લલતો માણસ સમજી પોતાની દુકાને તેને નોકરી કરવા રાખવા વિનવ્યું કેમકે વિક્રમના ગુપ્ત તેજથી તેને ત્યાં એટલી ક્રમાંણી થવા માંડી કે પેલો દુકાનદાર એને છોડવા માંગે નહિ વિક્રમે ખાધા બદલ તેને ત્યાં નોકરી કરવાનું કબજા રાખ્યું. હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે, રાજાની કુંવરીનો હાર ગુમ થઈ ગયો અને તેનું તોહમત વિના કારણે વિક્રમ પર મેલાયું; કે તે, બ્યારે હાર લેવામાં આવ્યો હતો ત્યારે પાસેજ હતો. અને ચુકાદો વિક્રમની વિરૂદ્ધ ગએલો હોઈ તેને ફાંસીની સજા થઈ. ફાંસીગરો વિક્રમને એક જંગલમાં લઈ ગયા પણ કંઈ રસ્તામાં તેને એવોજ વિચાર થયો કે મારે શા કાજ આય નિર્દોષને હાર કરવો જોઈએ, રાજા કરતાં તો વધારે દોષીત એમાં હુંજ દુકું ! આમ વિચારી વિક્રમને જીવથી લેવાનો વિચાર માંડી વાળી તેના જે હાક કાપી નાખ્યા અને રસીથી એવો તો બાંધ્યો કે તેનાથી તો છુટાયજ નહિ બાદ એક સાંજે કોઈ રાહદારી ત્યાંથી પસાર થતાં એના ઉપર નજર પડી આ રાહદારી તેલ બનાવનાર હતો. તેણે વિક્રમને કોઈ નિર્ધન માની પોતાને ત્યાં ઘાંતી ઉપર રાખ્યો, જે હાક વિના જેમ તેમ પોતાની

આ ફરજ બજાવી વિક્રમનું ખોરેહ એટલું બધું તેજસ્વી હતું કે તેલવાળાને રાત્રે દિવા મુકવો પણ નહીં પડતો. આ ખખર ગામમાં વિજળી વેગે પ્રસરી રહેતાં કોઇક મુલ્કના રાજાની કુવરી તેનાં ઉપર મોહી પડી. છોડીને બાપ તેને સમજાવે કે, એ તેલ વાળો છે અને તું રાજકુવરી છે પણ તેણીએ માન્યું નહિ એટલે તેણીનાં બાપે નારાજથી લગ્ન કર્યાં એજ સમયે તેની સાડાત્રણ વર્ષની સતીની દશા ઉતરી ગઇ અને ત્યારેજ વિક્રમ અને બધા બાણી શક્યા કે આ તેલવાળો કોઇજ નહિ પણ મહાન પ્રતાપી વિક્રમ હતો. આ અપવાદ સતોષ અને આનંદથી દુઃખો દુર થઇ શકશે એ શું નથી સમજી શકાતું;

મહાન હઝરત જરથુસ્ટ અને વિક્રમ.જેવા બીજા મહાન મનુષ્યોના ચરિત્ર ઉપરથી આપણને જે શીખવાનું મળે છે તે આજ કે, નામચીન શીલસુદ્ધ બેકન અને બાણીતો ચિતારો એનજલ અને કવિવરમાં વોલ્ટર તેમજ મીલ્ટન જેવાઓની જીંદગી પણ દુઃખી હતી તો પછી આપણાં જેવાં મગત્રાં મિસાલના શી ભાર ? આવા સમયે *Laugh and grow fat* યાને હસીને બંદેણાંની બરણી થવા સિવાય બીજો કશો માર્ગજ નથી. કવિ મીલ્ટનને હજારો હાંદેશાઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. છતાં તેણે ખોતાવું 'કોમીક' છોડ્યું નહોતું. છેવટની જીંદગીમાં મીલ્ટનને અંધાપો આવ્યો હતો. તેને તેના મિત્રો છોડી આદ્યા ગંયા હતા. તેને ભુખે ઠોકાવું પડ્યું હતું, છતાં તેના મનમાં જે આશા હતી તે આજ કે, ગરમીમાં લગ્નેને વૃક્ષો ફરમાઇ જાય, પણ ચોમાસામાં તો તેઓ પાછાં ખીંચશેજ ! તો શું હું ધનશાન ભોંય પડેલો પાછો ઉઠીશ નહિ ? અને ખરેખર મીલ્ટનનો તે પછી સુખી સમય પણ આવ્યો હતો. સર વોલ્ટર. સ્કોટનો સ્વભાવ આનંદિ અને માયાળુ હતો. અને તેથી લોકો તેને ઘણાં આહતાં હતાં આટલો બધો માયાળુ બનવાનું

આલ્યાવસ્થામાં તેને એક બનેલા બનાવે શીખવ્યું હતું. એક કુત્રાને પોતાની આગળ આવતાં જોઈ તેણે એક મોટા પથર ફેંક્યો. પરિણામે કુત્રો લંગડો બન્યો. એમ છતાંએ તે લંગડાતો, લંગડાતો વોલ્ટર આગળ આવી તેના પગો ખુશીથી ચાટવા માંડ્યાં. અને તે જોઈ વોલ્ટરને પોતા ઉપર ખુબ ક્રોધ આવ્યો અને પોતે ફરેલાં કુકૂત્ર માટે પાછળથી પસતાવા લાગ્યો. તેણે પોતાના પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે :—આવી જાતના એક આલ્યાવસ્થામાં બનેલા બનાવ ઉપર જો બરાબર રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો એક માણસની આખી શ્રદ્ધામાં તેની આલચલણ ઉપર મોટી અસર કરનાર તે થઈ પડે !” શાહ અકબરને શીખામણ આપતાં અબુલફઝને પણ એવીજ મતલબનું કહ્યું છે કે :—

મ આશ દર પયે આઝાર હરયે ખાહિ કુન;
કે દર શરીઅતે મા ગયર અઝ ધન ગોનાહી નીસ્ત.
દેલ બે દસ્ત આવર કે હજજે અકબર અસ્ત;
અઝ દઝારા કઅમે યક દેલ ખુશતર અસ્ત.

ધીરજ અને ખુશાલીથી ખામોશી કેટલી હદ સુધી રાખી શકાય છે તેનો અસરકારક દાખલો સર આઇઝેક ન્યુટન પુરો પાડે છે. પોતાના ક્રોમટી દસ્તાવેજો તેના માનીતા ડાયમંડ નામના કુત્રાએ મીણુપતી ઉધી વાળી બાળી નાંખ્યાં. અને તે જોઈ આઇઝેક ક્રોધમાન થવા બદલ એટલુંજ બોલી શક્યો. ‘અરે ડાયમંડ તને થોડી ખબર છે કે તેં આય નુકશાન ક્યું છે.’ પ્રો. એબોઝીટના ધીરજ અને ખામોશી પણ એજ પ્રકારની હતી. હવાના ફેરફારને લગતા કાયદાઓ નક્કી કરવાની મતલબથી તે બેરો મીટરનો અભ્યાસ કરતો હતો અને સત્તાવીશ વર્ષની તેની અગત્યની નોટ જો તેણે પોતાની ટેબલ ઉપરજ મેલી. છાંડી

હતી તેને એક દિવસે ચાકરડીએ કચરામાં કાઢી નાખી. એ સમયે. એખોઝીટને કેવું થયું હશે એ લખવા કરતાં વિચારવું સહેલ છે. એક સમયે ડોઁ એની ખીઝાંટ જાહેર તખ્તા ઉપર લેકચર આપતાં હતાં તેટલાં કટાક્ષમાંથી થોડાંક માણસોએ તેમને શેમ શેમ ખેસી જવ, ના શખ્દોથી અપમાન કર્યું હતું, અને તે વેળા ડોઁ ખીઝાંટ આટલુંજ બોલ્યાં કે: ? શેમ, શેમ ! પણ શેમ કોણને તમને કે મને, મારા કરતાં તમને વધારેજ !” કહી તેવાણ ખેસી ગયાં.

બંધુઓ ! દુનીઆ દુઃખથી કાંઈ ખાલી નથી. તેા વિલાપ કરવામાં લાલ શો; સંસારમાં કર્મના બંધ નથી. આવી પડતાં દુઃખસુખ સમર્થ આનંદિત રહેવું એ, આ અને પેલી અવનિના સુખના દારૂ રૂપ છે. માટે હે સજ્જનો, કેવળ દુઃખથી કાચેર ન બનતાં તેને સેહવી લેતાં તમો શીખજો. જીંદગીની પ્રત્યેક સ્થિતી સુખ મેળવવાના તેમજ સંતોષમાં રહેવાના અનેક સાંધનો અને ઉપાયો છે, તેમાં હસમુખો અને આનંદી સ્વભાવ ઉંચ દરજ્જો ભોગવે છે, એવા સ્વભાવની સાથે કનક અને કિર્તીનો પણ મુકાબલો થઈ શકતો નથી. સુખનાં ખીજાં સાંધનો કોઈ કોઈ વાર અણુધાર્યા અને ઓચિંતા અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. પણ સારા સ્વભાવનું સુખ આનંદ કદી પણ ગુમ થઈ શકતાં નથી. આ સૃષ્ટિમાં કેટલાંક પ્રકારનાં સુખ પુષ્કળ પૈસો ખર્ચવાથી પણ પ્રાપ્ત થતાં નથી, તે સુખ ખુશ મિજ્જનથી મળે છે. ઉદાસ અને ખેચેન લક્ષાપતિ કરતાં આનંદી બિખારી પોતાના મનથી વધારે સુખી હોય છે. આનંદી સ્વાભાવના માણસો સંતોષી, સહનશીળ, માયાળુ અને મિલનસર હોય છે. તેઓ ઉજવળ બાળુ પ્રતિ વધારે લક્ષ આપેછે અને સુખ દુઃખની ચિંતા કરતો નથી આનંદિ સ્વભાવવાળાના મનથી બંધુ આનંદજ જગત માંહે દિસેછે. દુનીઆની જગલો તેમના અંતકરણને કાય-

મની અસર કરી શકતી નથી. કેમકે તેઓ પોતાના મનને કાપુમાં રાખી, તેમજ મગજની શાંતીનું સમતોલપણ રાખી એવી જાળોને હસવામાં કાદો નાંખતાં હોય ચિંતાથી તેઓ ખીજાં પેઠે ધુમતાં નથી. જેટલા જેટલા મહાન માણસો થઈ ગયા છે તે સર્વેએ અનેક દુઃખો અને આપત્તિઓ સહન કર્યા છે. આપત્તિથી ખીલું એ કાચેરનું કામ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે જાણવું જોઈએ કે મારામત એક ઘણાજ ભારે ખખડો છે-ખખડો નહિ પણ એક મોટી ખાંણ છે કે જેમાં મોટાં મોટાં અમુલ્ય મોતીઓ ભર્યા છે. આ ખાણ સારા સદ્ગુણોની છે. જેને પછી બાહાર ખોદી કાઢવાનીજ વાર છે.

એક ગરિબ ખેડુત દુઃખથી બહુ કાચેર બની નાના બાળક પેઠે રોવા લાગ્યો. એટલામાં સાંભી ભણીથી કોઈ સાધુ જેવો તેની આગળથી પસાર થઈ ગયો. અને એ ખેડુતને રોતાં જોઈ તેની આગળ ગયો. ખેડુતે ગળગળતા અવાજે પોતાની કહાંણી સાંધુને કહી સમજાવી. અને સેવટે ઉમેયું “કહો મહારાજ! જગતમાં હવે મારા જેવો બીજો કોઈ દુઃખી છે ખરો?” ખેડુતની વાત સાંભળી સાંધુ મનમાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, એ વિચારો અજાન છે એટલે કાંઈ શીઘ્રચુરી સમજે એમ મને લાગતું નથી, અને તેથી કોઈ જીવતા બનાવ બતાવી તેને સંતોષ આપવાની તેણે ચુકિત રચી. તેણે ખેડુતને કહ્યું “લજા બંધુ! જગતમાં સુખી કોણ છે કે તું તારી ફરીયાદ કરે છે? જો, જગતમાં બધી ચીજો દુઃખી છે.” ખેડુત કહે “અરે મહારાજ! આપ પણ શું કહો છો? હું બધાંને સુખી જોઉં છું ફક્ત હુંજ અભાગ્યો છું” સાંધુએ કહ્યું “કીક-ચાલ હું તને બતાવું” એમ કહી જંગલના એક વિશાળ વૃક્ષ આગળ તેને લઈ ગયા અને પછી વૃક્ષને પુછ્યું. તું હરેક રીતે સુખી છે ખરું કે?” વૃક્ષ

કહે “અરે માનવો ! મારાં દુઃખની તમને શી વાત કરે ? તમોને તો કોઈપણ રાખતાં હશે પણ હું તો આય વનમાં એકલું ઉધરું છું—મને કોઈ પાંચી નામતું નથી અને ભુખું જાણું છું. એમ છતાં તમોજ માણસો કુહાડાથી મારા ઉપર ધાકે છે—મારાં જીવન રૂપ પાંદડાં અને ઝાંખલીઓ તોડી નાખે છે. અરે શું કહું, વધુ દુઃખ મને પુછશે મા ” એ પછી તેઓ ખંન્ને ભુખી આગળ વાંકા વળ્યા અને તે દુઃખી છે કે કેમ તે પુછવા લાગ્યા. દુઃખથી રોઈ પડી જમીન ખોલી મારે દુઃખ અગાધ છે. હું કેટલી પવિત્ર અને સુખી આગળ હતી, પણ આ કળજીગના જમાનામાં માણસો મને દુઃખ દેવા લાગ્યાં છે. મારા ઉપર ગમે એમ એકવાડ કરે છે. હુકે છે અને ખીજા અનેક સાંધનોથી મારા ઉપર ગંડવાડ કરે છે, મને ખોદી કાઢે છે. છતાં મુંગી આ બધો તમો ઇનશાંન જતીનો સીતમ સહન કરું છું.” તેઓ આગળ ચાલ્યા. અને બળવાન તેજસ્વી સુર્ય નારાયણને તેની ખેરઆશયત પુછી. સુર્ય નારાયણ કહે છે. માનવો ! તમો માનવો ! મને આટલા બધા માન આપો છો છતાં મારા પર દુઃખના ઢગલાઓ કંઈ ઓછા નથી. તમો જાણતાજ હશે કે વાંદળાંઓ વારંવાર મારા પર ચઢાઈ લઈ આવે છે. અને વૃણી કોઈવાર તો ચંદ્ર મારા પર ઘેરે લઈ આવતાં ઘણાંક કલાકો સુધી મને છુપાઈ રહેવું પડે છે. પણ ક્ષમા અને ધૈર્યથી હું શાંત પડ્યો રહું છું. આટલી તપાસ પછી ખેડુત કંટાલી ગયો અને કહ્યું બસ મહારાજ ! જગતને હું હવે પિછાંની ચુક્યો છું. આવી મહાન ચીજો દુઃખી છે તો પછી મારી શી દશા, ” ત્યારે સાધુ એ તેને સમજાવ્યો કે, મનુષ્યો જ્યારે દુઃખથી કાચેર થયાં ત્યારે એક સુંદર પક્ષી થઈ તેમની આગળ ઉડવા લાગ્યું અને તે જોઈ બધાંએ પુછ્યું. કે હે, પંખીડા ? તારું નામ શો ? તે પક્ષી બોલ્યું ‘મારું નામ ‘આશા’

છે. અને મારો સ્વભાવ આનંદિ છે. દુઃખ પ્રમંગે તમને ને મારી જરૂર હશે તો જરૂર તમારે પડજો રહીશ. દુઃખમાં તમે નિત્ય મારો આસરો લેશો તો મારા પ્રકાશથી તમને લાભ થશે. આમ વાત ચાલતી હતી તેટલાં એકં બીજી 'સુન્દર પક્ષી' ત્યાં ઉડી આવ્યું અને તે બેઠા બધાં બોલી ઉઠ્યાં "આપનું નામ શું છે? તે પક્ષી આનંદથી બોલ્યું. 'મનુષ્યો! મારું નામ સંતોષ છે. અને 'આશા' મારી બહેન છે ને તમે તમારા વ્યવહારમાં હમને પંખાલશે તો તમે મુખી થશો એમ કહી તે બંને પંખીડાં ઉડીને ચાંદ્યાં ગયાં. ખચ્ચીતજ આ નવિન ખુલાસાથી ખેંડુત રાજી થઈ પોતાને ધરે ગયો. અને પોતે જે સ્થિતિમાં હતો તેમાંજ રહેવામાં પોતાનું સુખ બોલ્યું. ખરેખર! ડાહ્યા મનુષ્યો તો એમજ કહે છે કે:—

Come then O Poverty ! for what is there in thee dreadtue to the wise ? Temperance, health and frugality walk in thy train Cheertueness and liberty are ever thy compainions shall and be asbamed of thee whom lincinuatus was not asbmed ?..

"આવ, ઓ ગરીબાઈ ! તું ખેડાશક આવ. કારણ તારામાં એવું શું છે કે, એક ડાહ્યો માણસ પણ ડાહ્યા જાય ? મિતાહારપણું, તંદુરસ્તી અને યોગ્ય કરકસર તારી સ્વારીમાં સામેલ છે. ખુશમિજ્જી અને છુટાપણાંના ઉંચા ગુણો તારા સદના સોજતીઓ છે. સિન્સીન્યુએટસ જેવો ભણેલો વિદ્વાન તારાથી લજવાયો નહી તો સાધારણ માણસે તારાથી શા કંજ ડરવું બેઠાએ ?"

* પોતાનામાં શક્તિ છતે કાઢતો અપગધ જતો કરવો એ

* અત્રેથી શરૂ થતો સંવાદ રૂપી ભાગ ગુર્જર સાહિત્યના લોકપ્રિય સાદર રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામના એક પુસ્તક "પાદશાહી રાજનિતી"માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

ક્ષમા કહેવાય છે. આ ગુણ બીજા બધા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ છે. ધર્મી આજ્ઞા છે કે, જે કોઈએ તમારો વાંક કર્યો હોય તેને ક્ષમા કરવાની ટેવ પાડો. આ ઉપરથીજ હઝરત પેગામ્બર સાહેબ મહંમદે જ્યારે મક્કા જતી લીધું ત્યારે કુરેશના જે જે સરદારોએ તેમને ઘણાં દુઃખ દીધાં હતાં અને તેથી જે ઘણું ભય પામી ગયા હતા કે, હમને હવે કોણુ જાણુ કેવી શિક્ષા કરશે । તેમને છોડી મુક્યા. અને તેમનાં વાંક ક્ષમા કરી દીધા તે સાથે વળી વિશેષમાં શીખામણુ રૂપે કહ્યું કે જોઓએ અમારી સાથે લુંડાઈ કરી તેઓની સાથે અમે લલાઈ વિના બીજું કંઈ કરવાના નથી. તેમજ ખોટું બાંહણું કાઢવાની ટેવ નહિ રાખીને માત્ર લોકોનું ભલું કરવું.

નિતી જાણનારા કહી ગયા છે કે:-

મોટા વાંક ધણો કદી, તોપણ તેને ક્ષમે ક્ષમાવાળો;
તેની વડાઈ તેથી અતિશય મોટી ખરેખરી ભાળો.

કહે છે કે અરબસ્તાનના પાદશાહના કુંટુબીઓને કતલ કરીને એક અપરાધી તે પાદશાહની હજુરમાં પોતાની મેજે આવી રજુ થયો તેને પાદસાહે કહ્યું કે આવું તારું બેધડકપણું જોધને મને આશ્ચર્ય લાગેછે કાગણુ, મારા કુંટુંબ અને મારી બાબદમાં તે ધણો મોટો અપરાધ કર્યો છે. છતાં તું મારી શિક્ષાથી નડરતાં નભઈ થઈને ચાલ્યો આવ્યો. અપરાધીએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આ પ્રમાણે આપની હજુરમાં ચાલી ચાલ્યો અને શિક્ષાનો ડર ન રાખ્યો તેનું કારણ એ છે કે મારો અપરાધ મોટો છે, તોપણ આપનામાં ક્ષમા કરવાનો ગુણ છે. તે તેનાં કરતાં પણ મોટો છે. આ તેનું બોલવું પાદશાહને પસંદ પડ્યું અને તેને વાંક ક્ષમા કરીને તેનાં ઉપર કૃપા કરી. આવો પ્રસંગ જોધને એક હજુરીએ કહ્યું કે આવા શતરૂને શિક્ષા કરવાનો લાગ મળ્યો છતાં, આપે તેના દગાઈ ભરેલા બોલવાથી દગાઈ જઈને

‘બદ્ધો કેમ ન લીધો ? પાદસાહ કહે કે, ના તેમ નથી. મેં મારા’
મનમાં એમ વિચાર્યું કે જો હું બદ્ધો લઉં તો મારું મન
ખુશી થાય અને સંતોષ પામે પણ હું જો ક્ષમા કરું તો તેનું મન
ખુશી થવા ઉપરાંત ઇશ્વરનું પણ થાય, એટલે મને કીર્તી મળે’
અને પર લોકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય.

ક્ષમા આપતાં વાંકની રસ મનમાં રેલાય;
શિક્ષા કરતાં થીય રસ તે તેવો ન ગણાય.

અગદાદના પાદસાહ મામુન ખલીફાનું કહેવું એવું છે કે, કોઈ
મને પુછે કે સ્વાદ શાંમાં છે, તો હું તેને એવો જવાબ આપુ કે
ક્ષમા કરવામાં ! અને તે એમ પુછે કે, પ્રસન્નતા શાંમાં છે, તો
હું તેને એમ કહું કે, કોઈના અપરાધની ક્ષમા કરવામાં ! વળી
તે મને એમ પુછે કે તમારી ખુબી શાંમાં છે, તો તેને હું
એમ કહું કે, અપરાધ કરનાર કાલાવાળા કરે તેને અમે જતો
મુકીએ તેમાંજ ! સીકંદરે આરિસ્ટોટલ નામના એક વિદ્વાનને
પુછ્યું કે કલાણાં અપરાધી વિષે આપ શો અભીપ્રાય ધરાવો છો ?
તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, અય માલેક ! જો અપરાધ કરનારા
જગતમાં હોત નહિ તો ક્ષમા કરવાનો સર્વોન્તિમ શુભ પ્રસિદ્ધિમાં
શી રીતે આવત, ક્ષમારૂપી આરસીમાં અપરાધી પોતાના અપરાધની
છાયા ખતાવેછે. ત્યારે ક્ષમાનું પ્રતિબિંબ તેમાં પ્રગટ થાયછે. માટે
એ પ્રમાણે વર્તો કે :—

અપરાધ છે અરીસો ક્ષમા, દયા જે નિહાળવાજ ખરે;
માટે અપરાધી પર કટાક્ષ ધિક્કારની કરો ન અરે.

એક પાદસાહ પોતાના શત્રુ ઉપર જ્ય પામ્યો, તેને શિક્ષા
કરવા માટે તેની હજુરમાં લાવ્યા, એટલે પાદસાહે તેને પુછ્યું
હમણાં તું કેવી સ્થિતિમાં છે ? અને હવે તારાથી શું બની શકે
એમ છે. જે તારે કહેવાનું હોય તે નિવેદન કર. તેણે ઉત્તર

આખો કે, પરમેશ્વર ક્ષમાની સાથે પ્રિયતા રાખેછે. અને આપ જયની સાથે પ્રિયતા રાખો છો. તો પરમેશ્વરે આપની પ્રિયતાની વસ્તુ જે જય તે આપને આપ્યો, તો આપ પરમેશ્વરની પ્રિયતાની વસ્તુ જે ક્ષમા તે પરમેશ્વર પ્રીત્યથે મને આપો. પાદ-શાહને આ વચનો અસરકારક લાગ્યાં અને તેને છોડી મુક્યો. માટે આ જગતમાંના રાજકર્તાએ જૂને રદ્યતે. અપરાધીના અપરાધોનો બદલો લેવાનો છોડી દઈ મનમાંથી તેનાં પ્રતિનો દ્વેષ કાઢી નાખવો.

આ જગ થયું નિર્માણ-ત્યારથી આજ લગીના કાલમાં, સ્વાધીન જે જન ધણી-તણાને ગરીબ હુંડા હાલમાં. અપરાધ જે કાંઈ તેમણે જાણે-અંજાણે જે કર્યા; ડાહ્યા ક્ષમા કરતા ગયા-અપરાધ અંતર નવ ધાર્યા.

કેઈ એક રાજાએ પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસને એકાદ કામ માટે મોકલ્યો. પણ તે કામ રાજાને ન સુચે તેવું થઈ ગયું. રાજાએ તેને ઉંચા કર કરીને કેદમાં નાખવાની આજ્ઞા કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો. અને ખુબ ધમકાવ્યો. તેણે કહ્યું, અહો મહારાજ ! આવતી કાલે સર્વે જગતોના રાજાઓ આગળ જો આપનાં કૃત્યની પુછપરછ થશે અને કદાપિ આપને તેનો ઉત્તર દેવો પડશે તો આપ કંઈ વસ્તુને સહાય લેખે ઓથે રાખશો ? રાજા કહે વળી કાણની ઓઠ રાખે ! પ્રભુની ક્ષમાની હું ઓથ રાખીશ. આ સાંભળીને તે બોલ્યો. હું જ્યારે આપની કને ક્ષમાની ઓઠ મારું છું ત્યારે આપે પણ મને આપવી જોઈએ. કારણ કે પરમેશ્વર બણીથી ક્ષમાનો આશ્રય મળવાનો આધાર મહારાજો પોતા બણીથી બીજાને ક્ષમા કરશે તે ઉપર છે.

ક્ષમાવાન જનને મળે, રિદ્ધિ 'સિદ્ધિની સા'ય;
ક્ષમા પ્રકાશ જ પાંમતાં, હૃદય પ્રકાશિત થાય.
ક્ષમા ગિરાજે જે મને, પ્રલ વાડીની 'સમાન;

સરસ સુગંધી પ્રસરતાં, લે દે આદરમાન.

વિશ્વંભરના દારમાં, ક્ષમા મિત્ર લેખાય;

પ્રભુ મિત્ર જેનો બને, તો તું કાં નવ થાય ?

આ ઉપરથી પાદશાહને દયા આવવાથી તેને છોડી મુક્યો. લોડ કલેરનડને વાજખી કહ્યું છે કે: "danger effects nothing it goes about; and hurts the man who is possessed by it more than any other against whom it is directed." યાને કે જ્યાં પણ ગુસ્સો ખાલી કરવામાં આવે છે ત્યાં તે જરાએ કાર્યસાધક અસર ઉત્પન્ન કરતો નથી. બલકે જેના તરફ ગુસ્સાના ખાણો છોડવામાં આવે છે તેનાં કરતાં જે શખ્શનાં ભેજમાં તેનો ભંડાર ભરેલો હોય છે તે વધુ હેરાનગતિને આધિન થાય છે.

પ્રકરણ ચોથું.

હુનીઆંસે ના બાંધો દિલ.

How does time after long absence begin to us such contrasts between the one we remember, and the one we see ! And what a melancholy mockery does it seem of our own vain hearts, dreaming of impressions never to be changed, and affections that never can get cool.

Lord Liton.

. ગીતામાં એક સ્થળે બોધ દેવામાં આવ્યો છે કે; જે કોઈ પોતાનો ગુસ્સો પી જાય યર્થાત ગમે એવું અપમાન મહ્યાં છને તે સહન કરે; અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને પછી ખીજાં ક્રશાંની તરસ રહેતી નથી. આ વાક્યને મેં વારં-

ધાર મથન કરી ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત કોધી છે ? કોધ શું છે ? એક દિવસે મને તેનો અનુભવ થયો. મારા મન એક સમયે જરા લગાર અશાંત હતું, અને તેટલાં ટપાલી મારા નામનો પત્ર લઈ આવ્યો. તે પત્ર, મેં કરેલા ઉપકારનો તોછડાઈથી વાળેલો ઉત્તર હતો. મને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભલાઈ લોકો પ્રત્યે વાપડી, તેનો આ ખદલો ? એજ વિચારે મહને દિવાની બનારી. હું લાલચોળ બની અને જીવ એવો ગભરાવા લાગ્યો કે, સાંમાંને કાંઈ નજીક હોય તો મારી દંડ એવો વિચાર મને થયો. અને મારા સ્થુળ શરીરમાં ફેરફાર થઈ રહ્યો આ ફેરફાર કોધનો હતો. તેજ દિવસથી કોધતું ખરું સ્વરૂપ મહને જણાયું મને તેનો અનુભવ મળી ચુક્યો કે કોધ એ કંઈજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેનાપણું સિવાય કંઈજ નથી. સજ્જન વાંચેકા ? તેજ દિવસથી મને ભાન થયું કે, કોધ કેમ અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઈ ચીજ ઓછી પડતાં ઘણીવાર આપણે રૂસાઈ જઈએ છીએ આ રૂસાવણી એજ કોધ ! નહિતો બીજો શું ? જ્યારે મનુષ્ય ગરરી બતાવાતું મેલી દઈ નમ્રતા અખત્યાર કરે છે, ત્યારેજ તે ઇનશાંનની પદવી પર ચઢે છે. એવું કહેવાય છે કે ભરગમુની નામનો એક ખાવો હતો જેણે ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કરી ઇંદ્રાશનની પ્રાપ્તિ મેળવી હતી એક દિવસે તેનામાં કાંઈ એવોજ ગર્વ આવી ગયો કે રાજા આગળ જવું. તે તુરત દરબારમાં ચઢ્યો. દરબારમાં બેઠેલી દરેક વ્યક્તિ આ મહાન તપેશ્રી ખાવાને જોઈ ઉઠ્યા અને નમસ્કાર કર્યો. પરંતુ એ બધામાં વિષ્ણુજી તો બેસી રહ્યા. આમ જોઈ ભરગમુનીને ભાસ્યું કે, હું આવો મહાન તપેશ્રી (!) અને વિષ્ણુજીએ મને માન નહીં આપ્યું ? એમ વિચારી કોધમાં આવી જઈ તેણે વિષ્ણુની છાતીમાં લાત લગાવી પાડી. વિષ્ણુજી તેથી જરાએ ક્રોધે ન ભરોતા ઉઠ્યું.

તેનો પગ વહાલથી પકડી ચાંપવા પડ્યા. તે બોલ્યા “મહારાજ ! તમારા પગમાં ખુબ લાચુ હશે માટે મને ચાંપવા દ્યો.” આટલી બધી સહનશીળતા જોઈ ભરગમુનીનેતો એટલું બધું લાગી આવ્યું કે, વિષજીવને તે પગે પડી ગયો અને કહ્યું “મહારાજ ! મને માફ કરો” કપીરજીએ સત્ય કહ્યું છે કે:—

કામ, ક્રોધ, મદ, લોભકી જાળગ મનમે ખાત;
તજલગ પંડિત મુરખહી, કપીર એક સમાન.
પદ પદ ઓર સમજવહીન ખોજે આપ શરીર;
આપહી સંશુપમે પડા, યુ કહે દાસ કપીર.
ચતુરાઈ પોપટ પ્રદે, પડા સો પીંજર માંહી;
શીર પર મોઢે ઓરકો, આપન સમજે નહિ.
હરીગુન ગાવે હરખ કે, હીરદે કપટ ન જાય;
આપન તો સમજે નહી, ઓરહી જ્ઞાન મુનાય.
ચતુરાઈ ચુકે પડા, જ્ઞાનકો જમરા ખાઓ;
ભાવ ભંકિત સમજે નહિ, જનપનો જલ જાઓ.

મનુષ્યનું મન ખાટી હોઈ નિત્ય તે ખાટી વસ્તુ પ્રતિ ઝેરાય છે. અમુકે, અમુક ચીજ કરી તો મારે કાં નહી કરવી ? આમ દેખાદેખીથી આપણે, આપણી પાસે જે કાંઈ છે એ પણ શુભાવી બેસીએ છીએ. માટે આપણે એવું બનવું જોઈએ કે, કોઈપણ વસ્તુ પ્રતિ આપણને મોહ થાયજ નહી. આપણી હાજતો જેમ બને તેમ ઓછી કરવી જરૂરી છે. એક સ્થળે પત્ર કરવામાં આવ્યો છે કે, “મુઝી શું દેવું ?”, તો ઉત્તરમાં છે કે “બધું મુકી દે.” મતલબ કે ત્યાગ એવો કરવો કે આપણને એક દીને અનુભવ થાય કે: દુનીઆમાં જે કાંઈ છે એ માફ નથી.—ના એટલુંજ નહિ પણ આ દેહ વટીક મારી માલેકીનો નથી. જે છે એ ભગવાનનુંજ છે, બ્યારે પણ તમો તમારી નવરાસની

‘વેળાએ એકાંત જોસો ત્યારે એક પણ વિચાર કરો કે: ઓ ભગવાન ! મ્હારી અંદર જે કંઈ છે. જે કંઈ મારી પાસે છે એ શું મારું છે ?—ના તારૂંજ છે. અને તે ચીજો હું તને પાછી હવાલે કર એમાં મારું થોડું જવાતું છે ? આમ વારંવાર મનને સંબોધવાથી આપણને એક દિવસે જ્ઞાન થશે કે, આ ખાકી શરીર જેને માણસ ‘હું છું’ એવું સમજે છે તે આપણી અજ્ઞાનતાજ છે. અને તેથીજ ત્યાગી બનવા માટે આપણને બોધ આપવામાં આવ્યો છે. પરંતુ ‘ત્યાગી એટલે શું ? ત્યાગી બનવું એટલે એમ નહિ માનશો કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેરી સંસાર છોડી વનમાં તપ સાંર ચાલ્યાં જવું. ત્યાગ એટલે એમ કે જે કંઈ ચીજ કરવી એ હરિના નામે કરવી. ‘હું કરજી’ અગર ‘મેં કર્યું’ એવાં અભીમાંની શબ્દો મનુષ્યનો ગર્વ ઉતારે છે. સંસારમાં ત્યાગી બનવા માટે આપણને જે કંઈ અમલમાં મુકવાનું છે, તે ફક્ત આટલુંજ કે, તમો જ્યાં હોય ત્યાં, જે કંઈ લઘમારા લાભતું હોય તે ગ્રહણ કરો, અને અયોગ્ય વાતને છોડી ધ્યો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને તિરસ્કાર માટે કોઈ કહેતું નથી. તિરસ્કાર શા શા કરવો ? તમને જે રૂચે તે સાંભળો અને કામ કરો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જો દુધ સાથે જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય તોઝી, તેમાંથી તે દુધજ પીશે. માણસો જેમ જેમ ધંદિઓને પોતા ઉપર ફાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાપને ગમે એટલું દુધ પાછ ઉછાયે, તોઝી કોઈક દિવસ પોતાની જાત પર જવા વિના તે રહે નહિ. કેમકે મોડે વહેલે જરૂરજ તેનો ભોગ મનુષ્ય થઇ પડશે. એજ રીતે ધંદિય જેવી છળકપટ પદાર્થોને પોષવી એ સંપત્તિ દુધ પાછ ઉછર્યા બરાબરજ છે. માટેજ બોધ આપવામાં આવ્યો છે કે, દરેક મનુષ્યે પોતાની ધંદિઓને વિખુટી ન મેલતાં

તેની લગામ મળ્યુત રીતે પકડી રાખવી જોઈએ. ગીતામાં , એક સ્થળે કહ્યું છે કે “માણસનું” શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ તે તેની પાંચ ધંદિઓ છે. તે ગાડીને ચલાવનાર તે મન છે અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે હવ , યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો, જેમ ઘોડાને કાપુ નથી રાખી શકતો, અને ત્યારે તે મસ્તાન બનીને ગાડીને ગમેતેમ સ્થળે, ઘસડી લઈ જઈ અંદર બેઠેલા માણસને નુકશાનીમાં લાવી નાંખે છે. તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના હવની પણ જાણવી.” આપણને મન, ધણીવાર મોઝ મઝા અને બીજાં એવાંજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી આપણું આખું શરીર તે ચીજો પ્રતિ આકર્ષાય છે. પરીણામમાં આપણે ક્ષણિક મઝાને ખાતર દુઃખના ખડક સાથે અડાધ પડીએ છીએ.

મુખે માની રહ્યો મારૂં, તેમાં કાંઈએ નથી તારૂં;
સાત સાપર જેની ચોટી કરતા, ફરતું નીર ખારૂં.
ચક્રે ચોટડીનું રાજ્ય આપ્યું ગયું, રાવણા દીકવાળુરે,
દુઃખને તો કોઈ દેખે નહી, ને સુખ લાગે સારૂં,
વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળી જશે વારૂં રે.
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો સારૂં,
ભોળો ‘ભગત’ કહે રાખો કેદમાં, પ્રભુનું ભજન ખારૂં રે.

આશા ! હા-આશા જેવી ચીજ દુનીયામાં . બીજી કંઈ છે વાર ? પણ આશા તરીકે આશા કરવામાંથી ફરક છે. ક્ષણિક પળના સુખની આશા રાખવી અને મિનોષ જ્ઞાનની આશા રાખવી એ બંનેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી પણ તે ખાંડી હોવી જોઈએ નહીં. સારી આશાને જન્મ આપો અને સ્વાથી આશાઓ અને ઉમેદોને મારી નાખો કે હગરમાંજ સદી દો. પણ આશાને મારી કેમ શકાય ? તેને મારવાનું

પેગામ્પર સ્પીતમાન જરથુસ્તનો જ્યારે જન્મ થયો ત્યારે દોરા-
સન નામનો ત્યાંનો હાકેમ તેમને મારી નાખવાના હેતુથી
તરવાર સાથે ઘરમાં પ્રવેશ થયો હતો. પરંતુ એવું કહેવાય છે
કે, જેવી તરવાર જરથુસ્તપરથી ફરી જાય તેવોજ દોરાસનનો
હાક ખેંચાઈ ગયો, અને તે લાંબો થઈ સક્યોજ નહિ. આ
અવનિમાં પ્રાયશઃ, સ્વેં મનુષ્યોને ન્યુનધિક દુઃખતો હોયજ! એ
વાત આપણે ભુલી જવી નહોતી જોઈએ. દુઃખ વેળા કદિએ
મુંઝાવું નહિ; તેમ તેના માટે ચિંતાપણુ નહોતી કરવી જોઈએ.
દુઃખ સમયે આપઘાત કરવાનો ત્રાસ દયા જનક છે. આપઘાત
એ મનુષ્યની નિર્ણયતાની મુખાંધ છે. દુઃખ ખમ્યાં વિનાં સુખ મળી શકે
એ ખ્યાલ અકલ્પથી દુર છે. માટે,—

“ દુઃખસુખ આવે તે સહેજે રે, માણના ચરણ કમલમાં રહેજો.
સુખડા તરતારે ઉડાંછે—દુઃખડાં પાછળરે ઉડાં છે.
સુખડાંની શોભારે સુલભ છે—દુઃખડાંના હેતુરે ગહન છે.
મા તુંજ પ્રેમલરે રચનારે—તુંજ સદૈર્ઘ્ય છે ધટના.
મા તુંજ સદૈર્ઘ્ય પ્રેમે નિવેશ—દુઃખસુખ આવેરે તે સહેજો.”

હુનીઆમાં ખરી પ્રુશયોધ જશ ની છે; જે ચંદનના વૃક્ષ
પેઠે સર્વે સ્થળે પ્રસરી રહેછે. પરંતુ અપજશમાં એવો દુર્ગુણ
છે કે ત્યાં કોઈજ જઈ શકતું નથી. જ્યારે ‘જશ’ ચંદન
પેઠે આખી ગૃધ્વી પર પ્રકાશી નિકળે છે, અને જ્યારે
આખું શરીર શાંત પડી જઈ તમામ ઇન્દ્રિયોના વ્યવહારો
અંધ, પેઠે અને મન ભમતું અટકી જાય ત્યારે માણસ
પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ જોઈ શકે છે. અત્યાર આગમય માણસ
પોતાના સ્થુળ શરીરને ‘પોતે’ માનતો હતો, પરંતુ મનુષ્યને
જ્યારે આ રીતે જ્ઞાન થાય છે ત્યારે ‘હું કોણુ છું’ એનું
જ્ઞાન થાય છે. મગર આવી શક્તિ કંઈ બધાને પ્રાપ્ત

યતી નથી ગુરની કૃપાનું એ કળ છે. "કરણધેલો" નામક સુપ્રસિધ્ધી ગ્રંથમાં એ વિષે એક વાત આવી છે કે:-

હરિ અને મગન નામે બે ભાઈઓ હતા કોઈએક દિવસે તેમને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો અને તેને ગ્રહણ કરી તેઓ વનમાં વસવા ગયા અને ધોરી રસ્તો છોડીને એક જંગલમાં પેદા. જેમ જેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ જંગલ વધારે ગાઢું થતું ગયું અને સાંજ પડી બાદ ત્યાં એટલો બધો અંધકાર વ્યાપી રહ્યો કે, તેઓ એક પણ ડગલું વધુ ભરી શક્યા નહિ. જંગલી જનાવરોની દહેસ્તથી તેઓ એકાદ વૃક્ષ પર ચઢી બેઠા અને આખી રાત તે ઉપરજ સુઈ રહેવાનો મનસુબો કરતા હતા. તેટલામાં પાસેની ઝાડીમાંથી બે બ્રાહ્મણો હાથમાં નાગી તલવાર લઈને તેમની સાંમે આવી ઉભા બ્યારે તે ચારો જણની આંખો ભેગી મળી ત્યારે બ્રાહ્મણો બોલ્યા અમે દક્ષણા લેવા આવ્યા છીએ હરિએ આશ્ચર્ય પામીને તેઓની સાંમે બેઠને પુછ્યું મહારાજ! તલવાર ઉઘાડી રાખી દક્ષીણા માંગતાં બ્રાહ્મણોને તો મેં મારી જીંદગીમાં આજેજ નેયા. તમારી હકીકત કંઈ વિચીક્ષણ હશે, માટે કૃપા કરી તમો કાણુ છો તથા તમારો ધંધો શો છે તે કહો " બ્રાહ્મણો બોલ્યા ખીરાદરો, હમો બેઉ ભાઈઓ છીએ અને વેદાંતી ધર્મ પાળીએ છીએ. થોડાં વર્ષ ઉપર કંઈ ધંધો ન મળવાથી હમો એવા તો દરીદ્રો થઈ ગયાકે કોઈ પણ ધંધો કરવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો એવામા એક દહાડો વ્યાસજી વેદાંત ઉપર કથા કરતા હતા, તે સાંભળવાને હમેખી બેઠા. કથામાં વ્યાસજી બોલ્યા આ જગત માયારૂપી છે. એક બાજુગરનો ખેલ છે. જેમ જાદુગર લોકો નજર બંધી કરી જ્યાં ધુળ હોય ત્યાં પાણી બતાવે છે. તેમ માણસ સંધગું ખોદુ દેખે છે. જગતમાં આત્મા સિવાય ખીણું કંઈ નથી જે ને પ્રાકૃતિક પદાર્થ આપણી ઇન્દ્રિયો વડે માલમ પડે છે, તેઓ

ખરેખર જગતમાં છેજ નહિ એતો માત્ર આભાસ છે. જેમ સ્વપનામાં આપણને હજારો વસ્તુ દેખાય છે, શબ્દ સંભળાય છે, અને સધળાં ધંદ્રિય સુખ મળે છે. પણ જગ્યા એટલે તેમાનું કંઈ નહી તેમ આ જગતમાં આપણી અવસ્થા સ્વપ્ન વ્રત છે. પદાર્થ કંઈ છેજ નહિ માટે હે બંધુઓ જગતમાં લોકો પૈસો મેળવવાને જે શ્રમ કરેછે તે સધળું મિથ્યા છે. લોકો જે માઈ માઈ કરેછે તે ફાગટ છે. અલ્યા જેમ તાઈ તેમ માઈએ કશુંજ નથી. આ કથા સાંભલીને અમારા મન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થઈ કે અમે વેદાંતી થઈ ગયા. અને મારામાં તેમ તમારામાં અને કોઈનામાં પણ કંઈ અંતર નથી અને ગણવો નહી એવો નિશ્ચય કીધો. પછી એકવાર હમો અમારા યજમાનને ઘેર કાંઈ કામસર ગયા. ત્યાં એક પૈસાની ઠેલી પડી હતી તે જોઈને હમે વિચાર કરવા લાગ્યા કે: આને માનવો પૈસા કહે છે. પણ ખરેખરો તો તે છેજ નહી. વળી જગત કારમું છે. અને આવરદા ક્ષણ ભંગુર છે, તેથી એ પૈસાને મુકીને યજમાનને કોઈ દહાડો જવું પડશે, કીંવા એ પૈસા યજમાનને મુકી જતાં રહેશે. એ બેમાંથી એક વાત તો નિશ્ચય બનવાનીજ. વળી માઈ તાઈ મિથ્યા છે યજમાનના પૈસા અને હમારા પૈસા ટકામાં ભેદજ શા? એમ વિચારી તે ઠેલી હમે ઉંચકી લીધી. તે લઈને અમે જતા હતાં તેટલાં યજમાનના દુષ્ટ ચાકરોએ અમને પકડ્યા અને યજમાનનાજ કહેવાથી રાજ આગળ લઈ ગયા. રાજની પણ આંખ ઉપર માયાની અંધારી બાંધેલી તેથી તેણે મારા તારામાં ભેદ માન્યો અને વેદ વ્યાસજીના વેદાંત મતથી વિરુદ્ધ ચાલીને અમને પાંચ વર્ષ બંદીખાનામાં નાંખ્યાં. કારાગૃહમાં એટલાં વર્ષ મુક્તવું, વગર મહેનતે બાધા પીધા પછી અમને છોડી મુક્યા. હવે શું કરવું? જગતતો દુષ્ટ માયામાં વીંટલાએલું અને પરમાત્મામાં લય

પામવાના સાંધન શોધવાને બદલે મારાં-તારામાં લડી મરી
ધાંચીના બળદ પેટે ચોરાશી લાખના ફેરા કર્યા કરે છે.
એવા લોકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ વેદાંત મત ચલાવવા જઈએ તો
સંકટમાં આવી પડીએ અને તેથી રૂપિઓની પેટે વનવાસ
કરવો એવો નિશ્ચય કર્યો, અને આ જંગલમાં ત્રણ માસ થયા
હમે રહીએ છીએ. પણ લાડુ અને... થી ખાધેલા તે હવે
કંદ ને મુળ ને ફળફળાદી કેમ લાવી શકે? તેથી કાંઈ યજ્ઞ-
માન શોધવાને રાત્રે રોજ અમો બહાર નીકળીએ છીએ.
આજે તમો પહેલવાજ મળ્યા છો, માટે જે તમો વેદવ્યાસજીને
માનતા હો તો તમારાં લુગડાં, પાદડી, આદિ જેને તમો તમારું
કહો છો તે અમને અર્પણ કરો. નહીં તો આ તરવાર વતી
તમને પરમાત્મા સાથે મેળાપ કરાવી દઈશું.” વેદાંતી ભાઈ-
ઓની આ વાત સમજી હરી તેમજ મગનને ખુબ હસવું
આવ્યું. અને થોડાક પૈસા આપી તે બન્ને બ્રાહ્મણોને વિદાય
કર્યા. આ વાત પરથી આપણે તો કેવળ આટલું જ શીખ-
વાનું છે કે:-

If happiness have not her seat,

And Centre in the breast;

We may be wise, or rich or great;

But never can be blest.

“સુખનું સ્થાન અને મધ્યગિંદુ આપણા રતનમાં ન
હોય તો આપણે પહેંચેલ કે પૈસાવાળા કીંવા પ્રખ્યાત કંઈ નહિ
હોઈએ છતાં આનંદી તો કદિએ રહી શકીએ નહિ.”

“જેણે આપણા જન્મની અગાઉ માતૃશ્રીનાં થાંનમાં દુધ
ભરી એટલું હતું, તે પ્રભુને જે માનવે પીછાંણ્યા નહિ અને
તેનાં સ્વરૂપને પિછાંણવાની કોશીષ ન કરી એ કરતાં વિશેષ

મુર્ખ પણ ખીજ કાણ હોઈ શકે ? વિચાર કરો કે જેણે પેદા કરવા પહેલાં દુધની તકવારી કરી મેલી છે તેજ પિતા-પ્રભુ આપણને રખડતાં તે કેમ રહેવા દેશે ? કુંભાર હાથે બનાવે છે તે ફાડી નાંખવા થોડું છે ? તો વિચાર કરોકે ઈશ્વરે તમને દુઝી કરવાને પેદાં કીધાં નહિ હોય ? કાંઈપણ માતપિતા વિના કારણે બાલકાંને સજ કરતાં નથી. તો પ્રભુ, વિના કારણે શા કાજ મનુષ્યને ત્રાસ આપે ? જેણે મોરને સુંદર પીછાં આપ્યાં તે આપણને નન્ન કેમ રાખશે ? જે મહાન પિતાએ ઠંડીમાં હુંફ મેળવવા જનાવરોને બાલ આપ્યા, તેજ પિતા તેના ભકતોને કયમ ભુલી જાય ? જમીનના પેટમાં રહેતા કીડાઓ જળમાં રહેતાં માંછલાંઓ, હવામાં ઉડનારા પક્ષીઓ અને વનમાં રહેતાં ફાડી ખાનારા જનવરો જેવાં ઉપર પણ પરમેશ્વર મહેરબાંન છે તો શું તે આપણને વિસારી દેશે ? અરે ! આમ પણ બોલવું આપણને લાજમ છે ખરું ? ના-કદિ નહિ. ફક્ત તેમાં આપણી ખાંખી છે. અને તે ખાંખી આપણા પ્રભુ પ્રત્યેના 'વિશ્વાસની છે.' ઉદાહરણ તરીકે પુત્ર ઘરમાં માંદો પડ્યો અને ડોક્ટરનું ઔષધ ક્યું. ઔષધથી પણ નરમ ન પડતાં તાવ વધી ગયો તો પછી બ્રાહ્મણને ઘેર તપકો બતાવાય છે. બ્રાહ્મણ કંઈ ભણવાતું કહે છે, જે મોઝેદો કને ભણાવામાં આવે છે. પરંતુ એથીખી જે મંદવાડ નરમ ન પડ્યો તો પછી માનતા-બાધા મનાય છે. એ સમયે જે કાંઈ દિલસોઝીથી આમ કહે કે: આતશ બહેરામમાં થોડું સુખડ ચઢવો. તો બસ થઈ ચુક્યું "અરે એથી શું થવાતું હતું ?" બસ-આ નિરાશા જનકે શબ્દોથી આપણી પવિત્ર ગ્રાંથ વાણીને હીણવામાં આવે છે, આ સારી ? કારણ કે આપણામાં પુણું વિશ્વાસ નથી. ખુદ આપણનો પાત્ર-ણનાર પિતા છે, આપણે તેનાં સંતાન જેવાં છીએ તે આપ-

છુને દુઃખી જોવા ઉત્સુક નથી જો વિશ્વાસની કીંમત મનુષ્ય જાતિ
સમજતી થાય તો તેઓ પ્રભુને દોષ પણ દે ખરાં કે? એક
સમયે એક કંવિ બાગમાં મયો. આમ તેમ ફરી તે ગુલાબનાં
પુષ્પ આગળ આવ્યો તુરતનાજ એક સુંદર પમરતાં ગુલાબને
નીચે ખરી પડતાં જોઇ તે બોલ્યો—

કંઈકે પેર 'ગુલાબકો તોપે એસો ડુલ;
કયા કહીએ જગદીપકો કે તો ઘર એસી બુલ.

યથાંત, શું ખુદને ઘેર પણ એવો ગેરવાજખી ઇન્સાફ
છે કે નાબુક વિચારા ગુલાબને પણ કાંટા જેવાં બિઝાણામાં
રહેણાણ કરી દુઃખ ઉપરથી ખમવું પડે છે ?

કવિને ઉપર મુજબ વિલાપ કરતાં જોઇ ગુલાબના પુષ્પે
દિલાસા રૂપ શબ્દોમાં વળતો ઉત્તર આપતાં કહ્યું:—

શીશ ધડ બુદા કીયો શીર જળાયો મુજ;
છટને સંકટ તનપર સાયો એસો પાયો ડુલ.

એટલે કે, મારું માથું તેમજ ધડ કાપવામાં આવ્યું, પછી
મારાં મુળીઆંને જળાવવામાં આવ્યાં એટલું દુઃખ મેં ત્યારે
ખમ્યું ત્યારે મારે પેટ આ એક સુંદર ગુલાબનું ડુલ ધ્યુ. મત-
લબ કે ખુદને ત્યાં કોઇખી રીતનો આગ્રે ઇન્સાફ કે દુઃખ
દેનાર છેજ નહિ ?

" ગુલાબના ઝાડને કેવા તિક્ષણ કાંટા હોય છે? એ તિક્ષણ
કાંટાથી ભરેલા રસ્તા ઉપર ગુલાબને સુસાફરી કરવી પડે છે.
મગર ગુલાબ, કાંટાથી ગાભર ન જનતાં તેની સાંમે થઇ
ધીરજ અને શાંતીથી આગળ વંધી પોતા આસપાસ સુવાસ
ફેલાવી આખરે કરમાઇને મૃત્યુ આધીન થાય છે. તેજ રીતે
માણસની હાંદગીનો રસ્તો લોક-લાલચનાં કાંટાઓથી ભરપુર,

મુખ પણ ખીજા કોણ હોઈ શકે ? વિચાર કરો કે જેણે પેદા કરવા પહેલાં દુધની તપ્યારી કરી મેલી છે તેજ પિતા-પ્રભુ આપણને રખડતાં તે કેમ રહેવા દેશે ? કુંભાર હાલ્લુ બનાવે છે તે ફાડી નાંખવા થોડું છે ? તો વિચાર કરોકે ઈશ્વરે તમને દુખી કરવાને પેદાં કીધાં નહિ હોય ? કાંઈપણ માતપિતા વિના કારણે બાલકાંને સજા કરતાં નથી. તો પ્રભુ, વિના કારણે શા કાજ મનુષ્યને ત્રાસ આપે ? જેણે મોરને સુંદર પીછાં આપ્યાં તે આપણને નમ્મ કેમ રાખશે ? જે મહાન પિતાએ ઠંડીમાં હુંફ મેળવવા જતાવરેને બાલ આપ્યા, તેજ પિતા તેના ભકતોને ક્યમ ભુક્ષી જાય ? જમીનના પેટામાં રહેતા કીડાઓ જળમાં રહેતાં માંછલાંઓ, હવામાં ઉડનારા પક્ષીઓ અને વનમાં રહેતાં ફાડી ખાનારા જાનવરો જેવાં ઉપર પણ પરમેશ્વર મહેરબાન છે તો શું તે આપણને વિસારી દેશે ? અરે ! આમ પણ બોલવું આપણને લાજમ છે ખરું ? ના-કદિ નહિ. ફક્ત તેમાં આપણી ખાંમી છે. અને તે ખાંમી આપણા પ્રભુ પ્રત્યેના વિશ્વાસની છે. ઉદાહરણ તરીકે પુત્ર ઘરમાં માંદો પડ્યો અને ડોક્ટરનું ઔષધ ક્યું. ઔષધથી પણ નરમ ન પડતાં તાવ વધી ગયો તો પછી જાહમણને ઘેર તપકો બતાવાય છે. જાહમણ કંઈ ભણવાનું કહે છે, જે મોખેદો કને ભણાવામાં આવે છે. પરંતુ એથીજી જે મંદવાડ નરમ ન પડ્યો તો પછી માનતા-બાધા મનાય છે. એ સમયે જે કોઈ દિવસોઝીથી આમ કહે કે : આતશ બહેરામમાં થોડું સુખડ ચઢાવો. તો બસ થઈ ચુક્યું “અરે એથી શું થવાનું હતું ?” બસ-આ નિરાશા જનક શબ્દોથી આપણી પવિત્ર આંધ વાણીને હીણવામાં આવે છે. આ સાર્થી ? કારણ કે આપણામાં પુણું વિશ્વાસ નથી. ખુદ આપણનો પાલણનાર પિતા છે, આપણે તેનાં સંતાન જેવાં છીએ તે આપ-

શુને દુઃખી જોવા ઉત્સુક નથી જો વિશ્વાસની કીમત મનુષ્ય જાતિ સમજતી થાય તો તેઓ પ્રભુને દોષ પણ દે ખરાં કે? એક સમયે એક કવિ બાગમાં મયો. આમ તેમ ફરી તે ગુલાબનાં, પુષ્પ આગળ આવ્યો તુરતનાજ એક સુંદર પમરતાં ગુલાબને નીચે ખરી પડતાં જોઇ તે બોલ્યો—

કંટક પેર ગુલાબજો તોપે એસો કુલ;
કયા કહીએ જગદીપકો કે તો ઘર એસી ભુલ.

યર્થાત, શું ખુદને ઘેર પણ એવો ગેરવાજબી ઇન્સાફ છે કે નાજુક બિચારા ગુલાબને પણ કાંટા જેવાં બિઝાણામાં રહેણાણુ કરી દુઃખ ઉપરથી ખમવું પડે છે?

કવિને ઉપર મુજબ વિકાપ કરતાં જોઇ ગુલાબના પુષ્પે દિલાસા રૂપ શબ્દોમાં વળતો ઉત્તર આપતાં કહ્યું:—

શીશ ધડ જુદા કીયો શીર જળાયો મુજ;
ખટને સંકટ તનપર સાયો એસો પાયો કુલ.

એટલે કે, મારું માથું તેમજ ધડ કાપવામાં આવ્યું, પછી મારાં મુળીઆંને જળાવવામાં આવ્યાં એટલું દુઃખ મેં વ્યારે ખમ્યું ત્યારે મારે પેટે આ એક સુંદર ગુલાબનું ફુલ ધ્યુ, મતલબ કે ખુદને ત્યાં કોઇથી રીતનો આગ્રે ઇન્સાફ કે દુઃખ દેનાર છેજ નહિ?

“ ગુલાબના ઝાડને કેવા તિક્ષણ કાંટા હોય છે? એ તીક્ષણ કાંટાથી ભરેલા રસ્તા ઉપર ગુલાબને મુસાફરી કરવી પડે છે. મગર ગુલાબ, કાંટાથી ગાલર ન બનતાં તેની સાંમે થઇ ધીરજ અને શાંતિથી આગળ વધી પોતા આસપાસ સુવાસ ફેલાવી આખરે કરમાઇને મૃત્યુ આવી ન થાય છે. તેજ રીતે માણસની હાંદગીનો રસ્તો લોક-લાલચનાં કાંટાઓથી ભરપુર,

છે. માટે એ સતત મુસાફરીને નેકીના માર્ગે સંપૂર્ણ કરવી જોઈએ. ગુલામ અને માણસ બંને એક સરખી લીલી સુકી જોઈ એકજ સરખી હાલતે માર્ગે લાગે છે. એકજ મંડાણ અને એકજ સરખો અંત ” તો જીવનની હવે ફીકર અને દુનીયા ઉપર મોહજ શાનો ?

ફીકર સખકો ખા ગઇ, ફીકર સખકો પીર,
ફીકરકી જો ફાકી કરે, ઉસકો નામ ફકીર.
પેટ સમાતા અન્ન લે, તનહી સમાતા ચીર,
અંધી કહી સંગ્રહ ના કરે, તીસકો નામ ફકીર.
ચાહ ગઇ, ચિંતા ગઇ, મનવા એ પરવાહ,
જીનકો કછુ ન ચાહીએ, સો શાહોકો શાહ.

મનુષ્યને પોતાની જીંદગી પ્રત્યે જોટલું વહાલ છે; તેટલાંજ બેદરકાર છે એમ કોણ ના પાડી શકશે ? અને આવી બેદરકારીમાં અને ભુલાવામાં પડેલાં જ્યારે અકકલ જીએ છે, ત્યારે તે ઘણાંજ અફસોસથી બળાપો કરે છે; અને કહે છે કે ઓ, માનવ ! મને તું જરા ધ્યાન દઇ સાંભળ. વિચાર કર કે જ્યારે તું આ દોરંગી દુનીયામાં અવતર્યો ત્યારે તો તું પવિત્ર હતો. રફતે રફતે વય વધતાં તું ચાલાક અને હુસ્નાર બનતો ગયો, અને તે તારા વેપારનું બંદર ખુલ્લું મેલ્યું પરંતુ જે સંત સંગતના વેપારને ખાતર તું અત્રે આવ્યો હતો, તે ખરો વેપાર તરછોડી તું એકદમ આ અવનિની માયામાં ફસાઈ પડ્યો છે. તારી જીંદગીના ચાર ખરા પ્રશ્નો: તુ કોણ-ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં પાછો જવાનો છે તેના ભેદ શોધવાના મેલી દઇ તું માયામાં સપડાયો છે. વળી ઉંચે ચાલ ભણી તારી નજર ફેંક. જ્યાં તારું મિનોઇ-સ્વવતન તારા મોટે ખાલી પડેલું છે. જગતમાં ધનશાંનની કીંમત ન આંડી શકાય એટલી

છે. તેજ જીંદગીને તું ગમે એમ બેદરકારીથી વાપડે એ કેટલું અકસોસ કારક છે? તાર શરીર જે આરંભમાં કંચન સંરીખું હતું; તેજ શરીર હાલમાં તેં લોખંડ પર ચઢાવેલા કાટની પેઠે ખનાવી નાખ્યું છે. પરંતુ યાદ રાખજે કે, જ્યારે યમહુત તારા પર ત્રાપ મારશે, તે વેળા તને તારાં કૃત્યો માટે પાછળથી પરંતાવો થશે. એ યમહુત તને એક એવાં ઉગ્ર ગારમાં ખેંચી લઇ જશે કે, જ્યાં તારી કાંઈની માયા, મહેબૂબત અને તારો સર્વસ્વ ખખતો મેલી એકલા હાડે જવું પડશે.

મોતકા મયેદાન સીધા સાફ કેઆ હમાવર હય;

આંખ બંધ કરતેહી દેખાવાર ચા હઆ પાર હય.

The whole course of life is even parallel, side by side with death ! is not a precipice at a distance to ward which we are gradually coming, and over which we must bye and bye plunge but a precipice on the very brink of which we are all the while walking and over which at any instant we may fall,

અર્થ:—આપણી જીંદગીનો તમામ દોર હમેશાં મૃત્યુની સાથેજ રહે છે. તે કાંઈ આપણાથી ઘણે દુર વેગલાઈએ કોંઈ આગળ દિસતું નથી; કે જેથી આપણે તેનો ઉપર જઈ પડી જઈએ. મતલબ કે આપણે મોતના પંજામાં સપડાએલાં છીએ મોત એક ભાંગેલી ખડક છે. જ્યારે એ ખડક તુટી પડે છે, ત્યારે મનુષ્ય તેની સાથેજ પડી જઈ આ કાંઈની જોડાંનથી કુચ કરી જાય છે.

વેલાયતના એક પ્રગણામાં ‘ધવ’ નામે એક કંજુસ રહેતો હતો. પાસે પૈસા તો ખુબ પણ એટલો કંજુસ કે પોતાના જીવે પણ એ ખર્ચે નહિ. રોજ રાત્રે એ પોતાની દોલત ગણતો,

અને સંતોષ મેળવતો. એક સમયે એક રાત્રે જ્યારે ધવ પોતાની, દોલત ગણતો હતો, તેટલાં એક સ્ત્રીને તેનું 'પારણું' ખોલતાં સમજાયું. ધવે ગભરાઇ જઈ પોતાની દોલત તેની મુળ જગા પર મેલી દીધી, અને ધુજતા હાકે 'પારણું' ખોલતાં કહ્યું "તમે કોણ છો?" જવાબમાં અંદર એક સ્ત્રી પ્રવેશ થઇ, અને કરગરીને કહ્યું "ભલા ધવ, મહેને તું કંઈખી મદદ કર" ધવે મોટા કંચવાટ સાથે કહ્યું "બહેન આપ જાણતાં નહિ હશે, કે, આ પ્રગણામાં ગરીબ હું છું. છતાં તમે મારી પાસે મદદ માંગો છો, એ જાણી મને અન્યથા લાગે છે." પરંતુ પેલી સ્ત્રીએ વધુ કાલાવાલા કરવાથી ધવે ભોંય પર પડેલો એક લાંકડાનો, ટુકડો તેણીને ઉચકીને આપ્યો અને તે લઇ તેણી તુરતજ ચાલી ગઇ. આ બનાવની થોડાજ મહીના પછી એક રાત્રે ફરી પેલીજ સ્ત્રીનો આવાજ ધવને કાંને આવ્યો. ધવે મોટા ગભરાટ સાથ તેણીને પોતાના ઘરમાં લીધી, અને ફરીથી બીજી વાર તેનાથી મદદ ચાહી. ધવ જરા ગુસ્સો કરી કહ્યું "મે તમને હજાર વાર કહ્યું કે હું ગરીબ છું, છતાં મને વારંવાર આવી શા સાર કંટાળો આપો છો." આ સાંભળી પેલી સ્ત્રી ખોર્લી "ઓ ધવ, જરા દયા કર. આ મદદ હું મારા માટે લેવા નથી આવતી, પરંતુ ગરીબ માણસોના લાભ અર્થેજ તારી મદદ ચાહતી આવી છું. માટે કંઈખી આપ" ધવે જવાબમાં લાલચોળ બની પોતાના ઘરમાં ચોદિશા નજર ફેંકી અને એકાદ કીટાએલા ખીલા પર પડેલો દોરડાનો ટુકડો તેને આપી દીધો, ઉપલા બનાવની થોડાજ દિવસ પછી પેલીજ સ્ત્રી ધવની મદદ માંગતી એક રાત્રે પાછી ફરી. ધવ આ જોઇ ખુબ ક્રોધમાન થયો અને કહ્યું "અરે, બેવકુફ !

તને શરમ નહિ આવતી ? એક વખત હોય એ વખત હોય. જા નિકળ અહીંથી” પેલી સ્ત્રી દયાથી બોલી “મને આ છેલ્લીજ વાર મદદ કર. હું તારો ઉપકાર કદી ભુલીશ નહિ” ધવે લાચારી સાથે એક જુની પુરાણી કુંચી કાઢી આપી. અને ભર ઉંઘમાં પડ્યો. ઉંઘમાં તેણે સ્વપન જોયું કે, - પોતે એક નદી આગળ, દીલગીરીથી ઉભો છે. પોતે સાંમી બાણી આવેલા એક મહેલ તરફ જવા માંગતો હતો. પરંતુ તે તરવાનું નહોતો જાણતો અને તેથી નદી કેમ ઓળંગી જવી તેનો તે વિચાર કરતો હતો. એટલાં એક સ્ત્રી ત્યાં હસતે મુખડે આવી. ધવે તેણીને તુરત ઓળખી કાઢી કેમકે એ સ્ત્રી દોષજ નહી પણ પેલી મદદ લેવા આવનાર સ્ત્રીજ હતી. તેણીએ કહ્યું “ધવ, હું તારી મુશકેલી સમજી શકું છું. તેં મને મદદ તરીકે જે લાકડું આપ્યું હતું, તે હું તને પુલના રૂપે પાછો આપું છું” એમ કહી તેણી ચાલી ગઈ. અને ધવે થોડીજ મિનીટમાં પોતાની મોટી ખુશાલી વચ્ચે નદી ઉપર પુલ બંધાઈ ગયેલો જોયો. તેનાં ઉપરથી તે સળસળાટ ચાલી જઈ સામા કિનારા પર જઈ પહોંચ્યો. મગર પેલો મહેલ તો પહાડ ઉપર હતો અને દોરડાંની મદદ વગર તે ઉપર ચઢી શકાય એમ નહોતું. ધવ એ ઉપર વિચાર કરતો હતો, તેટલાંજ પેલી સ્ત્રી આવી અને કહ્યું “તેં મને જે દોરડાંનો ટુકડો આપ્યો હતો, તે હું તેને આ સ્થળે પાછો આપી દઉં” આમ કહી એક દોરડાંનો મોટો ટુકડો આપ્યો અને તે ચાલી ગઈ. બાદ ધવ, તે દોરડાંની મદદથી પહાડ ઉપર ચઢી ગયો ત્યાં જતાં જણાયું કે મહેલને તો તાણ હતું હવે કેમ કરવું ? એટલામાં તો પેલીજ સ્ત્રી ઝડપથી નેની આગળ દોડતી આવી અને જે કુંચી તેણે,

તેણીને ભેટ આપી હતી, તે આપીને ચાલી ગઇ. કુંચી વડી
 ઇવે મહેલ ઉઘાડ્યો, પરંતુ બહાર રખેવાલી કરતાં સિપાઓએ
 તેને અંદર દાખલ થતાં અટકાવ્યો અને કહ્યું ઇવ, તારાથી
 અંદર જવાશે નહિ કેમકે તેં સારાં કામો કીધાં નથી વળા
 તારા પૈસામાંથી તેં કાઢીને દાન કીધું નથી માટે હમો તને
 દાખલ કરી શકતા નથી—અને તેટલાં તો પ્રભાત થતાં તેની
 આંખો ઉઘડી ગઇ અને પોતે જુએ છે તો તે એક ખરો
 બનાવ નહિ પણ એક સ્વપ્ન, હવે મગર તેજ દિવસથી ઇવ,
 એટલો બધો સુધરી ગયો કે, પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ
 તેણે ગરીબ ગુરખાને મદદ આપવામાંજ કાઢ્યો અને આ
 રીતે પોતાના બહેસ્તનો માર્ગ તેણે ખુદ્દો કીધો તેજ દિવસથી
 રોજ પ્રાથના પઢી કહેતો કે,—

પ્રભો ! તુંજ દ્વારમાં ઉભી જગાવ્યો મેં અહાલેક;
 જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક.

નથી લીધી પ્રભો ! દીક્ષા, નથી ઓઢી મેં કફની;
 નથી તુંજ પાપ છુ, તહેવો જગાવ્યો મેં અહાલેક
 કમંડળ મારે ખાલી, ભયું તુંજ અક્ષય પાત્ર;
 દીઠી ભંડારમાં બિક્ષા, જગાવ્યો મેં અહાલેક
 ઘટા છેટી પડી નગની, ન મુજ નયનો ભેદે;
 શ્રવણુ તે ભેદશે ત્હારાં, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

વિરાજે છે તું દિલ દરીયાવ, અથિ યજમાન અદ્ભુત
 આણું શું તો અમી કરણુદે, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ધડાવી પાવડી જગનાથ, પ્રવૃત્તિ કેટી;—
 ચહઢી તે પર જીવન ધપતાં જગાવ્યો મેં અહાલેક.
 નહી કાંઈ મળે ત્હો ચે મલ્યું દર્શન સૌભાગ્ય;
 મળી સળગી મીટે મીઠ, તે જગાવ્યો મેં અહાલેક.

ઉંડી ઝોળી રહી અધુરી જરી તણ ન લીખયું;—
જડયું જીવન જરીક જીવનનું, જગાવ્યો મેં અહાલેક.

માણસોમાં 'શોખ' અને 'મોહ', એ ગુણો બહુ વિચિત્ર છે. એક માણસ શ્રીમંત હોય અને તે આનંદથી પોતાના દિન નિમગ્ન કરતો હોય પરંતુ પાછળથી તે ગરિબ અવસ્થામાં આવી પડ્યો, તો તેનાં દુઃખનો પાર રહેતો નથી. અને આપઘાત કરી આત્મ હત્યા કરવા તઇયાર થાય છે. પરંતુ આત્મ હત્યાથી શું વળવાનું હતુ? મહાન કવિ શેક્ષ્પીયેરે—“હેમલેટ” નામક એક નાટક લખ્યો છે. તેમાં હેમલેટ પર દુઃખ પડતાં આપઘાત કરવા ગય છે; પરંતુ એ વિચાર તેને જીલ ભરેલો જણાતાં તેમ કરવા તે આંચકી ખાય છે. અને તેનું કારણ એમ જણાવામાં આવે કે, આપઘાત કરી આ જીવનમાંથી તો આપણે મુક્ત થયાં પરંતુ મૃત્ય પછી આપણું શું થશે? એ વિચાર એ આપઘાત કરતાંની વધારે સીતમકારક છે. એમ કરતાં તો ઉલટું પેનામાંથી ચુલામાં પડ્યા જેવું શું નહિ થાય? દુઃખ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? ચિંતા અને મોહ અને નાહિમંત આ ત્રણે દુઃખના ખીજ છે. સતી સીતા જેવી દુઃખથી નિરાળી નહોતી એ વાત તો તમે રામાંયણમાં વાંચીજ હશે. રેતી દરોપતીના દુઃખનું પણ પુછવુંજ શું? પેલા દુષ્ટ દુર્યોધને ભર કભામાં તેણીનાં વસ્ત્ર કાઢી લાજ લુટવા જેવી પણ ઘાટકી મશ્કેરી કરી હતી વળી. હરિચંદ્ર અને નળરાજને ક્યાં ભૂલો છો? શોધ કરતાં તો અનેક ઉદાહરણો જડે એમ છે. અને તે ઉપરથી આપણે દુનીઆં જોઈં ઉદાપણુ શીખવાનું છે. દુનીઆં દુઃખથી ખાલી નથી. તમે એકલાંજ કંઈ નથી. આખી જગત કંઈ ને કંઈ દુઃખથી નિત્ય દુઃખી છે.

(૯) સત્ય-હૃદય પવિત્ર કરે છે.

ઉપર પ્રમાણે ચાલવાથી 'man know thy-self'ની જે શીખવણી વિદ્વાનો તરફથી આપણને આપવામાં આવી છે, તેને અમલમાં મુકતાં શીખવાંય છે. રોજની કાશીપથીજ આ ગુણો ખીલી શકાય છે. એવા પરિપુર્ણ આત્માઓ જેવાં કોણ રાજી નહિ હશે ? પ્રભુ એવા આત્માના દર્શન પણ કરાવે એ આપણાં લાગ્યજ સમજવાં.

પ્રકરણ પાંચમું.

જ્ઞાન પર અકંકલની ઓસ્તવારી.

Knowledge and wisdom for from being one;
Have oft-times no connection—

W. cowper.

જ્ઞાન એ એક અળવાન શક્તિ છે. તેનું કારણ આ કે, જ્ઞાન જે તમારી કંઠે હોય તો તમને ખીજા ધનની જરૂર પડતી નથી. સ્વાસ્થ્ય શક્તિ એવી જોરાવર છે કે તે વડે વિકાળમાં વિકાળ પણ વશ થાય છે. એમજ કહોની કે જેના પાસે જ્ઞાન છે તેની પાસે આખી જગતજ છે. પણ જ્ઞાન કેમ મેળવવું ? એ એક મોટો પશ્ન છે. કોઈકે એમ માને છે કે, જેમ ઘણાં પુસ્તકો વાંચીએ તેમ જ્ઞાન વધુ મળે, પરંતુ જે કેવળ ખાંડીમણ પુસ્તકો વાંચવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય તો મહાત્માઓ ગુરૂની શોધમાં ત્યારે શા માટે કરતા હશે ? અળદ ઉપર સાકર લાધી હોય, તોએ એ બિયારાને તેની મિદાસનો સુગંધ આવતો નથી, ઉલટો એ બિયારો તેનો બોલો ઉંચકતો.

કંટાળે છે. તેમ પુસ્તકો મોંએ કરવાથી કાંઈ તત્વજ્ઞાની થઈ શકાતું નથી. શાસ્ત્રોતું સિદ્ધાંત આ છે કે તમે વાંચો વાંચીને વિચાર કરો અને વિચારીને વર્તો. વાંચવું થોડું અને વિચાર કરવા ઘણા! સમુદ્ર કાંઠે ઘેસી ઉપર ઉપરથી તપાસીએ તો મોતી કાંઈ હાથ આવતાં નથી, તેમ વળી ઉંડી જમીન ખોદવા સિવાય હીરા મળી આવતાં નથી, એજ રીતે તમે સેંકડો પુસ્તકોના અભ્યાસ કરો અને ઉપર ટપકેથી વાંચી જવ એમાં તમારું કલ્યાણ નહોતું થવાતું એવા જ્ઞાન માટે ટીકા કરતાં કબીરજી કહે છે કે,—

પોહી પઢપઢ જગ મુવા-પંડીત ભયા ન હોય;
અઢાઇ અક્ષર જ્ઞાનકા-પઢે સો પંડીત હોય.
પઢી ગુની પાકક ભયે—સમજ્યા સખ સંસાર;
આપન તો સમજે નહિ-વૃથા ગયો અવતાર.

ગીનામાં એક રથજો કહ્યું છે કે ન ગુરુ જ્ઞાન યાને ગુરુ વિના જ્ઞાન હોઇ શકેજ નહિ. ગૂરુ શબ્દમાં ‘ગૂ’ એટલે અજ્ઞાનપણું અને ‘રૂ’ એટલે દૂર કરનાર, બગાળર આપણું અજ્ઞાનપણું દૂર કરનાર ગુરુ કહેવાય છે. અને એટલા માટે જ્ઞાન મેળવવા ગુરુને શોધવો જરૂરી છે. ‘ઉપનીષદ’ નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે ઉત્ત! જગજ્ઞ તથા—મહાપુરુષોને શોધીકાઢ અને ઇશ્વરી જ્ઞાન મેળવ. પરમાત્માને શોધવા સાદું એલાએ હાથમાં બળતણ લઈને ખચ્ચીત એક એવા શિક્ષક ડિંવા ગુરુ પાસે જવું જોઈએ કે જે શિક્ષક કૃતી કાયદથી પ્રવિણ અને ભગવાન ઉપર ઇત્યાદિ રાખનાર હોય. જે કોઈ સંપૂર્ણ મનની શાંતી સાથે અને પોતાની સર્વે ખાકી ઇચ્છાઓ ઉપર કાંચુ રાખીને શિક્ષકની નજીક આવે છે તેને તે યુદ્ધિશાળી શિક્ષક સધળી સમ્યાઈથી પવિત્ર જ્ઞાન શીખવે છે. અને જેથી કરીને

શીખનાર જે કાંઈ સંત અને ભી-તરમાં અવીનાશી છે તેવું જ્ઞાન તેને આત્માનું શીખાડે છે. ”

“ New Thought ” નામના મેગેઝીનના ૧૯૦૫ ના ઓગસ્ટ માસના અંકમાં એ માટેની એક વીદ્યવ-તા ભરેલી વાત બહાર આવી છે કે, એક દિવસે એક માણસે જરથુસત સાહેબને કહ્યું: મને ડહાપણ શીખવો. પેગામ્બર જરથુસત તેને પોતાના જીવડાંમાં લઈ ગયા અને કહ્યું તારી આગળ આ ચેરાગ છે, તેમાંથી આ ખીજે ચેરાગ સળગાવ. તેમ કરવા પેલા માણસે પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાંય વધ્યું નહિ. અને જરથુસતે કહ્યું એ સળગતો નથી? કારણ તેલ બદલ પાણી છે. જરથુસત કહે ઠીક, પાણી કાઢી નાખી તેલ નાખી પછી સલગાવ પેલા માણસે તેમ કયું છતાંએ દીવો સળગ્યોજ નહી. અને તેથી કંટાળી ગયો. તે જોઈ જરથુસત કહે ભાઈ, તું જોતો નથી કે કાકડો પાણીમાં પલાએલો છે. ચાલ એ સુકવી કાઢ અને પછી સળગાવ. પેલાંએ તેમ કયું અને દીવો સળગ્યો અને પછી જરથુસતે કહ્યું ભાઈ, હવે તને ડહાપણ શીખવ્યું પણ ડહાપણ શીખનાર માણસને એમાં કાંઈ સમજ ન પડવાથી ખુલાસો માંગ્યો. જરથુસત કહે સાંભળ જે ચેરાગે સળગવા ના પાડ્યું તે તું પોતે છે. તું જો સીધે માર્ગે ચાલે કીંવા જેમ ચાલવું જોઈએ તેમ ચાલે તો તારામાં જ્ઞાનની રેશની પોતાની મેળે આવશે. તાત્પર્ય આટલુંજ કે, જ્ઞાન કંઈ પુસ્તકો વાંચવે મળતુ નથી. તમાર મન ભમતું હોય અને તમે હજારો પુસ્તકો વાંચો તો તેથી તમને થોડું જ્ઞાન મળવાતું હતુ? શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને બોધ આપતાં કહ્યું છે કે:—

નાસ્તી બુદ્ધિ રયુ ઋસ્ય ન ચાયુ ઋસ્ય ભાવના,
ન ચામી વયત; શાંતી રંશાતસ્ય કુત . સુખના

તસ્માધસ્ય મહાવાહો નિગૃહિતાની સર્વશ,
ઈન્દ્રિયાણી નિધાયેભ્યસ્તસ્મ પ્રજા પ્રતિષ્ઠાતા;
પ્રસાદે સર્વ દુઃખાતાં હાંની રસ્યો પન્નય તે,
પ્રસન્ન એતસ્યો હાશુ બુદ્ધિઃ પયવતિ ધૃતે.

અર્થ:-જેનું મન વશ ન થયું હોય તેને બુદ્ધિ હોતી નથી, અને ભાવના પણ 'હોતી નથી. જેને ભાવના ન હોય તેને શાંતી હોતી નથી. ત્યારે શાંતી વિના શુખ ક્યાંથી? જેણે પોતાની ઇન્દ્રિયાને બંધી જતના વિષયોમાંથી ખેંચી લીધી હોય તેની બુદ્ધિ સ્થિર હોય છે અને જેનામાં આનંદ હોય છે તેની બુદ્ધિ પણ સ્થિરજ હોય છે. જો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય તો સર્વસર્વ દુઃખ નાશ પામે, અને એવા પાકી અંતઃકરણવાળાની બુદ્ધિ નિત્ય શાંતજ હોય છે.

જર્યોસ્તી મઝ્ઙમ પ્રમાણે બે પ્રકારના જ્ઞાન છે. 'આશનીદે' ખેરદ અને 'ગઓશંશુત્રે ખેરદ' યાને જન્મતાં જ્ઞાન મળે છે તે અને ગુરૂથી જ્ઞાન મેળવીએ છીએ તે। આ બે પ્રકારના જ્ઞાનમાં જન્મતાં સાથ જે જ્ઞાન કુદરતી બક્ષેશ (Natural gift) તરીકે મળે છે એ ઉત્તમ છે કેમકે તે કોઈ પણ કાળે ભુલાઈ જવાનો સંભવ નથી; બ્યારે ગુરૂ કને લીધેલું જ્ઞાન ક્વચિત ઓછી યાદદાસ્તને લીધે ભુલાઈ જવાનું ધણું સંભવ છે. આપણે ધણું માણસોને જન્મતાં સાથજ અમાધ શક્તિ સાથ ઉતરેલાં જોઈએ છીએ. એનું કારણ આ છે કે, આ જન્મે એક જીવ જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે, તેટલું જ્ઞાન કોઈ તેનાં મૃત્યુ સાથ મરણ પામતું નથી, પણ પુનઃજન્મે વેળા એ જ્ઞાન કુદરતી બક્ષેશ તરીકે તે જીવો લઈ આવે છે, આજે આપણે કોઈને તત્ત્વ જ્ઞાનમાં તો કોઈને ગણિત શાસ્ત્રમાં કોઈ કોઈને સંગીતકળામાં કે ભાષામાં પ્રવિણ જોઈએ છીએ. એ બધાંના મુળ કારણો ગયે જન્મની તેમની વધતી ઓછી

કોશીપતુ'જ પરિણામ છે. નારદ મુનીતું નામતો ધણાંકોએ સાંભળ્યું હોશેજ ! આ મહાત્મા ધણાં વર્ષો અગાઉ એક જાગરો લુટાર હતો. એક સમયે તે, કોઈક મુસાફરને લુટવાના ધરાદાથી જંગલમાં પેઠો. અને તેટલામાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ત્યાં પ્રગટ થયા. અને તેમને જોઈ નારદ, અંગ ઉપર ખંજર સાથે ધસી ગયો. કૃષ્ણ કહે: મારા પ્રિય બાંધુ ! જરા ઉભો રહે. હું તને થોડોક ઉપદેશ આપુ પછી તું મને જીવથી લેજે હું તને તારા ખરાબ દોષ માટે હું તને ઠપકો આપતો નથી. કેમકે દુનીઆની કીસ્તી આજ કંઈ હજારો વર્ષ થયાં નેકી અને બદી રૂપી પાણી ઉપર તરતી રહી છે. તેનાં હલેસાં ધનશાન જાતિની નિતીનાં બનેલાં હોય તેનો સુકાંની ખુદ તે મહાન હરિજ છે. કીસ્તીમાં બેઠેલા ધનશાંતો પ્રત્યે ખરાબ શક્તિ રૂપી મોજાં પોતાનો જોર અજમાવ્યાંજ કરે છે. અને હરેક રીતે પોતાના પંજમાં લઇને મનુષ્યને સત્યાનાશીના ગારમાં ગરક કરી દેવા હરપણે પોતાનું કાંચુ ખુલ્લુંજ રાખે છે. તે કીસ્તીમાં બે પ્રકારની રીતી ધરાવનારા મનુષ્યો સાથે સાથેજ મુસાફરી કરતાં હોય સુકાંનીને બદી કરનારા ધનશાંતો પર હજાર ધણો કોપ અને કહેર છુટવા છતે નેકીથી ચાલનારા ધનશાંતોની સલામતી ખાતર પોતાની કીસ્તીને હરદમ તરતી રાખી હજારો આશ્તોને દુર કરી પાપી શક્તિનું મોં ઠાકું કરે છે; પણ બ્યારે કીસ્તીમાં વસનારા ખુરા લોકો પોતાના પિતા જેવા ભગવાનની હજારો ચેતવણી છતાં પોતાના ધર્મથી ઉલટા ચાલી, દુષ્ટ કર્મ કરી ધર્મગુરનાં ઉમદા શિક્ષણનું ઉલ્લંઘન કરે છે, ત્યારે તે લોકોને ફક્ત સુધારવાનેજ સારું ખુદ સુકાંની તેવાં માનવી ઉપર દુઃખ અને આશ્ત ખુરી શક્તિ તરફથી આવવાજ દીએ છે, ત્યારે પાપી માણસો પોતાની કુતા, અને પાપી ઇચ્છાને માટે પોતાનેજ પોતે

દોષ દેવાને બદલે કીર્તારને બદનામ કરે છે. પણ તે લોકો ભુલી જાય છે કે, શિક્ષા વિના પાપની મુક્તિ સિવાય દેહને મોક્ષ થતો નથી. માટે હે બધું તું પણ શા માટે હાથે કરી કમ, બનાવે છે? શું તું એમ વળી માને છે કે તારી લુટ-માંથી ખાતાં તારાં સગાં સખંધીઓ તારાં આ પાપી કાર્યમાં મૃત્ય પછી ભાગ લઇ શકશે? કડવા ખીજ રોપી મીઠાં ફળની આશાજ કેમ રાખી શકાય? શેખ સ્યાદીએ કહ્યું છે કે:--

હરાં કે તોખમે બદી કેસ્તો ચસ્મે નીકી દશત;

હે માગે ખીહુદેહ પોખ્તો ખ્યાલે ખાતેલ બસ્ત.

સ્યાદી આપણને શીખવે છે કે, જે કોઇ બદીના ખીજ વાવીને નેકીનાં ફળ ખાવાની ઉમીદ ઉપર નજર રાખે, તે ધણી પોતાનાં ઠેકાણાં વગરની અકકલથી બેહુદાં મગજને કસીને જુડકો વિચાર ખાંધે છે. શ્રી કૃષ્ણતું આવું ગંભીર બોલવું સાંભળી નારદ બોલ્યો: અરે, તું મુખ છે કે કમ? વળી એમ પણ હશે કે, જે માણસ મારી લુટમાંથી ભાગ લે, તે મારી શિક્ષામાં ભાગ ન લઇ શકે? શ્રી કૃષ્ણ કહે: હા, બાપુ એમજ છે જ-ગમે તો તારાં રોહીને પૂછી આવ હું અહિંજ આ ઉભેલો છું અર્ધા એક કલાક પછી નારદ હાંફતો હાંફતો પાછો આવ્યો અને કહ્યું: ભલા મિત્ર! તારૂં બોલવું રાસ્ત છે. ખરેજ, દુનીઆ દગાતું નામ છે. અને સગાં રોહી નકામા છે. એ લોક મારી શિક્ષામાં ભાગ લેવા ના કહે છે. અને તેથી હવે મને મોટો સંતાપ થાય છે કે હવે મારું શું અરે-કંઈ કૃપા કરી મારું બતાવો? શ્રી કૃષ્ણે તેને છાતીસે ચાંપી કહ્યું. "હું ખાત્રીથી માનુ છું કે હવે તારાં અંતકરણે તારાં પાપનો પૂર્ણ પરતાવો કર્યો છે. અને તેથી હું તને ફરી કહું છું કે આ જગતમાં, હાંદગી તો સર્વે પ્રાણીઓ ભોગવે છે. જનાવરો અને જંગુલી હેવાનો પણ હવે છે; પરંતુ આપણુ ઇનશાંનેએ

જૈહરે જીંદગાની

તાની જીંદગીને ધણીજ ચઢીઆતી બનાવવી જોઈએ. આપ-
ને પેદા કરનાર પરમેશ્વરની સેવ સત્તા સ્વિકારી તેનાં ધર પૂણું
ધ્ધા રાખવી એ એક અકલવાન માણસનું કામ છે. ઇશ્વર
તિની આપણી સાચા અંતરણીથી શ્રદ્ધા હંમેશાં સુખ-
:ખમાં મોટો દિલાસો રૂપ થઈ પડે છે. જરાએ દુ:ખ કીર્ચીત
સાક્ષત આવે હાય-અફસોસ કરી હરિના ન્યાય સાંભે બંડ
હાવવું એ ઇનશાંન જાતિને લાંજમ નથીજ! દુ:ખ અને
,શકેલી આપણા કલ્યાણ માટેજ છે. દુ:ખ વિના સુખ કેમ
પાવી શકે વાર? તું હવે ગાભર શા માટે બને છે? સુખ-
:ખનું ચક્ર તો દુનીઆના આરંભથીજ ફરતું આવ્યું છે.
માટે હવે ગુપ્તગુપ શુક્રયો કર! એજ તારા માટે હવે બાકી
૩" કેમકે,—

ક્યું એટલું ભોગવવું, જીવડા તને પડશે;
સર્પ થઈને કર્મ તાર, તને અંતે આવી નડશે.
ભયથી મુક્ત થવા, તેના પાતાલમાં ધુમાડે,
તોપણ તે પાછલ આવી, તારી મુંડી મરડશે.
તેનાં હળાહળ વિષતું, તને પાન કરવું પડશે;
ક્યું તેવું જીવડા, તને નકકી ભોગવવું પડશે.

નારદ રોષ પડી બોલ્યો: અરે પરમાત્મા! ત્યારે શું હું
મારા પાપમાંથી 'મુક્ત થઈ શકીશ નહિ? શ્રી કૃષ્ણ કહે
સાંભળ: હું તને કહું છું કે આ વનમાંજ ઉભો રહી 'મારા'
શબ્દની તપ: કર્યા કર: સૌં સાંર થશે. એમ કહી શ્રી કૃષ્ણ
અદ્રશ્ય થઈ ગયા. પછીની સ્થિતિ માટે નારદ સાંર શાસ્ત્રો
કહે છે કે, 'મારા શબ્દ પરથી નારદ બ્યારે 'રામ' શબ્દ પર
આવ્યો ત્યારે તે ધણાં વર્ષે તપમાંથી જાગૃત થયો. અને ત્યારે
તેણે પોતાને મહાત્મા બનેલો જોયો. તેણે ત્યાર પછી ધણાં

પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે. આ રીતે ભુંડાઈ સાથે લજાઈ કરી શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ બતાવી આપ્યું છે કે,

“The evil doer speedily proves that his, evil produces misery, the good man demonstrates that his goodness results in happiness.”

હાથીને ક્યારે રાખવા જેમ અંકુશ ઘોડાને લગામ અને બળદને નાથ જેમને છે તેમ જ્ઞાનરૂપી શક્તિને ક્યારે રાખવાનું કાંઈ પણ સાધન તો જોઈએ જ! દુર્ગો ખેડવામાં પવનની શક્તિ વહાણને ઉપયોગી થાય છે, પરંતુ જો તેમાં નીરમ ન હોય કાંઈ દીશા ફેરવવા માટેનું હોડાયંત્ર ન હોય તો સુકાંત તેને, ઊંધું વાળે છે. કાંઈ ગમે ત્યાં ધસડી લઈ જાય છે, એ જ રીતે જ્ઞાનની શક્તિને ક્યારે રાખવાનું કે ખરે રસ્તે દોરવાનું સાંધન ન હોય તો માણસને તે એ કેદ બનાવી તેની પાસે ગમે તેવાં કાર્યો કરાવે કે તેને અવળે માર્ગે ચલાવી દે. જ્ઞાન સંપાદન કરી તેનો સદુપયોગ કરવા વિચાર શુદ્ધ અને દૃઢતા જોઈએ. કેમકે જ્ઞાન ખરે રસ્તે દોરાય છે કે, કેમ તેનો વિચાર કરવો એ જ જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી જ્યાં જ્યાં સુવાખ્યાનો થતાં હોય, જ્યાં સારા લેખો વર્ણવવામાં આવતા હોય, જે કોઈ તમને ઉપદેશ આપી શકતાં હોય તેની સંગત અવશ્ય તમે કરજો, તેથી તમને સાચા જ્ઞાનનો દલાવો જરૂર મળશે. સારાં પુસ્તકોની મિત્રાચારી હંમેશાં રાખજો, તમારા એકાંતવાસ દરમિયાન પણ એ મિત્ર તમારી કાંમતી સેવા કરશે. જગતમાં પ્રત્યેક વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજા સાથે વધતું આણું આપણું છે. જેના બળે, તે વસ્તુ કે પ્રાણીને એકબીજાનો ટેકો રહે છે. આપણા આ બાબદમાં છંદગાને,

યાને:-તે ચાર જાતનાં હુઃખી: જીજ્ઞાસુ, તલપગાર અને જ્ઞાનીમાંનો જ્ઞાની એક (ધર્મશ્રવર) ઉપર સ્થિરતા અને ભક્તિથી શીદ થએલો સર્વોત્તમ છે. હું (શ્રી કૃષ્ણ, વિષ્ણુ) તે જ્ઞાની મહાત્માને અતિ પ્રિય છું, અને તે મને પ્રિય છે. એ ચારે જાતના જ્ઞાનો સર્વે અમીરી ખવાસના છે; પણ તેમાંથી ખરા જ્ઞાનીને તો મારા પોતા જોવોજ સમજવો; કેમકે મક્કમ મનનો રહીને તેમને એકલાને શ્રેષ્ઠ આદર્શ તરીકે લેખે છે. ઘણાંક જન્મો કેડે તે જ્ઞાની મને પહોંચે છે; અને માને છે કે હુંજ 'વાસુદેવ' (સ્વં વ્યાપક) છું અને તેજ ખરો મહાત્મા છે.

હુનીઆ માણસને શીખવાની ઘણીજ નાવન કળા છે; જે બધી વિધાઓ તો એક મનુષ્ય સંપાદન કરતાં આઘો રહ્યો, પરંતુ તેના નામ વટીક લોકોની જાણ બહાર છે. જેના નામો "મુંકતા" નામક એક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાંથી મળી શકશે.

આજે આપણે જ્ઞાનને લીધે નવિન નવિન કળાઓ હુનીઆમાં જોઈએ છીએ. હુનીઆના ઇતીહાસમાં જીલીયસ સીઝર, નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ, તેમજ શેકસપીયર અને મીલટન સરીખા મહાજ્ઞાની અને અસાધારણ બુદ્ધિના વિરોક્ત આંગળી ઉપર ગણાય એટલાજ છે. એમ છતાં આજેથી કોઈકો વિદ્યા હુન-રમાં અતી ઝડપી પગલે ઘણીજ નાની વયમાં કુશળતા મેળવે છે, કોઈ રાજકીય કામોમાં, અને કોઈ લશ્કરી કળામાં નવાઈ સરીખી ચાતુરી દેખાડે છે. જેમ કવિઓ જન્મથી જ કવિત્વ લઈને જન્મે છે. ચંચળ બુદ્ધિના થોડાક નરો પોતાના મનના બળથી આં, ધર્મને દીપાવી કોંવા નામોશી લગાડી ગયા છે, તેઓ સર્વની ઉત્પન્નતિ ચોકસ કરની કાયદથી થઈ હતી; યાને ખીજા શબ્દોમાં જે કહીએ તો અસાધારણ મનબળના માણસો વગર નિયમે અને જ્યાં ત્યાં ઉગી નીકળે છે એમ નથી; તેઓ ચોકકસ કાયદા અને કારણોનાં પરિણામ છે; ચોકકસ સંજોગો સાથે થવાથી તેમની ઉત્પન્નતિને કુદ્રતી ટેકા મળે છે.

સદ્ગુણી શુદ્ધ હવન માણસોના કયા ગુણો ઉપર આધાર રાખે છે. એ જાણવાને પ્રત્યેક મનુષ્યે, દરેક સારાં હૃદયના માણસો ધણી મોટી ધૃત્તિ ધરાવે છે. એના ખાખમાં વિચાર કરતાં વિદવાનો એવાં અનુમાન ઉપર આવી શકે છે કે, ખરું-ખોટું પીછાનવાની અક્રલ અને સારી મન શક્તિ સંસારમાં આપણને સારે માર્ગે ચલાવવા પુરતાં છે. કોઈપણ વિચારવંત માણસની ખાત્રી થાય કે; સર્વ પ્રકારના દુષ્ટ ક્રમો મુખાંધના પરીણામ છે. અને જે ક્રમોથી આખા મનુષ્ય મંડળનું યુરુ થતું હોય, તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યનું પણ યુરુ થતું જ નેહાયે. તો તે ખચ્ચીતજ યુરા માર્ગથી દૂર રહી શકે! અજ્ઞાનતા એ તો મોટામાં મોટું દુઃખ છે. એ દુઃખનો જે માણસો પુરતો અભ્યાસ કરે તો, જાણી શકશે કે, છંદગી ભોગવવાના ખરા કાયદા અને ભાવાર્થો સ્વાય ક્રીવા નિંદામાં નથી. મનુષ્યની છંદગી ધણીજ ક્રીમતી છે; પણ એ ક્રીમતી છંદગી ધણાંજ દુકં વખત માટે હોય શું આપણને જ્ઞાની, હૈયાતી દરમ્યાન નહિ બનવું? મનુષ્ય માત્રના સુધારાનો સહથી ઉત્તમ અને અસરકારક માર્ગ મદ્દતમાઓના જણાવવા મુજબ, ઇશ્વરે જે છંદગી આપણને આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા કાયદાની કેળવણી માણસ જાતિને આપી મુખ અને શાંતી, દૃઢ સત્ય માર્ગે ચાલવાથીજ મેળવાય છે. એ બતાવે આપણું, પણ કમનસીમે એવું જ્ઞાન બધાજ સમજી શકતા નથી, જ્યાં સુધી મનની મક્કિનતામાં વસેલા વિકારો હૃદયમાંથી નાબુદ થાય નહિ ત્યાં તુલીક સારા ઉપદેશો પણ મનુષ્યોની ગણતરીમાં આવી શકતા નથી. અપવાદ તરીકે એક કંજુસનો દષ્ટાંત લઈએ. તેને પૈસા સંગ્રહ કરવાની મુખાંધ વિશે ગમે એટલી વાતો કહે, તેમાં મુખ નથી એ બતાવી આપ્યે, ઉદાર છંદગી કેવી મુખી અને નિર્મળ છે તેનું ખંડન કરી બતાવીએ, તોપણ તમારા

ઉપદેશની તેનામાં લેશભાર પણ અસર થશે નહિ. એ ઉલટો તમને હસશે-ગાંડામાં ખપાવશે. જે જ્ઞાન તેનાં ભેજાંમાં તમે ઉતારવા માગો છો તે બહુ તેટલું સત્ય છે એ બહુ ખર્ચ પણ તે ગ્રહણ કરવા જેટલી તેવાં માણસોમાં શક્તિજ નથી-હોતી તમને ઉતર આપવા જેટલીખી તેનામાં જ્ઞાન નથી છતે તે સામાંતુ સમજી શકતોજ નથી. કેમકે તેનું વ્યસન તેનામાં એટલી હદ સુધી જડ ધાલી 'ખેડું' હોય છે કે, પૈસા મેળવવાની ખુમારીમાં તે પોતાની શુધ્ધિ ડેકાણે રાખી શકતોજ નથી, એજ રીતે ગુસ્સાવાળા માણસની પણ સ્થિતિ છે. ઘણીવાર માણસો પોતાના ગમે એવા વિચાર ઉપર મજબુતાઈથી વળગી રહે છે તેનાં કારણો આજ છે કે તેમની ઇચ્છા તે બાબદો ઉપર એટલી દૃઢ થઈ ગઈ હોય છે કે, સાંમાંની તકરાર તે સમજી શકતોજ નથી.

મનુષ્ય, અને તેને કુદરતે બક્ષેલી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની અદ્ભુત શક્તિઓનો અભ્યાસ આપણે જેમ જેમ કરતાં જઈએ છીએ; તેમ તેમ આપણામાં એકપણાંની ખાત્રી થાય છે. જેમ શરીરના જુદા જુદા સર્વ અવયવો આપણાં જીવનનાં ટેકા માટે જરૂરી છે અને તેઓ સારા હોઈ બધા ભાગ સાથે મળી કાર્ય શરીરમાં કરે છે, એજ રીતે માણસનાં ભેંજ અને હૃદયની જુદી/જુદી શક્તિઓ બ્યારે એકમેકના સંબંધમાં આવે છે અને કાર્ય કરે છે ત્યારેજ મનુષ્ય રીત-તેની ખરી પંક્તિ ઉપર આવે છે તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શક્તિ જે ભેંજમાં છે એ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરી શક્તિ નથી. હૃદયના વિકાર અને જુસ્સા તેમજ લાગણી-ઓનું બળ ભેજના કામ માટે મોટો અટકાવ કરવાને સામર્થ્યવાન છે, અને તેથી હૃદય તેમજ મન બંનેને સાથે કેળવવાં જોઈએ કે જેથી ગમે એ વેળા બંને પર કાબુ રાખી શકાય.

હુનીઆમાં ખરું શું અને ખોટું શો છે એ ફક્ત મન શક્તિ-
થીજ સમજાતું નથી પણ વિચાર શક્તિને ખીણવી, અકકલને
બહોલી હદમાં વધારીનેજ હવવામાં, મનુષ્ય જન્મનો હેતુ
સમાજેલો છે. એ વિષે વધુમાં કવિ આઊર્નીંગનાજ જે શબ્દો
માં કહ્યું તે—

There are many things I could relate,
But fearing to be rude,
I will not tax your patience,
But briefly will conclude,
With this advise, Just "act upright,
And no deception try;
Whate'er you go' do openly.
And not upon the sly "

વીવીના પરગણામાં ડીવાડ નામનો એક ચૈદ વર્ષનો છોકરો
હતો. શરીરે તે મજબુત હતો, પણ તેના તંતુઓ બહુ નાજુક
હતા. તેની જ્ઞાનઈંદ્રિઓ બહુ સારી અને તેજદાર હતી પણ
લાગણી બહુજ ત્રીવ હતી. અને તેથી જરા જેવી ચીજની
તેની બહુ અસર થતી, સહેજ કારણો સર તે કલાકો સુધી
હસ્યા કરતો, અને કોઈવાર વિના કારણે રો'ચાજ કરતો. ઘણી-
વાર તે નિ'દ્રામાં જાગૃત વસ્થા પેકે કામ કરતો. અને દિવસે
તે બધું જો થતું તે, એ યાદ રાખી શકતો. એક વેળા તે રાત્રે
ઉંઘમાં અને ઉંઘમાં ઉડીને વસ્ત્ર બદલવા સાર ગયો. અજમાએશ
ખાતર બીજાઓએ બીજા થોડાંક કપડાં તેના કપડાં સાથે,
સેળી નાખ્યાં, જેમાંથી તેણે પોતાનાં વસ્ત્ર જુદાં ઉઘમાંજ કાઢી
લીધાં એ વતરોગે જો ઉંઘમાં લખી પણ શકતો. એ છોકરા
માટે મોટા ડોક્ટરોનું એક ખાસ કમીશન નેમાયું હતું, જે
લોકો તેની હીલચાલ તપાસી એવા વિચાર ઉપર આવ્યા કે,

એ છોકરાની ઇ'દ્રીઓ, તેની કલ્પનાને તાણે હતી, અને કલ્પનાની ઉપર જે ચીજનો છાપ પડતો તે ચીજ પાછળ સઘળી ઇ'દ્રીઓ, રોકાતી હતી, વળી આંખ વિંચેલી છતાં જવાન ડિવાડ લખી શકતો હતો તે કેમ હશે, એમ આપણને લાગેછે. એ માટે વલ્લવાનો કહે છે કે જે કાગળ ઉપર ડિવાડ લખવાનો હતો, તેનો છાપ અગાઉથી ગુપ્ત રીતે તેની કલ્પના તેપર પડી રહેતો અને જે અક્ષરો તે લખવા માગતો, તે પણ એજ રીતે ચિતરાઈ રહેતા. ડિવાડના દાખલાથી આપણી ખાત્રી થાય છે કે, ડિવાડે પોતે મન ઉપર કાશુ રાખી પોતાની ઇ'દ્રીઓને એવી કુળવી હતી કે જેથી તે, ગમે એ ક્ષમ ઇ'દ્રીઓ કને કરાવી શકતો.

જવાન ડિવાડની અદ્ભુત શક્તિથી આપણને લાગેછે કે એનામાં એવી શક્તિ કેમ આવી હશે! આ સવાલના પેટામાં ખુન જન્મની બાબત સમાયેલી છે. હંમેશાં યાદ રાખવું કે જ્ઞાન કંઈ પુસતકો વાંચવાથીજ પ્રાપ્ત થતુ નથી, આજે તમો જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, તેટલું જ્ઞાન તમારું આવતા જન્મે પણ રહે છેજ ! તવારીખોમાં તો માતાના ગર્ભમાંજ શિક્ષક લઈ જન્મ પામેલા માણસોના દાખલાઓ નોંધાયેલા છે, ક્રાંતસના શેઠનશાહ નેપોલ્યુન બોનાપાર્ટની હુશીઆરી બાહોશી અને મન શક્તિ ચોમેર વખણાયેલી છે, તેનો બાપ મજબુત બાંધાનો અને તેજ શક્તિનો હતો, તે હેડીન્યા નામક કુળની સ્ત્રી સાથે વિલવાના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયો હતો, તેણીને નેપોલ્યુનની વખતે ગર્ભ રહ્યા ત્યારે ક્રાંતસમાં મોટા બહેન જન્મતા હોઈ નેપોલ્યુનના બાપની વિરુદ્ધ પક્ષવાળાઓનું બહુ જોર ચાલ્યું હતું, તે વેળાએ તેની સ્ત્રી બહાદુરીથી ધોડાસ્વાર થઈને ભટકતી હતી, તેણી ધણી હિમતવાન અને દૃઢ મન વાળી હતી, અને તેથી ન્યારે તેણીને પેટે જન્મેલો બેટો બહાદુરજ નિકળ્યો. —

પુત્ર શુદ્ધેવશ પોતાની માતૃના ગર્ભમાં હતા, ત્યારથીજ વેદ
 બહોલા હતા, તેમણે પરિક્ષીત રાજાને માત્ર સાત દિવસમાં
 શ્રીમંત ભાગવદની કથા સંભળાવી મોક્ષને પમાડ્યા હતા. આ
 ઉપરથી શુ., ત્યારે “હિન્દ દાદા” ક્ષીરોક્તશાહ મહેતા,
 ગોખલે અને પામસ્ટન પીટ જેવા મહાન નરોએ નાંમકીત
 અનવાની કાઈ કાળે દબાવનાજ કરી હશે; “Laws of higher
 life નામની અભ્યાસ કરવા લાયક ગ્રંથોમાં છે. એની
 ખીજાંટ કહેછે કે,—

Whenever a person comes within our
 circle of life, let us look to it that he leav-
 es that circle a better man, the better for
 his contact with us. When an ignorant per-
 son comes and we know him, let him
 leave us a better informed man. When a
 sorrowful person comes to us, let him leave
 us a little less sorrowful for our having
 shared the sorrow with him. When a help-
 less person comes and we are strong, let
 him leave us strengthened by our strength
 and not humiliated by our pride. Every-
 where let us be tender and patient, gentle
 and helpful with all. Do not let us in our
 daily paths be harsh, so as to confuse,
 bewilder and perplex others. There is enough
 of sorrow in the world. Let the spiritual
 man be a source of comfort and of
 peace, let him be as a light in the world.,

વાંચકો તરફથી સંખ્યાબંધ અરજીઓ આવી કે એને કાંઈ પેન્શન આપી આ ઘાટકી નોકરીમાંથી મુક્ત કરવો પણ ઉત્તરમાં પ્રીન્સે જાહેર કયું કે “મારમીનટેલ જેવા એક કવિ અને તવારીખ નવેશને મારા હાઠ હેઠળ સારજાંટ તરીકે જોવાની મગરૂરી લેવાને મને પોતાને મોટું માન છે. દુનીઆમાં એવો એક વિદ્વાન સિવાહ કાઠજ ધરકર ધરાવતું નથી અને એક-લોજ ધરાવું છું. અને તેથી બાપડો મારમીનટેલ વિદ્યા છતે હાડમારી તો ભોગવતોજ રહ્યો. પણ શેખસ્યાદીએ વાજખી કહ્યું છે કે—

ખોરંદ અઝ જેહાંન બા ખુદ અસહાએ રાહ;
ફરમાએ માનદ બહસરત બનામ.
ઝર વ નેઅમત અકતુન બેદેહ—કાને તોસ્ત;
કે બાદ અઝ તો ખીરન જ ફરમાને તોસ્ત.
બ દુનીઆં તવાની કે અકબી ખરી.

બખર જાંને મન-વરનેહ હસરત ખુરી.

પ્રવિત્ર જીવન ગાળવા અંથો એક ખરા ભોમીઆ રૂપ છે. તેઓ આપણી હૃદય મટીની સાથે ગુંટાધ જાય છે; જ્યારે કવિતાઓ આપણા શરીરમાં ફરતા લોહીના પ્રવાહની સાથે મળી જાય છે. યુવાનવસ્થામાં આપણે જે કંઈ વાંચીએ છીએ, તેનું આપણે વૃધ્ધાવસ્થામાં સ્મરણ કર્યે છીએ. ખીજા ઉપર શું શું વીત્યું છે; તે વાંચીને આપણા જીવનની હદ આપણે બાંધીએ છીએ. જે માણસો નિત્ય હિમદા વિચારોની સોખતમાં જીવેછે, તેઓ કદીપણ એકલાં છે એમ નહિ માનવું. રૂઝા ને સત્ય વિચારો આપણને દુર્ગુણના કાંદામાં જતાં, અટકાવે છે. ખુદ્દો પ્યુરીઝન બાકસ્ટરનું જ્યારે મોત નજીક આવેલું માન્યું, ત્યારે તે, આ અવનિમાંથી હવે કંઈ કંઈ સુંદર ચીજો છોડી જવી પડશે તેની તે ગણત્રી કરવા બેઠો. “અહાહું” જ્યારે મરણ

પામીશ ત્યારે મારી ઇન્દ્રિય વિપયની વસ્તુઓ છોડવી પડશે, એટલુંજ નહિ પણ અભ્યાસના આનંદને અને જ્ઞાનના અમ્મર સુખને તેમજ વળી ઘણાં ડાહ્યા દેવતાઇ પુરૂષોના સમાગમમાંથી મને જવું પડશે. મને જો આ દુનીઆમાં રહેવા માટે કોઇખી લલચાવતું હોય તો તે ફક્ત મારાં પુસ્તકોજ છે!" તમારી આ અદના લેખિકાનો પણ દ્રષ્ટાંત અત્રે લખવો ફેકટ જશે નહિ. સાત વર્ષની વાત ઉપર મારી સ્થિતિ એક ગધેડાં જેવા વધારે હતી. ફક્ત ખાવું-પીવું અને મઝા મારવી. પણ જે દિવસે "મરણ પછી માણસની હાલત" નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ મારા વાંચવામાં આવ્યો તેજ દિવસથી મારી અંદગી બદલાવા લાગી. અને પરિણામમાં આજે સાહિત્યની એક ચુસ્ત પુનરી બની છું- હું ખાત્રીથી માનું છું કે અજ્ઞાની હૃદયો માટે ગ્રંથો ખચ્ચીતજ ગુરૂ જેવા છે. મુર નામનાં કવિએ સત્ય કહ્યું છે કે,

The men who are tortured beyond mortal endurance by nature for their sin and ignorance can be uplifted and consoled and made fure by importing them know ledge through good books.

પ્રકરણ છઠું.

મનુષ્યની મિથ્યા મોટાઇ.

We know that we must dic,

O! then, how strange,

That he whose life is but a passing day,
Should live regardless of his last great change

All earthly bright ness soon must fade woay
 All earthly things are hasting to decay,
 And man possessed of an immortal soue,
 Lines to exalt his perishing mortal clay,
 Nor listens to the never-ceasing toll
 Of hours he may regret while ceaseless
 ages roll.
 Bacon.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એકજ ઇશ્વરના પેદા કરેલાં પ્રાણી છે. કેવળ એકજ વૃક્ષના ફાંટાઓ અને પાંદડાંઓ છે. સઘળી વર્ણ ઇશ્વરની ચક્ષુએ સરખી છે, છતાંએ ધનસાન એકબીજાં પ્રતિ કુસંપી દાખવે એનો પ્રયોજનજ શો; ઇશ્વર સૌથી શ્રેષ્ઠ-તેથી અધિક કાણુ છે ! એક માત્ર જેમ પોતાના બાહુડાંને તેનાં પ્રેમ તળે ઉધારે છે; તેજ રીતે ઇશ્વર આખી જગતને પોતાના પ્રેમમાં સમાવી જીવાડે છે; તો મનુષ્યને તેનાં બીજાં ભાઈબંધ સાથે કુસંપ કરવાનો હકજ શો છે; કુદ્રતના નિયમથી એ ઉલટું છે. ઇશ્વર એક છે, તેમ તેનો કાયદો પણ આખી જગત માટે એકજ અને અચળ છે. તો પછી અવનિમાં એક બીજાંને બિન્ત બિન્ત જીંદગાનું કારણુ શું ? મનુષ્યોના આજના અવતારો કાંઈ એકજ વારનાં નથી અનેક જન્મો આપણે લીધા છે અને હજી કેટલા લાંબાં એ આપણુ જાણતાં નથી આ જન્મો આપણે જે જાત કે પ્રજા કે માણસને ધિક્કારી શું; તે તે વર્ણ અને પ્રજામાં આપણે નવો જન્મ ધારણ કરીશું. શું તમે જાણતાં નથી કે—

સૌ ફરજદ ખુદાના છે, સૌમાં તુર ખુદાનું છે;
 પારસી હો, હિંદુ થા મુસલીમ, સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.

પદો વેદ યા કુરાન, અવસ્તા, બાઈબલ કે ઇતજલ ;
સૌમાં તેજ છે સરખું સૌ કુદ્રત તો ખુદાની છે.
જપો મુખ રામ કે રહેમાન, અગર કાઠસ્થ યા જરથુસ્ત;
બુદ્ધાં છે એ નામો તોપણ સૌ કુદ્રત ખુદાની છે.
પ્રભુ છે અગીયારી કે કાબા, તેમ મંદિર ને મસિદમાં;
હરિ હકતાલા અમૃત એ સૌ કુદરત ખુદાની છે.

મનુષ્ય આ જગતમાં પોતાના મનના કાંટાને વશ થઈ,
ગમે એ પ્રમાણે વર્તે પરંતુ તેથી કાંઈ ઇશ્વરની માયા, કીંવા
તેની બક્ષેશ તેનાં પરથી કોઈક રીતે કમી થતી નથી. પ્રભુ
તો પ્રેમ અને દયાનો ભંડાર છે તેના પ્રેમ અને દયામાં બધાં
અને લુડા સર્વે મનુષ્યો ચંપાએલાં છે. પછી ભલે ઇનશાન
પોતાના જર અને માનથી પોતાને શ્રેષ્ઠ માને; પણ તે માનવ
જાતિની એક મિથ્યા મોટાઈ છે. એથી કંઈ હરિની મહેર
નિર્ધનો પરથી ઉતરવાની નથી તેમ કાંઈ વધવાનીબી નથી.
પણ સમઘટિએ જે તેમને વધુ ચાહ્ય છે તેને તે પ્રિય છે.
એ લક્ષમાં લેવું. ઇશ્વર આપણા ઉપર કેટલો બધો કૃપાળુ છે;
અને તેનો સાક્ષાત જીવતો અપવાદ તો આજ છે કે, તેણે પેદા
કરેલી હરેક વસ્તુ ઉમદા દિલે જગતને વાપરવા આપી દીધી
છે; જ્યારે આપણી સ્થિતિ તો સ્વાથીજ છે. મનુષ્યતું મન
તકલીદી હોઈ ક્ષણિક પળમાં કાંઈ અને કાંઈ મજીવી બાબદમાં
તેને ઓછું પડી જાય છે; અને આ રીતે જ્યારે મન રાજ
ઉશકેરાઈ જાય છે, ત્યારે શરીર માંહેલી ગુપ્ત લાગણીઓ માંહે-
માંહે પરસ્પર અસહકાર કરી ટંટો ફિસાડ જગાડે છે, એકાદ
મનુષ્ય કને કરોડ રૂપીઓ હોય તો તેની ગણતરી તે પરમેશ્વરથી
પણ અધિકજ માને છે. ન્યાય ખાતર પૈસાને શ્રેષ્ઠ, દુદી પણ
માની શકીએ, મગર અત્રે માની હોય કે આપણા પિતાથી
પ્રભુએ જે અગણિત ચીજો આપણા મુખાર્થે બનાવી છે કે

‘જેનાં વિના આપણને એક સેંકડ પણ ચાલી ન શકે તે હરેક ચીજને જો મુક્ત બદલ તેણે પૈસાથી રાખી હોત તો આપણી સ્થિતિ કેવી દયાજનક થઈ પડત? માટે જાણ કે,

અએ ખેરાદર એ આકેબત ખાકસત;

ખાક શવ પીશ અંગ કે ખાક શવી.

ઉપલા શબ્દોને મળતા બીજા શબ્દો આ છે કે, “From dust thou art and to dust thou shalt return”
 યાને માટીમાંથી તું પેદા થયો છે અને અંતે માટીમાંજ તું ભળી જવાનો છે. જીવનનો આ મુદ્રાલેખ આપણી દુકંદ હૈયાતીમાં લુલી જવો જોઈતો નથી ખરું છે કે મનુષ્યની કિંમત પૈસાથી આજ અંકાય છે ખરી (!) પણ તે કાંઈ તેથી અમંગ રહેવાનો નથી. મનુષ્યની કિંમત ઉંચતા અને નિંચતા, તેમ પૈસાથી નહિ તેમ શ્રીમંત વર્ગમાં જન્મ લેવાથી નહિ પણ કમ અને ગુણોથીજ આંકી શકાય છે. એકાદ મનુષ્ય ઉંચ ખાંનદાનમાં જન્મ્યો હોય, ભલે તે ગરિબ હોય, પરંતુ જો તે સારા ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ હોય, તો એક શ્રીમંત કરતાં તેવાં મનુષ્યો વધારે પુજવા અને માન લાયક છે. પહેલ્લા સર જમશેદજી જીજીભાઈ એક ગરીબ માખાપને પેટે અવતર્યા હતા. ખાટલી વેચી તેવણુ પોતાનું આજીવિકા ચલાવતા હતા, છતાં પોતાના સારા ગુણોથી તેવણુ પાછળથી ખ્રીડીશ અદાલતના પહેલાં વહેલા દેશી એરોનેટ થયા હતા. ડૉ. દાદાભાઈ નવરોજીને ક્યાં ભૂલો છો; જવાનીમાં ગીરદેશી ખેચી, ગરીબાઈને દુર કરી પાછળથી “હિંદના દાદા”ને નામે પ્રસિદ્ધ થવાનું માન તેમને પહેલાં વેહેલુંજ મલ્યું હતું. જેરમીટેલર એક હજમનો છોકરો પાછળથી કવિતાઈ અસરની વાએજ કરનારો ધર્મગુરુ થયો હતો. જ્યારે મોચીના વંધા પરથી વીલ્યમ કેરી ખ્રીસ્તી ધર્મનો એક મહાન ઉપદેશક થઈ ગયો હતો. અમેરિકાને સ્વ-

તંત્ર કરી છુટાપછુટા અપાવનાર એનદર જોનશન એક ગરિય દરજી હતો, જે પાછળથી એક પાદશાહ કરતાં પણ વિશેષ પુજ્યોછે. એક સમયે તે વેંશીગટન ખાતે ભાપણુ આપતો હતો. તેટલાં કટાક્ષમાંથી એક જાણુ બોલ્યો “દરજી ઉપરથી રાજેશ્રી!” તેજ વખતે જરાખી ન ગભરાતાં તેણે નિર્ભયતાથી કહ્યું “ભાઈઓ કાંઈ કહેછે કે હું દરજી જોવી હલકી પંકતી પરથી આવો મોટા થયોછું પણ મને જણાવા દેશે કે હાલમાં પણ માર કામ હું પોતેજ કરુંછું” અને તેજ સમયે સભામાં પેલા નિંદક ઉપર હિસ હાઉસની તાળીઓ પડી રહી, માટેજ બંધુઓ! કાંઈનેખી ગરીબ કે ચિઠ્ઠેલાલ જોઈ ધિક્કારશે નહિ.

અરે શું માનવનો અભીમાન, પળકમાં ટળી જશેરે;
ખરે જેમ પીંપળ ઉપર પાન, પલકમાં ખરી જશેરે;
પલકમાં ખરી જશેરે, માટીમાં મળી જશેરે.

કાયા કલેવર કારમુ છે, છાંદગીનો ઘાડવો—

સમજુ જણે સમજી જઈ અભીમાનને વણસાડવો.

રાવણ સરીખા રાજવીએ લીધો નથી કાંઈ લાડવો.

ચોક્કસ દેશના લોકો શ્રેષ્ઠ છે અને ચોક્કસ દેશના હલકા કીંવા અમુક કોમના શ્રેષ્ઠ અને અમુક કોમના નિંચ છે એવો ખ્યાલ ઘણાંકના મનમાં હોય છે. ઘણીક વાર મનુષ્યને એક ખીજાં જોડે વાદવિવાદ થતાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, અમુક અમુક જાત અથવા માણસ હલકાં છે માટે તેની સાથ મિત્રાચારી બાંધવી નહિ. પરંતુ આમ કહેનાર મનુષ્ય મોતાની અકકલ કેટલી છે એ સામતિ બતાવી આપે છે. એક મનુષ્યમાં જ્યાંસુધી દુર્ગુણો હોય નહિ, ત્યાં તુલ્લીક શરીરની ખાંખીઓને અભાવે તેને હલકા ગણવાનો આપણને હક્ક નથી; જે દેશ જાત કે કોમ યા ઇનશાંન માટે આપણે તિરસ્કાર બતાવીએ; તેજ કોમ, દેશ યા માનવના બોલ્યામાં આપણને એક દિવસે

જન્મ લેવો. પડશે. દુનીયામાં હરેક માણસ પ્રભુનાંજ પેદાં કરેલાં છે તે પણ પૃથ્વીનો એક ભાગ છે. તો પછી ખીજી કોમનું અપમાન એ ઇશ્વરનુંજ અપમાન અને નિંદા કરેલી લેખાય ઇશ્વરનોજ દોષ અને ચાંદ ખોલેલાં ગણાય ! અને આ રીતે જોજો ઇશ્વરનો દોષ કાઢ્યો તો, તેનાં જોવો પાપી ઇનશાંન પણ ખીજે કોણ હોઈ શકે; પોતાને ખીજાં કરતાં શ્રેષ્ઠ કહેવાડનાર સમજતો નથી કે કુદ્રત જ્યારે પોતાનાં કાર્યોમાં કાંઈ તફાવત જોવું રાખતી નથી તો મ્હારે શા સાફ સ્વાર્થ રાખવો; માટે એતો કે—

પુલનજી પુલોમાં ઝાઝા ફળ પુલ પુલી કરમાશે;
પુલી કરમાશે ખીલેલું આખર ખરી જશે—
સરખા દિવસ ન ગયા કોઈના તેમ નહિ તાહરા જશે;
રેંટતણી ઘટમાળ ભરાસે બરાધ ખરેજ ડળવાશે—
હંજળુ એ સૌ દુધ આજ અલીમાનને દેખાશે;
જ્યારે પડશે કાળનો ઝપાટો બેઠ સર્વ તેને સમજાશે.

પ્રીતીપ સીદ્દનેની વાત તો દરેક જાણતા હોવા જોઈએ. તવારીખના સાફ ઉપર તેનું નામ હજી પણ અમંગ રહેલું છે. ‘જીટફન’ (Zytpfen) આગળની એક ઝપાઝપીમાં તેની જગ્યા પર એક પ્રાણુધાટક જખમ થયો. તે મરવાની અણી ઉપર હતો, અને પાણીનો પ્યાસો હોઈ પાણી પીવા માગ્યું તેને તુરત પાણી આપવામાં આવ્યું, પણ તે જોવો પીવા જાય છે એટલામાં એક સિપાઈ જે પણ ધાએલ થઈ પડ્યો હતો તેણે તે પીવા માગ્યું. તેણે તુરતજ તે લોટો મોં આગળથી ખસેડી નાખી પોતાના સોલજરને આપતાં કહ્યું, “Drink, for thy need is greater than mine” આ રીતે પોતાના મરણ પામતા જીવને રહાત આપવા મંગાવેલું પાણી પણ પોતાના જીવની દરકાર કર્યા વિના પોતાથી હલકા ચાકરને આપ્યું.

ધન્ય છે તે વિરલાની છાતીને (!) રાજ અને ઉમરાવ એવાંજ હજે. રખેનના ત્રીજા શીલીપતે માટે કહે છે કે, તે પોતાના રાજના અમીર ઉમરાવો સાથે ઘણાંજ ઉંચાં મને રહેતો અને ગરીબ તેમજ ખેડુતને મળે ત્યાંથી સલામ કરતો તેનો હોકમ એવો હતો કે, પ્રત્યેક ઉમરાવોએ જે કાંઈ કહેવું હોય તે તેની આગળ ગુઠણ મંડીએ પડી પડી બોલવું અને ગરિબ ખેડુતો માટે તો તે કહેતો કે તેઓ ગરિબ એટલે તેમને કાણ નમે, ઉમરાવને તો સૌ કાંઈ નમે! આવા વિચારથી રસ્તામાં તેને જેથી કાંઈ ગરીબ મળતો તેને તે સલામ કરતો, બ્યારે અમીર ઉમરાવોને તે જેટલીથી દરકાર કરતો નહિ. ક્રાંતસીસ' પહેલ્લે કહેતો કે તેનાં રાજ્યના ઉમરાવો બ્યારે પહેલ વહેલા તેની કાટ'માં આવતા ત્યારે તેઓ રાજથી પણ ઉંચ ગણાતા બ્યારે ત્રીજે દિને આવતા ત્યારે સાધારણ માણસોમાં ખપતા અને બધા સાથે ભેળાઈ જતા. આમ કરવાની મતલબ એવી હતી કે ઉમરાવો પોતાની ગરરી છોડે એજ રીતે હુન્દી ચોકો પણ પોતાનો દરજ્જો ભુલી જઈ કહેતો કે "We are all gentlemen" આજે એવી રીતે સાધારણ પંક્તીલાં ક્યો રાજ પસંદ કરશે; એથી પણ વધુ રસીક અપવોદ "Criticon of Graciau" નામક ગ્રંથમાં નીચે મુજબ આવ્યો છે:-

એક સમયે એક ચોકકસ રાજ શિકાર કરતાં પોતાના રસાલાથી છુટકો પડી ગયો. જેનો પસ્તો ઘણાંક દિવસ સુધી ન લાગ્યો અંતે એક દિવસે તેને માણસોએ મારકેટમાંથી શોધી કાઢ્યો બ્યાં તે હેલકરીનું કામ કરતો હતો બધાંઓ રાજને આવી સ્થિતિમાં કામ કરતાં બેઠા અજાણ થયાં. થોડી પળતો લોકો તેને 'રાજ' તરીકે કહેવામાં પણ ડર ખાવા લાગ્યાં અંતે લાંબો વિચાર કર્યા પછી તેઓમાંના એકે હિમંત કરી પુછ્યું.

“આપ રાજ થઈ આ રીતની હેલકરીનું કામ આપણા દરબાને શોભે કે વાંચ” રાજાએ ઉતરમાં કહ્યું મિત્રો ખરેખર! જે બોલે હું છોડી આવ્યો છું; તે હું જે હાલમાં બોલે ઉચકું છું તે કરતાં વિશેષ ભારી હતો. તે બોલ સાથે આ બોલે સરખાવતાં મને ધણો હલકો લાગે છે. તમારીથી છુટ્ટો પડવા પછી હું જેટલો નિરાંતે ઉંઘાયો છું, તેટલો હું મારા આખા જન્મમાં ઉંઘાયો નથી. માટે હું અહીંજ રહેવા માણુ છું. લોકોનો રાજ થવા કરતાં હું મારા મનનો રાજ થવાનું વધારે ડહાપણુ ભરેલું માનું છું; માટે મારી જગાએ કોઈ બીજાને તખ્ત પર બેસાડો. એ ઉપરથી બીજાને ગાડી આપી. રાજ્યલિપિકની ક્રિયા થવા બાદ તે રાજાએ તાજ હાથમાં લેતાં કહ્યું “I had rather manage an oar!” તેના આ શબ્દોથી તે વેળાના રાજાએ કેટલું ડહાપણુ ધરાવતા હતા તેનો અંખો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. એલેક્ઝાન્ડર-ધ-ગ્રેટ ધાટકી અને જુદમી હોવાં છતાં તેની વજ્જર છાતીમાં પણ ઉદારતાનો અંશ ધણોજ હતો. ઈ. સ. પુર્વે ૩૨૬ માં જે વખતે તે ઇન્ડસના કીનારા ઉપરથી તેનાં વતન તરફ પાછો ફરતો હતો; તેટલાં એક કમનસીબ બનાવ બન્યો. જે રસ્તા પરથી તેનું લશ્કર પસાર થતું હતું તે ધણોજ ભયાનક હતો. અને તેવા રસ્તામાં તેનું લશ્કર એકલું પડ્યું. એમ છતાંએ યુક્તિથી તે આગળ વધ્યો; પણ માર્ગમાં તેને તરસ લાગી, લશ્કરમાં પણ પાણીની ખુમ પડી રહી હતી અને ત્યાંય ઝરા જેવુંબી ન હોતું કે તેને પાણી લાવી આપે એટલે બધેથી નકારમાં જવાબ મળતાં તે લાચાર થઈ ગયો. છતાં તેનાં માણસો આમ-તેમ ભટકી રાત્રી સુધીમાં થોડુંક પાણી મેળવવા સામથવાન થયાં. પાણીથી ભરેલો લોટો તેણે હાઠમાં લીધો અને ગંદગંદ કંઈ તે બોલ્યો “મહારાં પ્રીય મિત્રો! બહાદુર અને વફાદાર

સરદારો ! જો હું એકલો પાણી પીવું તો તમારી તરસ મારાં કરતાંએ બમણી થશે. અને તેથીજ તમોએ આજે જળ મહને લાવી આપ્યું છે તે એક મહારા પ્રતિની તમારી વફાદારીનો ઉત્તમ નમુનો મારી હું દેવતાઓને અર્પણ કરું છું” એમ કહેતાં તેણે પાણીનો લોટો જમીન પર નાખી દીધો. આ તે ખરૂં શાય કહેવાય. બાકી ખીજાં તો શોભાના ગાંધ્યાંજ તો ! વળી આપણા લોકમાન્ય મહાત્મા ગાંધીજીને ક્યાં જતા મેલો છો, એક સમયે તેવણુ પંજાબથી આવતા હતા અને એક સ્ટેશન પર ઉતરતાં તેમનો ચીકરે હાથ પોપાક જોઈ એક અંગ્રેજ ગ્રહસ્થે કહ્યું” ઓ કુલી ધડર આવ-ચાલ આ સામાન જરા ગાડી પર ચઢાવી દે. ગાંધીજીએ જરાખી આનાંકાની વગર તેનો સામાન ઉચક્યો અને ટ્રેનમાં મેલ્યો જેના બદલામાં તે અંગ્રેજે થોડાક પૃષ્ઠસા આપવા કીધા જે હસીને તેવણે લેવા ના પાડી. બાદ એક મોટાં સ્ટેશન ઉપર તેવણને હારતુરો પહેરાવવા મોટી ઠક જમી હતી. ટ્રેન આવતાંજ જય જયના પોકાર થતાં પેલો અંગ્રેજ પ્લોર્ટફોર્મ પર ઉતર્યો. તેણે શું જોયું, જે માણસે હેલકરી તરીકે તેનો સામાન ઉચક્યો હતો તેને લોટો હારતુરો પહેરાવતાં હતાં. આમ તેમ ખખર કાઢતાં જ્યારે તેણે જાણ્યું કે તે માણસ ‘ગાંધીજી’ છે, તેવોજ તે તેમને ચરણે પડ્યો અને હજારો મારી ચાહવા લાગ્યો. ખરેજ ! માણસો તો હોય તે એવાંજ હોજો-અને શુદ્ધગી પણ એવીજ થજો. એક કવિએ માનવ શુદ્ધગીતું જે અસરકારક બ્યાંન ક્યું છે તે લાગ વાંચવા જેવો હોઈ નીચે ટપકાવ્યો છે:—

To day man's, dress'd in gold and silver
bright
Wrapt in a shroud before to morrow night.
To day'he's feeding on delicious food;

ધનશાંત અપ-દુ-ડેટ થઇ ફરે છે અને સોડા રોટલાને ધિક્કારે છે; તેજ ધનશાંત આવતી કાલ સુધીમાં તો કીડા-ઝોનો ભોગ થઇ પડશે. આજે જેને લોકો માન આપે છે, અને તેની તારીફ ગાય છે; તેજ ધનશાંતને કર્મના ભોગ તરીકે આવતી કાલે તો એક ભીખારી વટીક જોશે નહીં. આજે તે પોચા કુશુન પિંછાણું ઉપર આરામથી સુવે છે; પણ આવતી કાલે એ પિંછાણું છોડી સુદેહ વસ્ત્રમાં તેને જમીન ઉપર સુવુ પડશે એ તે જાણતો નથી. આજે મનુષ્યને મોટું ધર રહેવા સારું હોય છે, છતાં નાનું પડે છે, પણ અરે !

આવતી કાલે દોઢજ ગજ જગા ઉપર તેને રહેવું પડશે. આજે તે નોકર આકરમાં અમન ચમન કરે છે, પરંતુ આવતી કાલે તો એ બધા નોકરો તેમને છોડી ચાલ્યા જશે. આજે તે ટુંલોના અને પ્રવાહી સુંગધીના વચ્ચે ફરે છે, પણ આવતી કાલે પોતાના જ શરીરમાંથી નિકળતો બદબો પણ તે સુંગી શકશે નહીં. માટે આ ગાદેલ ધનશાંત જાણ કે તારો જીવ એક ક્ષણિક પળનોજ છે. ફક્ત તું દમ લે છે એજ તારો છે અને એજ દમ આખેર તાહરો અંતથી લાવશે. માટે જીવન છે તેટલાં સુકૃત્યો કરી લે અને વ્યવહારમાં સારી રીતે ચાલ ગીતાના ૧૮ મા શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે;—

દૈર્યં શૌર્યસહિષ્ણુતે સરકતા સન્તોષસત્યાગ્રહૌ ।

તૃષ્ણાયા વિક્રયઃ કપાયવિજયઃ પ્રોત્સાહનમાનસમ્ ॥

શાન્તિર્દાન્તિરુદારતા ચ સમતા ન્યાયે પરાધે રતિ ।

રેતે પત્ર ગુણાઃ સ્કુરન્તિ હૃદયે તત્રેવ માનુષ્યકર્મ ॥

યર્થાત-વિપત્તિના વખતમાં પણ અધીરા ન બનતાં ધીરજ રાખવી. ધર્મ અને પરમાર્થના કાર્યમાં નિહર થઇ આગળ વધવાને શુરજીન રાખવું, દુઃખ અને કષ્ટની સામે થઇ હિમંતથી,

ધનશાંન અપ-દુ-ડેટ થઇ ફરે છે અને સોડા રોટલાને
ધિક્કારે છે; તેજ ધનશાંન આવતી કાલ સુધીમાં તો કીડા-
ઓનો ભોગ થઇ પડશે. આજે જોને લોકો માન આપે છે
અને તેની તારીફ ગાય છે; તેજ ધનશાંનને કમના ભોગ
તરીકે આવતી કાલે તો એક ભીખારી વટીક જોશે નહી.
આજે તે પોચા કુથુન બિછાણાં ઉપર આરામથી સુવે છે;
પણ આવતી કાલે એ બિછાણું છોડી સુદેહ વસ્ત્રમાં તેને
જમીન ઉપર સુવુ પડશે એ તે જાણતો નથી. આજે મનુષ્યને
મોટું ધર રહેવા સારું હોય છે, છતાં નાનું પડે છે, પણ અરે !
આવતી કાલે દોઢજ ગજ જગા ઉપર તેને રહેવું પડશે.
આજે તે નોકર ચાકરમાં અમન ચમન ફરે છે, પરંતુ આવતી
કાલે તો એ જાધા નોકરો તેમને છોડી ચાલ્યા જશે. આજે તે
ધુંલોના અને પ્રવાહી સુગંધીના વચ્ચે ફરે છે, પણ આવતી
કાલે પોતાનાજ શરીરમાંથી નિકળતો બદ્દમો પણ તે સુગંધી
શકશે નહી. માટે આ ગાદેલ ધનશાંન જાણ કે તારો જીવ
એક ક્ષણિક પળનોજ છે. ફક્ત તું દમ લે છે એજ તારો
છે અને એજ દમ આખેર તાહરો અંતગી લાવશે. માટે
જીવન છે તેટલાં સુકૃત્યો કરી લે અને વ્યવહારમાં સારી રીતે
ચાલ ગીતાના ૧૮ મા શ્લોકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે;—

દૈર્યં શૌર્યસહિષ્ણુત્વે સરકતા સન્તોપસત્યાગ્રહૌ ।

તૃષ્ણાયા વિક્રયઃ કપાયવિજયઃ પ્રોત્સાહનમાનસમ્ ॥

શાન્તિર્દાન્તિરુદારતા ચ સમતા ન્યાયે પરાયે રતિ ।

રેતે પત્ર ગુણાઃ સ્કુરન્તિ હૃદયે તત્રેવ માનુષ્યકર્મ ॥

યર્થાત-વિપત્તિના વખતમાં પણ અંધીરા ન બનતાં ધીરજ
રાખવી. ધર્મ અને પરમાર્થના કાર્યમાં નિહર થઇ આગળ વધ
વાને શુશ્રૂતન રાખવું, દુઃખ અને કષ્ટની સાંભે થઇ દિમંતથી

તે સહન કરવાની શક્તિ ધારણ કરવી, મનમાં સરળતા અને સંતોષ વૃત્તી રાખવી, પ્રાણ જતાં સુધી પણ સત્યને વળગી રહી સત્યાગ્રહી થવું, લાંબી લાંબી વ્યર્થ ઇચ્છાઓ ઉપર દબાણ રાખવું. ક્રોધ, મદ, માન, લોભ આદિ પ્રપંચ પ્રકૃતિઓને અંકુશમાં રાખી તેના ઉપર વિન્ય મેળવવો મનમાં ઉત્સાહ અને હીમત રાખવી. ઇંદ્રિયોને કાબુમાં રાખી વિષય વિલાષના વેગમાં તણાવું નહી. શાંતી અને સ્વાસ્થ્યને શુભાવવાં નહી. સંપત્તી અને સાંધનોના પ્રમાણમાં ઉદારતા રાખવી અને ન્યાય-વિશિષ્ટ પરમાર્થના માર્ગમાં પ્રેમ રાખવો. એમાંજ મનુષ્યપણુ રહેલું છે.

દુનિઆ, ખરચીતજ દગાનું પહેંદકું નામ છે. કારણ જુઓ! એક ગરીબ ઇનશાંન ગમે એવો સારો હશે, તોએ દુનિઆની દ્રષ્ટિએ તો તે ખુરો, અને એક શ્રીમત ખુરો છતાં ભલો દિસશે. કેમકે દ્રવ્ય એ એવનું મુળ ઢાંકણુ છે. જ્યારે આપડાં નિર્ધનો પૈસા વિના ઉઘાડાં પડે છે. સૃષ્ટિનો આ રીતે ઘણી વિચીત્ર રીતે વ્યવહાર ચાલે છે દુનિઆં કોમની થઈ નથી, સગાં-સ્નેહી, માતતાત, પતિ-પત્નિ આદી જગત મોહ અને સ્વાર્થમાં, સપડાએલી છે. પરંતુ સ્વાર્થ?—સ્વાર્થ કેટલો પાપી છે? લાંબા સમયની મિત્રાચારીની સાંકળ પણ એ ઝટ વારમાં તોડી નાખવા અચકાતો નથી. જે જે વસ્તુઓ અને માણસો પ્રતિ આપણને પ્રેમ હોય, તે તે ભણી આડકત્રુ કુસંપતું વેર જગાડનારું કેવળ સ્વાર્થજ છે. પરંતુ કાળના કોહાડાથી કોણ ખચવા પામ્યું છે, મનુષ્ય પોતાની આવતી ઘડીથી અંજાણુ છે; અને જે કાંઈ કરે છે એ માણસ નહી પણ કાળ કરે છે છતાં મનુષ્ય મેં ક્યું ના શબ્દથી મલકાઈ જાય છે. મનુષ્ય મિન્ન લિન્ન પ્રકારની મહાભારત શોધો કરે છે પણ તેમાં ઈશ્વરની સાહાયતા નથી એમ કોણ કહેશે, વિમાનનો શોધક પોતે બનાવેલાં વિમાનને

હવામાં ઉડતુ નેઈ આનંદ અને ગરરીથી પોતાની ડોક ઉંચે કરી જુએ છે કે વાહ ! શું મહારી ખુબી છે કે, એક કાચનું હવાથી ભરેલું ખોખું હવામાં અદ્ધર ઉડે છે. ! પણ ખીજળ, દસ મિનીટમાં તે નીચે પડ્યુ તો (?) ઓ અદ્ધસોસ, તે વિમાનના શોધકની ગરરી કેટલા સમયની ? ના બાપુ-જે કાંઈ ત્હારું છે એ ઇશ્વરનું અને ઇશ્વરનું તે ત્હારું છે. મગર ત્હારા એકલાનું તો નહીજ. ભલે તેં વિમાન બનાવ્યું, પણ અરે, તેમાં નેઈતી સામ્રાજી વિના તું શું કરી શકનાર હતો, ઇશ્વરની બનાવેલી મહાન ચીજો ઉપર જરા ત્હારું લક્ષ ચોંટાડ તે કેવી અમ્મર છે ? તારા, ચંદ્ર, સુર્ય, અને ગ્રહણુઆદી બળવાન ચીજો પોતાનું કાર્ય વિના હાંનીએ કર્યા જાય છે. ત્હારી શોધોમાં પણ કવચિંત તેવું હશે ખરૂં, છતાંએ વખતના વહેવા સાથે તે નાશ પામે છે. એનું કારણ શો ? કારણ બાપુદયા આ છે, કે ત્હારી શોધ બાકી છે તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તેં માટીમાંથી જતંજતના રમકડાં બનાવતાં તો તેં દિહીજ હશે. તે રમતો જે રીતે ભાંગી જાય છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ જાણવું. આપણી આવી અંબીમાની શૃંગી માટે વણું કરતાં એક કવિ સુંદર રીતે આપણને કહે છે કે:—

man the most conceited creature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arched skies;
The moon and all the starry train,
Huny the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show,
And the wide watery world below,

The scaly people of the main,
 The blasts that range the wood or plain
 The wing'd inhabitants of air
 The day the night the various year,
 And know all these by heav'n designed
 As gifts to pleasure human kind:
 I can not raise my worth too high.
 Of what vast consequence am I !
 Not of th' importance you suppose;
 Exclaims a flea upon his nose,
 Be humble learn thyself to scan
 'Tis vanity that swells thy mind.

What ? Heaven and earth for thee design'd
 For thee ! made only for our need,
 That more important fleas might feed
 છોડી દે અભીમાન, માન અથ તો માનવ મેરા,
 રાજપાટ છેળ જુડે જનો, કયુ તુમ હોંત હેરાંન.
 નારી પ્યારી નહિ હય, તેરી મત કરનાં શુમાન.
 જુઠી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભુલે નાદાન.
 બાહિર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોનાં શુલતાન.
 જગત સ્વપ્નસે જંગત હોંગ, શુરસે લેના જ્ઞાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી ક્ષાત્રી જગતનો
 રંગરાગ જોઈ મનુષ્યજાતિ પોતાના મનમાં એવું શુમાન રાખે
 છે કે: અહા ! આ દુનીયાના મહાન સમુદ્રો મેદાન અને જંગ-
 લમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાથ વળી રાત દિવસનું ચક્ર
 મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મહારી દ્રષ્ટિએ
 પડે છે. તે કુદરતે કેવળ મહારાં સુખાર્થેજ પેદા કરેલી છે.

એતું કારણ શો; કારણ બાપુલ્યા આ છે, કે ત્હારી શોધ
ખાટી છે—તે એક રમત છે. નાના બાળકોને તેં માટીમાંથી
નતનતના રમકડાં બનાવતાં તો તેં દિકાંજ હશે. તે રમતો
જે રીતે ભાંગી નબ છે તેજ રીતની ત્હારી શોધ માટે પણ
બાણુવું આપણી આવી અભીમાની શૃંગી માટે વણુંન કરતાં
એક કવિ મુંદર રીતે આપણને કહે છે કે:—

man the most conceited creature,
As from a cliff he cast his eyes.
And viewed the seas and arched skies,
The moon and all the starry train,
Hung the vast vault of Heav'n the man
His contemplation thus began.
When I behold this glorious show
And the wide watery world below,
The scaly people of the main,
The beasts that range the wood or plain
The wing'd inhabitants or air.
The day the night, the various year.
And know all these by heav'n designed
As gifts to pleasure human kind,
I cannot raise my worth too high.
Of what vast consequence am I!
not of th' importance you suppose,
Exclaims a flea upon his nose,
Be humble, learn thyself to scan,
Know pride was never made for man
'Tis' vanity that swells thy mind.

What I heaven and earth for thee design'd !
 for thee ! made only for our need,
 That more important Fleas might feed
 છોડી દે અબીમાન, માન અળ તો માન મેરા,
 રાજ-પાટ સળ જુકે જનો, ક્યુ તુમ હોત હેરાંન.
 નારી પ્યારી નહિ હૈ, તેરી મત કરના ગુમાન.
 જુઠી જગતકી પ્રીત દેખી, મત ભૂલે નાદાન.
 બાહેર રંગ રૂપકુ દેખી, મત હોના, ગુલતાન.
 જગત સ્વપ્નેસે જમૃત હોજ, ગુરસે લેના રાન.

અર્થ:—આ જગતમાં અવતાર લીધા પછી ક્ષાત્રી જગતનો
 રંગરાગ જોઈ મનુષ્ય જાતિ પોતાના મનમાં એવું ગુમાન
 રાખે છે કે અહા ! આ દુનીયાનાં મહાન સમુદ્રો મેદાન અને
 જંગલમાં વસનારા પ્રાણીઓ તે સાથે વર્ષો રાત દિવસતું ચક્ર
 મંડળ અને સઘળા મહાભારત દેખાવો જે મ્હારી દ્રષ્ટિએ પડે
 છે, તે કુદરતે કેવળ મ્હારાં સુખાર્થે જ પેદા કરેલી છે. અહા !
 હું ત્યારે કેટલો મોટો (1) મારો કેવો ઉંચ દરજ્જો (1) આવાં
 વિચારોમાં મનુષ્ય મસગુલ હતું તેટલાં એક માંખ ત્હેનાં નાંખ
 ઉપર આવી બેઠી. અને સંબોધી કહેવા લાગી. અરે મુખ !
 જેટલી બુજોર્ગી, અને મોટાઈ તું ત્હારા માટે માને છે; તેટલી
 બુજોર્ગીને તું જરારે લાયક નથી. પ્રથમ તું પોતાને પિછાણ
 અને નમનતાઈ અપ્ત્યાર કર. ખુદાએ મનુષ્ય જાતિ માટે ગરરી
 અને મોહતાઈ પેદા કરી નથી. શું આલ અને જળ અને
 જમીન કેવળ ત્હારા એકલા માટેજ છે ? ના— તે આખી
 જગત માટે છે. ત્હારો ખોટો ખ્યાલ માટે, છોડી દે. અને
 ઊદારતાથી તેમજ સહન શીળતાથી જીંદગીના વહાંબુને મિતોઈ
 કિનારા તરફ હંકારી જા. સહનશીળતા વિના દુનીયામાં ચાલી
 શકવાનું નથી. ગીતામાં એક સ્થળે કહ્યું છે કે,

एतो गेहगतै कयरअणकृते नापेक्षितौ केवलं ।
किन्तूधो गवियध्वने व्यवहृतौ स्वार्थे परार्थे तथा ॥
शिआया ग्रहणे तथा वितरणे ने नृव निर्वाहणे ।
देश ज्ञातिसभाजीकार्यकरणे कामं सदापेक्षितौ ॥

અર્થ:- ઉદારતા અને સહનશીલતા એ બે ગુણોની આવશ્યકતા કેવળ ધરની અંદર કુંડું-ગમાં એક્ય સાચવવા સાંર છે, એટલું જ નહિ પણ ઉદ્યોગ વધારનો હોય વ્યવહાર ઉચ્ચતર બનાવનો હોય, સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ ક્રાય સાંધવું હોય, કોઇને કાંઇ શીખામણ આપવી હોય કે કોઇની પાસેથી શીખામણ લેવી હોય, મહતા મેળવી, નાયકનો અધિકાર ભોગવવો હોય, દેશ જ્ઞાતી અને સમાજના કાર્યો સાધવાનાં હોય, તે દરેક દરેક સ્થળે આ બે ગુણોની ખાસ જરૂર રહે છે. આ બે ગુણો જો ન હોય તો ઉપર બતાવેલાં કાર્યો ધાર્યા મુજબ સિદ્ધ થઈ શકતાં નથી.

એક સ્થળે કહેવામાં આવ્યું છે કે, “જો કોઇ પોતાનો ગુસ્સો પી જાય. યાને ગમે એવું અપમાન મદ્યા છતાં તે શહન કરે, અને પોતાના મનની શાંતી જાળવી રાખે તો તેને પછી ખીજાં કશાંની તરસ રહેતી નથી.” આ વાક્યને મેં વારંવાર મથન કરી-ચીરી ચીરીને તપાસ્યો કે શું ત્યારે માનવ જાત કોંઈ છે ? કોંઈ શું છે ? એક દિવસે મહેને તેનો અનુભવ થયો. મ્હારું મન એક સમયે અશાંત હતું અને તેટલાં ટપાલી મ્હારાં નામનો ટપાલ લઈ આવ્યો. તે ટપાલ, મેં કરેલા ઉપદ્રવનો તોછડાઈથી વાળેલો ઉત્તર હતો. મ્હને લાગ્યું કે શું મેં આટલી બધી ભ્રાષ્ટ્ર લોકો પ્રતિ વાપડી તેનો આ બદલો ? એજ વિચારે મ્હને દિવાની બનાવી અને હું એવી લાલચોળ બની રહી કે, સામાને કંઈ

નજીક હોય એ મારી દઉં એવો ખ્યાલ મ્હને થયો. એકાએક તેજ પળે મહારા સ્થુળ શરીરમાં અજળ ફેરફાર થઇ ગયો આ ફેરફાર ક્રોધનો હતો. તેજ દિવસથી મ્હને ક્રોધનું ખરું સ્વરૂપ જણાયું અને મ્હને અતુલ્ય મળી ગયો કે ક્રોધ એ કાંઈજ નહિ પણ થોડા સમયનું ઘેલાપણું છે. સજ્જન વાંચકો ! તેજ દિવસથી મ્હને જણાયું કે ક્રોધ કેમ, અને ક્યારે આવે છે. વ્યવહારમાં આપણને કાંઈ ચીજ ઓછી પડતાં ઘણી વાર રસાઇ જઇએ છીએ. આ રસાવણી એજ ક્રોધ (!) નહિ તો ખીજું શું; જ્યારે મનુષ્ય ગરરી બતાવવાનું મેલી દમ નમ્રતા ધરે છે ત્યારેજ તે ઈનશાંનની પદવી પર ચઢે છે. એવું કહેવાય છે કે ભૃગુમુની નામક એક બાવો હતો, જેણે ઘણાં વર્ષો સુધી ભગવાનની તપ કરી હતી, અને તેથી તેને ઈન્દ્રિયનની પ્રાપ્તિ થઇ હતી એક દિવસે વિચાર થતાં તે દરબારમાં જઇ ચઢ્યો. દરબારમાં સધળાઓ આ મહાન તપેશ્રી બાવાને જોઇ ઉઠ્યા અને નમસ્કાર કરીને; પણ બધામાં વીજળી જેવી રહ્યા. આ જોઇ ભૃગુમુનીને ભાસ્યું કે હું આવો મહાન તપેશ્રી (!) અને વીજળીએ મ્હને અપમાન કરીને એમ વિચારી ક્રોધમાં આવી જઇ વીજળીની છાતીમાં લાટ લગાવી પાડી. વીજળી તેથી જરાએ ગાભર ન બન્યા અને ઉલટું તેનો પગ વાહલથી પકડી ચાંપવા પડ્યા. અને કહ્યું “ મહારાજ તમારા પગમાં ખુબ વાગ્યું હશે માટે મને ચાંપવા દો.” આટલીબધી સહન શીળતા જોઇ ભૃગુમુનીને તો એટલું બધું લાગી આવ્યું કે, વિજળીને તે પગે પડી મારી ચાલવા લાગ્યો. કપીરજીએ સત્ય કહ્યું છે કે:—

કામ, ક્રોધ, મદ લોભકી, જળલગ મનમે ખાંન;
તપલગ પંડીત મુખાંહિ, કપીર એક સમાન.
પદ પદ ઓર સમજાવ હીન, ખોંજે આપ શરીર;
આપહિ સંશપમે પડા, યું કહે દાસ ક્ષીર.

ચતુરાષ્ઠ પોપટ પટે, પડા સો પીંજર માંહી;
 શીર પર-મોઘે ઓરકો, આપન સમજે નહિ.
 હરીગુન ગાવે હરખ કે, હિરદે કપટ નવ જાય;
 આપન તો સમજે નહિ, ઓરહી જ્ઞાન સુનાય,

મનુષ્યનું મન ખાકી હોઈ નિત્ય તે ખાકી વસ્તુ પ્રતિજ
 પ્રેરાયછે. અમુકે, અમુક, ચીજ કરી તો મ્હારે કાં નહિ કરવી !
 આમ દેખાદેખીથી આપણે, આપણી પાસે જે કાંઈ છે, એ
 પણ ગુમાવી બેસીએ છીએ, માટે મોહ થાયજ નહિ એવા
 ઉપાયો યોજવા જોઈએ. આપણી હાજતો જેમ બને તેમ ઓછી
 કરવી જરૂરી છે, એક સ્થળે પશ્ત કરવામાં આવ્યો છે કે મુકી
 શું દેવું; તો ઉત્તર મળ્યો કે બધું મુકી દે, મતલબ કે ત્યાગ
 એવો કરવો કે આપણને એવું ભાન થાય કે, દુનીયામાં જે
 કાંઈ છે એ મ્હારું નથી—ના એટલુંજ નહિ પણ આ દેહ
 વટીક મારી માલેકીતો નથી. તે બધું ઇશ્વરનુંજ છે. જ્યારે તમે
 એકાંતમાં હો, ધડીપળ વિચારો કે ઓ ભગવાન, મ્હારી અંદર જે
 કાંઈ છે એ શું મ્હારું છે; ના—ત્હારુંજ છે, અને તે હું ત્હને
 પાછું હવાલે કરું, એમાં મ્હારું થોડું જવાનું હતું; આમ વારં
 વાર મનને સંબોધી કહેવાથી આપણને માલમ પડશે કે આ
 ખાકી શરીર જેને માણસ ‘હું છું’ એવું સમજે છે તે અજ્ઞા-
 નતાજ છે અને તેથીજ ત્યાગી બનવું પણ ત્યાગી એટલે શું;
 ત્યાગી બનવું એટલે એમ નથી કે, સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેરી
 સંસાર છોડી વનમાં તપ સાડું ચાલ્યા જવું ! ત્યાગ એટલે એમ
 કે જે ચીજ કરવી. તે પ્રમુના નામે કરવી. ‘હું કરું છું’,
 ‘મેં કયું’ એવા અભીમાનો શબ્દો મનુષ્યનો ગર્વ
 વધારે છે. આપણને જે કરવાનું છે તે આટલુંજ કે તમો
 જ્યાં હો ત્યાં, જે કાંઈ ત્હમારા લાભનું હોય તે ગ્રહણ કરો અને
 અયોગ્ય વ્રાતને છોડી દો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને તિરસ્કાર

કરવા માટે કોઈ કહેવું નથી તિરસ્કાર શા માટે કરવો, ત્હમને જે રૂચે તે સાંભળો અને પછી આચરણમાં મેળો. હંસ પક્ષી માટે કહે છે કે, તેને જે દુધ સાથે જળ ભેળી પણ આપવામાં આવ્યું હોય, તોએ તે તેમાંથી દુધજ પીશે માણસો જેમ જેમ ઇંદ્રિઓને તેનાં ઉપર ફાવવા દે છે, તેમ તેમ તે વધુજ પોષાતી જાય છે. સાંપને ગમે એટલું દુધ પાઈ ઉછેરે પછુ તે મોડે વહેલે તેની જાત ઉપરજવા વિનાન રહે, કેમકે એક દિવસે મનુષ્ય તેનાં ડંખનો ભોગ થઈ પડશેજ! એજ રીતે ઇંદ્રિય જેવી છળ કપટ પદાર્થોને પોષવી એ સાંપને દુધ પાઈ ઉછાર્યા બરાબરજ છે. માટેજ આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારી ઇંદ્રિઓને કાચુમાં રાખો, તેહને વિખુટી ના મેળો પણ તેની લગામ પકડી રાખો. ગીતામાં ઘોષ દેવામાં આવ્યો છે કે માણસનું શરીર તે એક ગાડી છે. તેને જોડેલા ઘોડાઓ, તે તેની પાંચ ઇંદ્રિયો છે. તે ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો તે મન છે; અને ગાડીમાં બેઠેલો ધણી તે જીવ યાને ખરો માણસ છે. જેમ ગાડીને ચલાવનાર ઘોડાવાળો ઘોડાને કાચુમાં નથી રાખતો, ત્યારે તે મસ્તાંન બની ગાડીને ગમે એ સ્થળે ધસડી લઈ જઈ અંદર બેઠેલા માણસને નુકશાંનીમાં લાવી નાખે છે, તેવીજ હાલત મનુષ્યના શરીરના જીવની છે.” આપણને મન ધણીવાર મોહમજા અને બીજા એવાજ અન્ય દુર્ગુણો પ્રતિ ખેંચે છે. અને તેથી શરીર તે ચીજે ભેળી આકર્ષાય છે. પરિણામમાં ક્ષણિક મજાનો ભોગ થઈ મનુષ્યો દુઃખના ખડક સાથે અઠડાઈ પડે છે.

મુખે માની રહ્યો મારું રે, તેમાં કાંઈએ નથી ત્હારું;
સાત સાપર જેની ચોક્કી કરતા, ફરતું ખીર ખારું;
ચૌદ ચોકડીનું રાજ્ય ચાલ્યું ગયું, રાવણ દીકવાળું રે.
દુઃખને તો કોઈ દેખે નહિ, ને સુખ લાગે સારું;

વેળા વેળાની છાંયડી તારી, વળી જશે વાઈ રે,
હરિભજનમાં હેતજ રાખો, સ્મરણ કરો જોડ સાંઝ.

આશા ! હા-આશા જેવી ચીજ દુનીઆમાં ખીજ કંઈ છે ?
પણ આશા-તરીકે આશા કરવામાંથી ફરક છે. ક્ષણિક પળના
સુખની આશા રાખવી અને મિનોઈ સુખની આશા રાખવી એ
બેમાં મોટો તફાવત છે. આશા કરવી-પણ તે ખાફી હોવી ન
જોઈએ. સારી આશાને જન્મ આપો, અને સ્વાર્થી આશાઓ
અને ઉમેદોને મારી નાખો કે જીગરમાંજ દાટી દેવ. પણ
આશાને મારી કેમ શકાય ? તેને મારવાનું હડીયાર સંતોષ છે.
અમુક ચીજ મેળવવાની ઇચ્છા કીધી અને તે મળી એટલે
માણસને વધુને વધુજ લોભ થાય છે. પછી ખીજ આશામાં
નિષ્ફળ ગયાં તો નિરાશી મળે છે. ત્યારે જીવનું કેમ ? સિંધાંત
આ છે કે જે કોઈ પોતાની મુજ સ્થિતીજ સંતોષ વચ્ચે ગુન્ન-
રેછે તેના જેવો સુખી ખીજે કોઈજ નથી. સંતોષ અને
આશા એ જોડયાં ભાઈબંધ છે-તે હરિની તપ છે.-ઈશ્વરનું
ખીજું નામ છે. એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે તેમ-

On god for all events depend;

You cannot want when God's your friend;

Weigh well your part, and do your best;

Leave to your maker all the rest.

The hand which form'd thee, in the womb

Suicides from the cradle to the tomb.

સઘળા બનાવો માટે કેવળ ઈશ્વર પરજ આધાર રાખ.
તેજ તારો મિત્ર છે એટલે તહને કશી હાંની પહોંચવાની નથી.
અંતકરણના તખ્તા ઉપર તારો ભાગ બનતાં ખુશીવંતા કાર્યોથી
ભજવી બતાવ અર્ત બાકીનું તમામ ખુદા પર છોડી દે. જે
હાથે તારી માતૃશ્રીના ગર્ભમાં તરે આકાર ધડ્યો તેજ હાથ
તારા જન્મનાં પારણામાંથી તે મૃત્યુ તુલીક તારો રાહનુમાં થશે.

પ્રકરણ સાતમું.

ઉન્નતેરછાને સફળતાનું રહસ્ય.

—(૦)—

Pitch thy behaviour low, the projects high;
So shalt thou humble and magnanimous be,
Sink not in spirit; who aimeth at the sky.
Shoots higher much than he that means
a tree Herbert.

એકારી! જ્યાં ત્યાં આ પસ્તળ ચર્ચાઈ રહ્યો છે. હજારો મનુષ્યો ધંધા વિના આમ તેમ રખડે છે. લિન્ન પ્રકારના અનેક મોટા ધંધાઓ હાલ પડી લાગ્યા છે, અને ઓશીસોએ દિવાળાં ઝુકવાથી ધણાંક માણસો રખડતાં થઈ ગયાં છે. એનું કારણ શું હશે? કારણ કેવળ આજ છે કે, મનુષ્યો પોતે જે કાંઈ કરે છે, તે શા માટે કરે છે તે વિચારતાં નથી અને એટલા માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે કોઈ પણ કાર્યના આરંભ કરતાં પહેલાં પોતાનો ઉદ્દેશ લક્ષ્યખિંદુ નક્કી કરી રાખવું જોઈએ તેમ કર્યા સિવાય જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે સર્વોત્તમ પ્રકારે સિધ્ધ થતું નથી. દ્રાષ્ટાંત તરીકે આપણને અમુક ગામ જવું હોય તો પ્રથમ તે ગામ ક્યાં આવ્યું છે તે નક્કી કરવું પડે છે. ગામ ક્યાં આવ્યું છે તે નક્કી કર્યા સિવાય કદાર્ય એમજ જાણ્યો તો રખડપટ્ટી સિવાય ખીજું પરિણામ શું આવે? તેવીજ રીતે જે કાર્ય કરવું હોય તે કાર્યના ત્વરણને, તેનાં માર્ગ અને તેના ઉદ્દેશને નક્કી કર્યા પછીજ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રકારનો નિશ્ચય અને કાર્યનો ઉદ્દેશ નક્કી કરવાનો વખત બાલ્યવસ્થાને યુવાનવસ્થાજ છે. કારણ કે તે વખતે માણસ બાલ્ય વય પુરી થતાં શિક્ષણ પુરી કરીને સંસાર વ્યવહારમાં પ્રવેશ થવાની તથ્યારીમાંજ હોય છે. પોતાનો ઉદ્દેશ પાર પાડવાને સાંરે સફળતાને પ્રથમ પગ-

થીઉં આપણે સ્વિકારવું જોઈએ. જે પોતાના પુરુષાર્થથી પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે, તેમને માટે ખંતની ધણીજ જરૂર છે. બાકી જેને પડ્યાં પડ્યાં ખાવાની ટેવ હોય તેમનું તો જીવતરજ બળી ગયેલું સમજવું. કામ કરવા ઉત્સુક રહેવું મગર તેનાં પરિણામનો વિચાર કરવો નહિ. જગતમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી, જે નહિ બની શકે એવું હોય શકે ! કેમકે અનુભવથી તે સતત ખંતથી મનુષ્યો મહાભારત કામ કરી શકે છે. માટે કાર્યમાં એક વખત નિપક્વતા મળતાં નિરાશ બનવું નહિ.

મનુષ્યો, જાણવું જોઈએ કે, કોઈપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડ્યા રહ્યા વગર પાર પડતું નથી. પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ કરવાનું સાંધન થવાય એજ ઉદ્યતું ફળ એ વાત હંમેશા લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. જે ઉદ્ય પામેલાથી કોઈનું કલ્યાણ થયું નથી તેનો ઉદ્ય નિપક્વ છે. લોકોનું હિત કરવું એજ ઉદ્યતું સ્વરૂપ અને તત્વ છે. બાહ્યાવસ્થાથીજ લોકહિતાયે સર્વ યત્ન કરવા જોઈએ. આ અવનિના પદાર્થો તો અસ્થિર છેજ. ઉદ્ય પામનાર ક્યાં અટકશે અને ક્યારે પડશે એ કોઈથી કહી શકાય નહિ. પણ એટલું તો સત્ય છે કે અઢે તે સદા પડવાનાં ભયમાં છે. શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે કે, ધર્મસ્ય ત્વરિતા, ગતિ : જે કાંઈ સાઈ કરવાનું ધાયું, તેને તેજ પળે કરવું.

આપણને જે વખત આપવામાં આવ્યો છે, એનો રૂડો ઉપયોગ કરતાં આપણે શીખવું જોઈએ. સેકંડ પછી મિનીટ, મિનીટ પછી કલાકો, કલાકો પછી દિવસો, દિવસો પછી મહિનાઓ અને મહિનાઓ પછી વર્સો આમ આપણા હાથમાંથી ઝટ ચાલી જાય છે, માટે એ બધાને નિયમસર ગોઠવવા અને એક પણ પળ હંદગીમાંથી નકામી ન જતી રહે એ માટે કાળજી ધરાવવી જોઈએ, હંદગી દુંડી છે. પરંતુ કલાકો વધારે છે.

અને એ કલાકોનો સદુપયોગ કરવા, ગરીબ કે શ્રીમંત બંધાંજ બંધાએલા છે. ઇંગ્લાંડનો મહાન રાજા એલફ્રેડ આઠ કલાક કામ કરતો, આઠ કલાક આરામ લેતો, અને આઠ કલાક જ્ઞાનની વાતોમાં ગાળતો. એક રાજા આઠ કલાક કામ કરે એ શું વિસ્મય થવા જેવું નથી? જે લોકો એમ કહે છે કે 'મને પુરસદ નથી' તેમને અનિયમિત વર્તનનાં બાણુવાં. કેમકે કામ કરનારને વખતની ખોટ નથી. વીલ્યમ કેમ્પેટ નામક લેખક ચાર આનાના રોજ સિપાઇની નોકરી કરતો હતો. અને તે નોકરીમાં વ્યાકરણ જેવો અધરો તે અતિ મહત્વનો વિષય તે શીખ્યો હતો. તેની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હતી કે, જો તેનાંજ શબ્દોમાં કહીએ તો મારી પાસે મીણુખત્તી કે તેલ ખરીદવાને પૈસા ન હોતા. શિઆળામાં સઘડીના અજવાળાં સિવાય રાત્રે ખીજો દિવો, વાંચવા માટે મૂકેલા બાળ્યેજ મળી શકતો. માળાપ કીંવા મીત્રો પ્રતિના આશ્રય કે ઉત્તેજન વિના આવી સ્થિતિમાં જ્યારે હું મારો અભ્યાસ આગળ વધારી શક્યો ત્યારે ગમે એવો નિર્ધન, ગમે એવો કામાયુ, ગમે તેવો સાંધન હિન કે ખીજો કોઇપણ મનુષ્ય ન શીખી શકવાનું શું કારણ આપી શકશે?"

જે મનુષ્ય માત્ર નસીબ ઉપરજ ભરસો રાખે છે, તેને કદિએ શાંતી મળતી નથી. તે પોતાની હાલની સ્થિતિથી એક તસુ પણ આગળ વધી શકતો નથી. એવાં માણસનાં મોંમાંજો કોઈ કોળીઓ મુકે તોજ ખાય નહિંતર એમને એમજ પડ્યો રહે છે. તે જાતે કંઈજ કરતો નથી, તેની દશા સુકાંન વિનાના વહાણુ જેવી હોય છે. જે કોઇ સમયે કોઇપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર 'છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જવાનો સંભવ રહે છે. કેમકે તેની કને હોકાયત્ર' કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી તેમ વળી તેને ખબર પણ હોતી નથી કે ક્યાં તેને જવું છે?

જ્યાં વાયુ લઈ જાય ત્યાં તે ધસડાય છે. તેનું જીવન ઘણુંજ અનિયમિત ને ઢંગધડા વિનાનું હોય છે. તેનાં મનમાં ક્રોધથી સંકલ્પ થતો નથી, તેનો કાંઈ ઉદ્દેશ હોઈ શકતો નથી. એથી ઉલટું જે મનુષ્યો પોતાના બળપર વિશ્વાસ રાખે છે; તે મનુષ્યનું જીવન બહુજ નિયમીત હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. એ ઉદ્દેશનાં માર્ગપર ધસવા પછીથી ગમે એટલી વિપત્તીઓ આવે, પરંતુ તે ધૈર્યવાન ને વિર મનુષ્ય પોતાના ઉદ્દેશથી એક ડગલું પણ પાછલ હકતો નથી; ને નિર્જળ બની આગળ વધ્યાજ કરે છે. એવાં માણસો પોતાનાં ધારેલા સ્થળે ક્યારે પોહોંચીશું અથવા પોતાના ઉદ્દેશથી ક્યારે તેને લાભ થશે તેની પરવા કરતાં નથી; અને પોતાના માર્ગમાં આગળ વધ્યાજ જાય છે. આવી સતત મહેનત છતાં પણ જે કદિએ તેમને નિષ્ફળતા મળે તોએ, તે નિરાશ થઈ અધિર બનતાં નથી. ત્રીજો જ્યોજ રાજ એક દિવસ શિક્ષક માટે જતો હતો. માર્ગમાં એક સ્ત્રીને ધાસ કાપતાં દિડી. ત્રીજો જ્યોજ રાજએ પુછ્યું “તારો ધણી છે કે?” સ્ત્રી બોલી “હાજ, છે સાહેબ પણ આજે કાંઈ આ ગામના રાજની વર્ષગાંઠ છે એમ મને કહેતો હોઈ રાજના દર્શન કરવા સારું એ કામ ધંધો મુકાને ગયો છે.” રાજએ અજ્ઞાપીતું ડોળ ધાતી પુછ્યું “તારે તું કાં નહી ગઈ?” સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો “એમાં જોવાનું શું છે?” રાજ પણ એક મનુષ્યજ છેની? પ્રથમ આપણે, આપણી જરૂરીયાતો વિચારવી જોઈએ. જેઓ રાજને મળવાને બહાણે શહેરમાં ગયા છે, તેઓ સઘળાંએ આખા દિવસની મજુરી ખોહી છે. પણ મારે તો પાંચ બાળકોનું પોષણ કરવાનું હોઈ મહેનત વગર તો જીવાયજ નહિ” રાજ ત્રીજો જ્યોજ બાઈનું આ વિદવન્ના લયું” લાપણ સમજી અજ્ઞ થયો તેટલો ખુશી

અને એ કલાકોનો સદુપયોગ કરવા, ગરીબ કે શ્રીમંત બંધાંજ બંધાએલા છે. ઇંગ્લાંડનો મહાન રાજા 'ઓલફ્રેડ' આઠ કલાક કામ કરતો, આઠ કલાક આરામ લેતો, અને આઠ કલાક જ્ઞાનની વાતોમાં ગાળતો. એક રાજા આઠ કલાક કામ કરે એ શું વિસ્મય થવા જેવું નથી? જે લોકો એમ કહે છે કે 'મને પુરસદ નથી' તેમને અનિયમિત વર્તનનાં બાણુવાં. કેમકે કામ કરનારને વખતની ખોટ નથી, વીલ્યમ કેએટ નામક લેખક ચાર આનાના રાજા સિપાઇની નોકરી કરતો હતો. અને તે નોકરીમાં વ્યાકરણ જેવો અધરો ને અતિ મહત્વનો વિષય તે શીખ્યો હતો. તેની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હતી કે, જે તેનાંજ શબ્દોમાં કહીએ તો મારી પાસે મીણુખત્તી કે તેલ ખરીદવાને પૈસા ન હોતા. શિઆળામાં સઘડીના અજવાળાં સિવાય રાત્રે બીજો દિવો, વાંચવા માટે મૂકે ભાગ્યેજ મળી શકતો. માપ્યાપ કીંવા મીત્રો પ્રતિના આશ્રય કે ઉત્તેજન વિના આવી સ્થિતિમાં જ્યારે હું મારો અભ્યાસ આગળ વધારી શક્યો ત્યારે ગમે એવો નિર્ધન, ગમે એવો કામાયુ, ગમે તેવો સાધન હિન કે બીજો કોઇપણ મનુષ્ય ન શીખી શકવાનું શું કારણ આપી શકશે?"

જે મનુષ્ય માત્ર નસીબ ઉપરજ ભરસો રાખે છે, તેને કદિએ શાંતી મળતી નથી. તે પોતાની હાલની સ્થિતિથી એક તસુ પણ આગળ વધી શકતો નથી. એવાં માણસનાં મોંમાંજે કોઈ કોળીઓ મુકે તોજ ખાય નહિંતર એમને એમજ પડ્યો રહે છે. તે જાતે કંઈજ કરતો નથી, તેની દશા સુકાંન વિનાના વહાણુ જેવી હોય છે. જે કોઈ સમયે કોઈપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા વગર 'છોડી દેવાથી સમુદ્રમાં ડુબી જવાનો સંભવ રહે છે. કેમકે તેની કને હોકાયત્ર' કે સમુદ્રનો નકશો હોતો નથી તેમ વળી તેને ખબર પણ હોતી નથી કે ક્યાં તેને જવું છે?

જ્યાં વાયુ લઈ જાય ત્યાં તે ધસડાય છે. તેનું જીવન
 ઘણુંજ અનિયમિત ને ઢંગધડા વિનાનું હોય છે. તેનાં મનમાં
 ક્રાંધળી સંકલ્પ થતો નથી, તેનો કાંઈ ઉદ્દેશ હોઈ શકતો નથી.
 એથી ઉલટું જે મનુષ્યો પોતાના બળપર વિશ્વાસ રાખે છે;
 તે મનુષ્યનું જીવન બહુજ નિયમીત હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ
 પ્રથમથીજ નક્કી કરેલો હોય છે. એ ઉદ્દેશનાં માર્ગપર ધસવા
 પછીથી ગમે એટલી વિપત્તીઓ આવે, પરંતુ તે ધૈયવાન ને
 વિર મનુષ્ય પોતાના ઉદ્દેશથી એક ડગલું પણ પાછલ હકતો
 નથી; ને નિર્જળ બની આગળ વધ્યાજ કરે છે. એવાં
 માણસો પોતાનાં ધારેલા સ્થળે ક્યારે પોહોંચીશું અથવા
 પોતાના ઉદ્દેશથી ક્યારે તેને લાભ થશે તેની પરવા કરતાં
 નથી; અને પોતાના માર્ગમાં આગળ વધ્યાજ જાય છે.
 આવી સત્ત્વ મહેનત છતાં પણ જે કદિયે તેમને નિષ્ફળતા
 મળે તોયે, તે નિરાશ થઈ અધિર બનતાં નથી. ત્રીજે જ્યોજ
 રાજ એક દિવસ શિકાર માટે જતો હતો. માર્ગમાં એક સ્ત્રીને
 ધાસ કાપતાં દિડી. ત્રીજા જ્યોજ રાજએ પુછ્યું “તારો ધણી
 છે કે?” સ્ત્રી બોલી “હાજી, છે સાહેબ પણ આજે કાંઈ આ
 ગામના રાજની વર્ષગાંઠ છે એમ મને કહેતો હોઈ રાજના
 દર્શન કરવા સાઈ એ કામ ધંધો મુકીને ગયો છે.” રાજએ
 અજાણીનું ડોળ ધાલી પુછ્યું “ત્યારે તું કાં નહી ગઈ?”
 સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો “એમાં જોવાનું શું છે?” રાજ પણ
 એક મનુષ્યજ છેની? પ્રથમ આપણે, આપણી જરૂરીયાતો
 વિચારવી જોઈએ. જેઓ રાજને મળવાને બહાણે શહે-
 રમાં ગયા છે, તેઓ સધળાંએ આખા દિવસની મજુરી
 ખોલી છે. પણ મારે તો પાંચ બાળકોનું પોપણ કરવાનું હોઈ
 મહેનત વગર તો જીવાયજ નહિ” રાજ ત્રીજે જ્યોજ બાઈનું
 આ વિદવ-તા લયું લાપણ સમજી અજાણ થયો તેટલો ખુશી

‘થયો. અને પોતાની જીંદગીમાંથી એક પણ પળને નકામી નહીં જવા દેનાર આ બાઇને પોતાની એક સુંદર લોકેટ સખી અને એક સોના મહોર આપતાં કહ્યું” દરેકને તું કહેજે કે રાજ પોતે, અહીંકેર તને મળવા આવ્યા હતા.” આ રીતે જેઓ સંસારમાં ચતુરાઇથી પોતાનો ઉદ્યોગ કર્યા બાદ છે, તેને હંમેશાં સૌ સાંરેજ દિસે છે.

જે મનુષ્યો નિરંતર મનમાં ગરીબાઇનાજ વિચારો કર્યા કરે છે, તેને તેવાજ સંયોગો મળતા રહે છે. અને તેથી કરીને તે હંમેશ ગરીબજ રહે છે. મનુષ્યની હાલની સ્થિતિ ગમે એવી હોય, પણ જો તે પોતાના મનમાં નિત્ય વધભાવનાજ વિચારો કર્યા કરે તો, તે વહેલો કે મોડો શ્રીમંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છેજ ! ‘મારૂં નસીબ તો ધણુંજ ખરાબ છે’ કીંવા ‘મૃદુને આ ગમતું નથી’ કે ‘યશ શક્તું નથી’ એમ આપણે લોકોના મોંથી વારંવાર સાંભળીએ છીએ. ખરેખર, એવા વિચાર તો પરવારતાનેજ આવી શકે ? કેમકે જેનું ચિન્ત ઉદ્યોગ રહીત છે, તેનું ચિન્ત આખો દિવસ ભ્રમિત રહે છે. તેથી તેને ગમે તેવાં સારાં કામમાંથી કરાર કે શાંતિ મળતી નથી. નિરૂપયોગી મનુષ્યના ચિન્તમાં યુરા વિચારો પ્રવેશ થયા વિના રહેતા નથી. માટે જીંદગી માટે સર્વોન્નતમ સાંધન આ છે કે યોગ્ય વખત સુધી ઉદ્યોગી શ્રમ કરવો અને પછીનો ધરીત વખત વિશ્રાંતી લેવામાં ગાળવો.

આજ મને અવકાશ ક્યાં ? કરીશ કામ એ કાલ,
જે મુખે આવું બકે, તેનાં બાણજે હાલ હવાલ.
એકે ઘડી પર ભાવ ક્યાં ? કાણે દીડી કાલ ?
કાલ, ‘કાળ લાઇ આવશે, હાડી જશે થઇ વરાળ.
ભવપાણી આવી ચઢે, તરવું અતિ મુશ્કેલ,

મોજાં ચઢશે જોશથી, સમજ વેડ્યા ખેલ.

અગવડથી સગવડ મળે, દુઃખ વેઠે સુખ હોય;

કામ કરી આરામ કર, નહિ તો પાછળ રો'ય.

સમયનો સદુપયોગ નહિ કરનાર પોતાનું દુર્ભાગ્ય વધારે છે પ્રત્યેક મનુષ્ય થોડો થોડો વખત જ્યાંથી તેમાં જે કામ કરવાનું નિર્ણયિત ક્યું હોય તે કરી લેવું. વખત કેવી રીતે જ્યાંવો અને તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તેનું એક દ્રષ્ટાંત અતરે જાણવા જેવું થઈ પડશે. એક વાર સર જોન સી'કન્કલરે તેના એક મિત્ર મી. કોચરેનને પુછ્યું "તમે તમારા પુત્રને 'લેટીન' શીખવશો કે ?" કોચરેને ઉત્તર નકારમાં આપ્યો. ને કહ્યું "તે કરતાં કાંઈક વિશેષ શીખવવા હું ધારું છું." સર જોન અજાણીથી બોલ્યો "તે શું ?" ઉત્તર આપતાં કોચરેને કહ્યું "ઠંડા પાણી અને તખ્તા વિના હળમત કરતાં શીખવીશ" વાંચકોને આ વાક્ય વાંચી હસ્યું આવશે કે એટલા સમયમાં તે શું વખત જ્યાંવો હોતો ? પરંતુ આ દિશાએ જોણે પોતાનાં મનને રોક્યું છે, તેઓને વખતની કિંમતનો ખરાબર અનુભવ થયો છે. એ પ્રમાણે હળમત કરનાર દસ મીનીટ, વિના કડાકુટે જ્યાંથી શકે તો દર મહીને ખારસા પાંચ કલાક એક ઓફીસરનો એક દિવસનો ટાઇમ, ને એક વિદ્યાર્થીનો શાળાનો વખત જ્યાંથી શકાય છે. કે જે જ્યેનો વખત આપણે કોઈક વધુજ સારાં કામમાં ગાળી શકીએ.

એવું કહેવાય છે કે કામ અને ઉદ્યોગમાંજ સવળું રહસ્ય અને મહત્વ સમાએલાં છે." એક માણસ મહેનત ને ઉદ્યોગ થીજ પોતાને સંપુર્ણ સ્થિતિવાળો માણસ બનાવી શકે છે. ઉદ્યોગના અચળ હાથ ડરાંમણાં ગીચ જંગલોને, ફળદ્રુપ ખેતરો અને આબાદ શહેરોમાં ફેરવી નાંખે છે. ઉદ્યોગ ને મહેનતથી

માણસ પ્રસિદ્ધતા પામે છે. મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્યને તરનારાની ઉપમાં આપી શકાય કેમકે દર્યાના ઉછળતા મોજાઓ પ્રત્યેક પળે જેમ તે તરનારને ગળી જવાની ધાસ્તી આપે છે; તેવીજ રીતે આ ક્ષણભંગુર સંસારના હરેક કાર્યો ધૈય અને ઉધ્યોગની ગેરહાજરીમાં આપણને જરૂરજ ખતા ખવાડે છે. સંસ્કૃતમાં એ વિષે આપણને જે બોધ દીધો છે, તે અત્રે વાંચ્યા જેવો થઇ પડશે.

उत्साहं किं कः कापि शक्नुतुका विन्धौघविध्वंसीनी ।
 नैराश्याङ्कुरनाशिनी सफकतासानिध्य सम्पादिनि ॥
 सद्यः सिद्धिविधापिनि निरुपमानन्दौघसंस्पन्दिनी ।
 श्रेयः शक्तिकारिकाशिनि महति वा कार्ये समृत्साहिनी ॥

* *

उत्साहो यदि मानसे प्रथमतो मध्येवसाने तथा ।
 कुत्रैवश्यामिदं भवेद दूढतरश्चैवंविद्यो निच्यः ॥
 आयान्तु प्रचुरास्तदा कृतिपथे विन्धास्ताथापि स्वयं ।
 दीनास्ते वकाहिननामुपगता कीना भवन्ति अणात् ॥

* *

विन्धास्तसन्ति हि तावदेव वकिनः कर्त्तव्यसंरोधका ।
 पावद् हुबंकता मनः शिथीकता कुर्व रुचेर्मन्दता ॥
 चेद्भુत्साहविनिश्रयोभयवकं जागति हन्मन्दिरे ।
 किं कर्त्तुं प्रतिबन्धनं अणभक्तं विन्धा वराका इमे ॥

અર્થ:-

“ખરેખર ! કાચ કરી વખતે ઉત્પન્ન થતાં મનના ઉત-
 સાહમાં કાઇપણ અતુલ ઓલિટીક શક્તિ રહેલી છે, કે જે શક્તિ

કર્તવ્યના માર્ગમાં આવતાં વિધનોના મોટા સમુદાયને જાણુ વારમાં વિખેરી નાંખે છે. નિરાશાના અંકુરને સમુજગા છેડી નાંખે છે, કાર્ય સફળ થવાની આશાનાં કિરણો ફેંકીને આગ્રાસન આપતાં કર્તવ્ય સાંધનના પરિશ્રમને દુર કરી મનને શાંતી ઉપજાવે છે; મુશકેલી ભરેલા કાર્યની પણ સત્વર સિદ્ધિ કરી આપે છે, અને તેથી અનુપમ આનંદ પ્રવાહ પ્રચલિત થાય છે; એટલુંજ નહી પણ શ્વેચ્છસાધક ખીજી શક્તિઓને વિકસિત બનાવવાની સાથે ખીજાં મોટાં અને મુશકેલી ભરેલાં સત્કાર્યો કરવાનું માનસિક બળ અર્પી તે તરફ પ્રયાણ કરવાની પ્રેરણા કરે છે.” (૩૩)

“કાર્યની શરૂઆતમાં, મધ્ય ભાગમાં અને છેવટે કાર્યના અંત પર્યન્ત જો મનનો ઉત્સાહ તેવોને તેવો કાયમ રહે છે, અને તેની સાથે “આ કાર્ય તો હું અવશ્ય કરીશ” આવા પ્રકારનો મજબુત માનસિક નિશ્ચય હોય છે, તો પછી કાર્યની અટકાયત કરનાર આડ ખીલીઓ ગમે તેટલી આવે અને વિધનો પણ ગમે તેવાં જબરદસ્ત આવે પણ ઉત્સાહને દબ નિશ્ચય સામે તે વિધનો બળહિન થઈ દીનની માફક એક ક્ષણમાં લિન થઈ જાય છે; અને ઉભી થએલી આડ ખીલીઓ દુર થઈ જતાં કર્તવ્ય સુખે સુખે સાંધી શકાય છે.” (૩૪)

“જ્યાંસુધી કર્તવ્ય બજાવવાની ધૃષ્ટિ પ્રબળ થઈ નથી, મનમાં પણ કેટલાએક સંકલ્પ વિકલ્પો થયા કરે કે ‘આ કાર્ય કેમ પાર પડશે, અરેરે ! આમાં હું કયાં આવી ભરાયો ? નિર્વાહ કરવા જેટલાં કયાં મારી પાસે સાંધનો છે ?’ એવી રીતે મન ઘ્યુપ્યુ થતું હોય, અને દુર્બળતા સેવાતી હોય ત્યાં સુધી ચારે તરફથી વિધનો આવવા માંડે છે, અને પ્રબળતાથી કર્તવ્ય બજાવતાં અટકાયત કરે છે. પણ જ્યારે તે માણસના હૃદય—

મંદિરમાં ઉત્સાહ અને દૃઢ નિશ્ચય એ બે વસ્તુનું બળ પ્રદિપ્ત થાય છે, અને શિથીલતા દુર્બળતા મન્દચ્ચી વિગેરે દુર ભાગી જાય છે, ત્યારે બાપડાં વિધનો એક ક્ષણભર પણ ટકી શકતાં નથી; તો પછી કાર્યને અટકાયત કરવાની તો વાતજ શી કરવી ! અર્થાત માણસ દુર્બળ બની જાય છે, તો વિધનો જોર કરી જાય છે; પણ સમજ બને છે તો 'વિધનો કંઈ કરી શકતાં નથી' (૩૫)

પ્રિયવાંચકો ! તમે અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલી નિયમિતતાનો વિચાર કરો આપણી આસપાસ બ્રહ્મ જગતનો વ્યવહાર કેવો નિયમિત જરાએ તુટ્યા વિના ચાલ્યો જાય છે. તારા અને ગ્રહો નિયમિત વેળાસર પ્રકાશે છે અને પાછા અસ્ત થઈ જાય છે. દુકમાં કહીએ તો બધો વિશ્વ વ્યવહાર કાંઈ અચળ નિયમને અનુસરીનેજ કાર્ય કરે છે; તો પછી આપણે કાંઈ પણ લક્ષ્ય વિના એક સુકાંત વિનાની નૌકાની પેઠે અનિશ્ચીત રીતે જીવન ગાળવું એ સૃષ્ટિ નિયમથી વિરુદ્ધ છે. વધારે તપાસ કરતાં તમને જણાશે કે, આ અવનિમાં ઇશ્વરી નિયમ જરાએ થોભ્યા વિના સતત કામ કરી રહ્યો છે. તેજ પ્રમાણે જે મનુષ્ય પોતાના જીવનનો વ્યવહાર ચલાવે છે તેને કાંઈ બીજા કરતાં વિશેષ આનંદ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જે ઇનશાંત ઇશ્વરી કાયદાથી વિરુદ્ધ વર્તી સમુદ્રના મોઝાંમાં અકાતા લાંકડાની પેઠે ગમે એમ જીવનમાં વર્તે છે; તેને શોક તથા 'પ્રમ્રાતાપ સિવાય બીજું કશુંએ મળતું નથી. માટે અસ્થિરતા, ચંચલતા અને અનિયમિતપણાંનો ત્યાગ કરી જીવનનું સાર્થક કરવા પ્રયત્ન શીલ થાઓ.

કેટલાંકાંતું એમ કહેવું છે કે, અમારાથી અમુક અમુક ચીજ થઈ શકતી નથી કેમકે બાણની કાદમ્બરી આગળ મધ કે પદ્મની શી બિસાદ? આવા નિરાશા જનક શબ્દોથી

મનુષ્ય પોતાની ઉત્તતિમાં પોતેજ આડો પડે છે. એવાં મનુષ્યોએ જાણવું જરૂરી છે કે “એક વાત જુદા જુદાના મુખમાંથી નિકળે તેમાં પણ કંઈ રસાન્તર થાય છે, તે નવુંજ સમજવું. ઘણાંકાળની વાતનું પુનઃરાવતન થવું એ પણ નવું છે. ચાલતી વાદવિવાદમાંથી સામાન્ય દ્રષ્ટિથી ન જણાતી ખુખી કે ખોડ પ્રસિદ્ધ કરી આપવી એ પણ નવુંજ છે.” મનુષ્યનો દહ સંકલ્પ અને પ્રયત્ન જગતમાં શું ન કરી શકે? એને માટે લોડ એકનશીદ્ધનું ઉદાહરણ સમજવા જેવું છે. જ્યારે તેણે પાસાંમેંટમાં પ્રથમ ભાપણ ક્યું, ત્યારે બધાએ તેને હસી કાઢ્યો, અને તેને એસી જવાની બધા ઉમરાવો જુમે પાડવા લાગ્યા. એમ છતાં તે નિરાશ ન હોતો બન્યો. પરંતુ ખીજ ઉમરાવોને ખાસ માન આપવા તે એસી ગયો, મગર એસી જવા અગાઉ તે બોલ્યો “મેં બહુવાર અનેક કાર્યો આરંભ્યા છે; અને તે દરેક કાર્યમાં પેહેલ્લીવાર મને સંખ્યાબંધ વિધ્નો નડ્યાં છે. પરંતુ પાછળથી તેજ કામમાં મેં ઉત્તમ લાભ મેળવ્યો છે. માટે હાલ તો આપ સર્વ મેમબરોની આજ્ઞાને તાબે થાઉં છું, પણ જેમ તમે મને એસી જવાની ફરજ પાડી, તેમ તમે મને ઘણી વેળા ઉભો થવાની પણ સપૂહા રાખશો એટલું કહી તે એસી ગયો લોડ એકનશીદ્ધ દહતા રાખી પોતે પોતાના કાર્યમાં મચી રહ્યો તો અતે એક વખત એવો આવ્યો કે, ઇચ્છાંડના તમામ લોક તેને સાંભળવા ઉત્સુક ન્હોતાં.

દંતકથામાં જણાવ્યા મુજબ દીટોડાએ મહાસાગરમાંનું પાણી ખાલી કરી નાંખવાની પોતાનામાં શક્તિ માની જેમ તે કામ આરંભ્યું હતું, તેવી રીતની શક્તિ, અત્યેક મનુષ્યમાં હોવી જોઈએ જે મનુષ્ય છાંદગીને ચાહતું હોય, તેણે મહેનત કરવી જોઈએ મહેનત કરવી કડકું છે ખરું! પરંતુ તેનાં ફળ ખીલાં છે. આ દુનીઆમાં અત્યેક ચીજનું ત્યા હરેક ચમત્કારનું મુળજ મહેનત છે. કોઈપણ પ્રમાણિક ધંધાને હલકો ગણવાનો આપણને હક નથી.

એક કારીગરે ખસખસનો હાર બનાવી પોતાના શહેરના પાદશાહ આગળ કંઈક ઇનામની આશાથી ધર્યો. પાદશાહે તે હાર જોઈને કહ્યું “જો તમે વખતનો સદુપયોગ પુર્ણ કર્યો હોત તો આ હાર બનાવા કરતાં, તમે બીજાં વધારે સારાં કામે કરી શકતો. અને આ ઉપરથી તમારા હારની કીંમત એક ટોપલો ખસખસ સિવાય વધુ લાગતી નથી.”

ડો. ગાર્થગરના જણાવવા મુજબ ખરરદારી અને વહેલાં ઉઠી પોતાને કામે લાગી ઉદ્યોગી થવું એ પુરાતન ઇરાની-ઓનો મોટો સદ્ગુણ ગણાતો હતો. work is worship આ કહેવત આજની સદીનો મુદ્રાલેખ ગણાવો જોઈએ. આજસ એ દુઃખ અને દરિદ્રતાનું મુળ છે. એવાં મનુષ્યો ઉદાસ દિલના અને બેચેન દિલમાં આવે છે. દરિદ્રતા, જે મનુષ્ય જાતનો કટકો વેરી છે, તે વેરીને મારી હઠાવનાર હઠીઆર તે ઉદ્યોગ છે, અને દીલગીરી તેમજ ઉદાસી જે માનવ જાતનું પ્રાણધાતક દદ છે; તે દદને દદે કરનારી દવા તે મહેનત છે. ઉદ્યોગ સારાં નસીબની માતા છે-પૈસો ઉદ્યોગનો ગુલામ છે; અને ઉદ્યોગ એક એવું ધન છે કે જેને કોઈ છીનવી લઇ શકતું નથી. “ગોસ્તે ક્યાન” નામક પહેલવી ભાષામાં લખાએલી એક ચોપડીમાં પશ્ત કરવામાં આવ્યો છે કે “કયો ખોરાક વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે ?” ઉત્તરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ખોરાક તેજ વધારે મનપસંદ અને લહેઝતદાર છે કે જે માણસ પોતે પ્રમાણીક ઉદ્યોગથી મેળવીને ખાય છે.” જુના વખતમાં ઇજીપ્શ્યનો આજસુ માણસોને એક મોટા અપરાધી તરીકે શિક્ષા કરતા હતા. અને સોલનના કાયદા તુસાર આજસુ ને ભટકંતા માણસોને મોતની સજા કરવામાં આવતી હતી. અને આ બધાં કારણોને લીધેજ ઉદ્યોગને વખાણવામાં આવ્યો છે. વીરપરદ કરદા ૧૫ માં આવે છે કે,-

અવ પધો, અવ ઝસ્તે, અવ ઉપિ, દાયદ્વેમ, મજ્જયસ્ત
જરથુસ્તયો ! દાઘત્તનાંમ, રથ્વયનાંમ, હવશ્તનાંમ, શક્યોથનાંમ
વેરઝાઘ, પઠરિ અધાઘત્તનાંમ, અર્ધવ્યનાંમ, દુઝેવસ્તનાંમ
શક્યોથનાંમ વેરઝાઘ વેરેઝપતનાંમ ઈધવોદુ વાસતપ, ઉપમ્મ
અનુપમ્માઘસ દસ્તે.

અર્થ—“અગ્ને માજ્ઞદીયસ્તી જરથોસ્તીઓ ! લાયક, વખત
સરના અને નેક કામો કરવાને માટે તથા નાલાયક, ક્વખતના
અને દુષ્ટ કામો નહિ કરવાને માટે તમો તમારા હાથ, પગ
તથા તમારી હુશ્ચારી રાખો. આ દુનીઆમાં તમો સારો ઉદ-
યોગ કરો; અને તંગીમાં આવી પડેલાંઓને મદદ કરો.”

એજ રીતનું કર્માન ‘ગીતા’માં આવ્યું છે કે:—

નાવઘં પ્રચ્ચુરં ન ત્વાપિ ભવાતિ પ્રાપઃ પરેષા અતિ—

યંત્ર સ્વકપયરિશ્રમેપિ વહુકો કામઃ સમાસાધતે ॥

ઉદ્યોગશ્ચ તથા વિદ્યસ્સુખકરો નૈશ્ચિન્ત્યસમ્પાદકઃ ।

સંશોધ્યો ગૃહિણા શુમાશયવતા વુદ્ધયા દશા દર્ધિયા ॥

અર્થ—“જે ઉદ્યોગમાં નિતી અને ધર્મને આધાર લાગે
તેવા કામો ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ ન હોય, તેમજ પોતાના
કુટુંબીઓ, સંબંધીઓ, દેશબંધુઓ કે અન્ય કોઈના હક્કને
ધકકો લાગે તેમ ન હોય, જેમાં થોડે પરિશ્રમે વધારે લાભ
મળવાનો સંભવ હોય અને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત નુકસાંની
પહોંચવાનો પણ સંભવ ન હોય, તેવા પ્રકારનો ઉદ્યોગ કે જે
ભવિષ્યની ચિંતા દુર કરનાર હોવાની સાથે વર્તમાનમાં પણ
લાંબી ચિંતાઓમાં ઉતારનાર ન હોય અને શાગ્રીરિક તેમજ
માનસિક બંને પ્રકારના મુખને આપનાર હોય તેવો ઉદ્યોગ
સારા અક્ષયવાળા વિચક્ષણ ગૃહસ્થોએ દીર્ઘદષ્ટિ અને વિશાળ
બુદ્ધિવડે શોધી કાઢવો જોઈએ, કે જેથી પોતાને અને કુટુંબને
નિશ્ચીંતપણાંની સાથે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય” (૨૧૧.)

ઉપરોક્ત વિવેચન પછી સર્વે સજ્જન વાંચકો જોઈ શકશે કે, કોઈપણ કાર્ય ઉત્સાહથી મંડ્યાં રહ્યા વગર પાર પડતું નથી. કીડીઓ, મધમાંખો, અને બીજાં પ્રાણી પોતાના કામમાં કેવાં મંડ્યા રહે છે. તે જોઈ આપણે તેમનો દાખલો ગૃહણ કરવો જોઈએ. પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરનાર રોબેટ બ્રસ નામક રોકેટલાંડનો રાજા છ વાર પોતાના યત્નમાં નિષ્ફળ થવાથી નિરુત્સાહી બનીને એક ઝુંપડામાં ભરાયો. અને પોતે હવે કેવાં પગલાં ભરવાં તેનાં વિચારમાં પડ્યો. એટલામાં તેની દષ્ટિ છાપરાં ભણી ગઈ. તો છાપરેથી એક કરોળીઓ પાટડીએ જવાને મથતો હતો. તેણે છ વાર યત્ન કરીધો અને તે બધા નિષ્ફળ ગયા. પરંતુ સાતમી વાર યત્ન કરતાં તેનો વિન્ય થયો. આથી ખુસને લાગ્યું કે શું હું કરોળીઆથી પણ ગયો ? તે આ વિચારથી તુરંતજ ઉઠ્યો અને સાતમીવાર પોતાના શત્રુ પર તે ચઢાઈ લઈ ગયો. અને ખરેખર તેમાં તેનીજ ફતેહ થઈ. એકવારની મુસાફરીમાં પડેલાં દુઃખથી કંટાળીને ક્રોધમજસે જો પોતાનું કાર્ય ચાલું રાખ્યું નહોત તો તે કદિ પણ અમેરિકા ખંડ શોધી શકત નહી. શિવાજીને હાર ખાવાના અનેક પ્રસંગો આવતાં છતાં તે હિમંતથી આગળ ચાલ્યો તો ભવિષ્યમાં મરાઠી રાજ્યની સ્થાપના કરી શક્યો, સતત શ્રમ વગર સુખથી બહુ કામ કરી શકતી નથી; તેમ વળી ઉત્સાહ વિના કામ સંપૂર્ણ પાર પડતાં નથી. એક ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રોમાં એક પ્રકારનો એવો સુદર્ લાલ રંગ પુરતો હતો, કે જો, રંગ અન્ય ચિત્રકારો બનાવી શકતાજ નહી. આખરે એ મહાન ચિત્રકાર મૃત્યવશ થયો ત્યારે એનો ભેદ અને રંગનું રહસ્ય ઉઘડી ગયું. તેનું શરીર તપાસતાં એમ માલમ પડ્યું કે, તેના હૃદયમાં એક ધા હતો; તેમાંથી તે લાલ રંગ પોતાના ચિત્રમાં પુરતો હતો. અર્થાત કહેવાની મતલબ આમ.

કામ પોતાનું ચિન્ત લગાડીને

સુધી તે તેમાં પુરેપુરે-સપુર્ણ ન્ય પામતો નથી. માટે જે કામ લેવું, તેમાં ઉદ્યોગ અને આસહિતથી મન, આત્માને અંતરણ પુર્ણ સુકીને મંડ્યા રહેવું, એટલે તે ઉત્તમ થયા વિના રહેશે નહિ ! એક કામ ન થયું તો બીજું, અને બીજું ન થયું તે પ્રહતું સુકીને ત્રીજું કામ હાથ ધરનાર હંમેશાં નિષ્ફળ થયા વિના રહેતો નથી. જે કામ માથે લીધું તે પાર પાડવું જ નોંધએ; એવો દહ નિશ્ચય કરીને, તે જ્યાં સુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાંસુધી તેની પાછળ વળગી રહેવું નોંધએ. મહાન લેખકો, કવિઓ, ચિત્રકારો અને વક્તાઓ પોતાના કામમાં એકદમ ફોરે પામતાં નથી. તેઓ જમે એવા બુદ્ધિમાન હોય તો એ એક કામ અનેક વાર કરે છે. પરંતુ પાછળ હટતા નથી. એક દિવસે લશકરમાં એક નાના એક વગાડનાર છોકરાને તેની સામ્રાજ્ય લશકર દ્વારા જ્યાં છતે આગલ પગલાં ભરતાં તે એક વળડતો હતો. તે નોંધ તેપોલ્યને તેને પકડી મળાવી ધમકાવતાં કહ્યું “એકદમ અહિંથી ચાલી જ-હવે હું તને આગળ તથવા દષ્ટિ નહિ. માટે પાછળ હટી જ “પેલા એક વગાડનાર છોકરાએ હિંમતથી કહ્યું” સાહેબ, હમને હમારા દેશે કે માળાપે કદિથી પાછળ હટતાં શીખવ્યું જ નથી” અને આ ઉદાપણનો જવાબ સમગ્ર તેપોલ્યન બહુ ખુશ થઈ ગયો. અમુક કામ તો અધર છે માટે મારાથી ન થાય, આપણે ગરીબ તે નહિ થાય. આમ ઘણાંકો કહે છે, પરંતુ તેઓ જાણતાં નથી કે આવા વાક્યો આપણો ઉસાહ ગુપ્ત રીતે તોડી નાંખે છે. મારે બહેતર આજ છે કે તમે ક્યા દરવાજાએથી છંદગીમાં ખુદ તાલાના પાગમાં આવ્યા છો તે ના પુછો, પણ તમને સોંપવામાં આવેલા શાંત ખુણામાં ક્યારાઓ બતાવવા માટે ખોદવામાં મશગુલ રહો. એવું કહેવાને કે,—

There is no great or small,
To the soul that maketh all.
For where it cometh, all things are,
And it cometh every where.

પ્રકરણ ૮ મું.

દુઃખીઓને સુખી કરવાં એ સર્વેનો ધર્મ છે.

Where'er thou meetest a human form,
Less favoured than thy own;
Remember'tis thy neighbour waram,
Thy brother or thy son."

દુનીયા શું સુખી છે ? તમે તમારા સુખથી આખી જગતને સુખી માનતાં હો, તો તેમાં તમારી ભુલ છે. દુનીયામાં તમે ફરો; તો જણાશે કે, તમારા ખીન્ન લાઇન'ધ દુઃખથી કેવાં રીખે છે ? એક ધનાઢ્ય રોજીદી ચારથી પાંચ વાંતીતું મીષ્ટાણુ ખાય છે; જ્યારે આપણા ગરીબ લોકોને મુકી રોટી ખાવાની એ મળતી નથી. શ્રીમંત મોટર કીચીત ગાડીચોડામાં ફરે છે, જ્યારે નિર્ધનનાં તો પગ વટીક દુઃખોથી કંતાઇ ગયા છે. એમ છતાં તમે સુખી બધને ગણો છો; એ સર્વામ સુખાંધ નહીં તો ખીજું શું ? ગરીબોને હિણુવા, તેમને જોઇ દાંત કચાવવા, અને તેમનાં વસ્ત્ર જોઇ મોંએ રૂમાલ દાખવો એ શું શ્રીમંતોની અસાનતા નથી ? શું તે લોકમાં દયા જેવું છે ? આપણા જરૂરોસ્તી મહજબે. આપ સ્વાર્થવાળી જીંદગીને વખોડી કાઢી છે. જે આપીને ખાય છે તેનેજ માટે સ્વર્ગના દ્વાર ઉઘાડા છે. તેવાં બેલાં આત્માઓનેજ જરૂરુસ્ત પેગામ્બર પોતાનો હાથ આપી આપણને સ્વર્ગમાં હુષિત જીગરે લેશે; બાકી જેઓ સ્વાર્થને એકલપેટા છે, તેઓ પર ખુદા કયામતને દિવસે કદીએ રહેમ કરશે નહિ. દુનીયા કેવી વિચીત્ર છે ? તેનો ભરસો કેવો છે ? છતાંએ શ્રીમંતોનો રોજ કોઇજ રીતે ઓછો નથી. પણ ધારો કે તમે તમારી મળલખ દોલત મુકીને ઓચીતાંજ મૃત્યુ આધિન થાવ તો ! અગર તો તમારી દોલત

તેજ રાત્રે ગુમ થઇ જાય તો ! અગર તમારી પર ઓંચીતી
કાંઈ આકૃત આવી પડે તો ? ખરેખર, ત્યારેજ તેમને લાન થાય
છે કે, આ દુનીઆની કાંઈપણ ખાટી વસ્તુ કાઢી રહી નથી
તેમ મારી પણ નહોતીજ રહી. ઇશ્વરે આપ્યું છે; અને
તેમાંથી દુનીઆનાં બીજાં ગરીબોને મદદ કરવી જોઈએજ એમ
ગણીને સહાય થવું એના જેવું બીજું કયું પરમાર્થ હોઈ
શકે ? જાણીતા મહાત્મા કવી શ્રીયુત બેરાંમજી, મલખારી સત્ય
વચન ઉચારી ગયા છે કે—

પ્રભુની પ્રજા સૌ સદા સંપી ચાલો-ખુરે કાળ
ક'ગાળને માલ આલો;
પડે દામતે દેવનામે ઉધારો-ભુખ્યાં ભૂખ ભાંખી
દુઃખો સૌ નિવારો.
કહુ કારમી આય કાચા કદગી-મતાં, માલ,
માયા મઝા સૌ પતંગી;
ભરી હોય જો માલકેરી વખારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.
ખરે દુઃખીઓ સુખીઆનો હવાલો-સુખી શેક્યા
દુઃખીઆં આપ પાળો;
દુઃખી હુબતાં હાથ આપી ઉગારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.
દુઃખી આંધળાં પાંખાંને તપાસો-પુંડો શુભ્યું
મોડલો કેમ નાસો;
પછી દુખીઆંઓની સ્થિતિ સુધારો-ભુખ્યાં ભૂખ
ભાંગી દુઃખો સૌ નિવારો.
મળે દાનતું દામ શ્રીનાથ હાથે-પ્રભુ વાળશે
શ્રીજી સૌ વ્યાજ સાથે;
ધરો ધીરવાના હમરો પ્રકારો-ભુખ્યાં ભૂખ ભાંખી
દુઃખો સૌ નિવારો.

ખરો તે પ્રતાંપી ખરો ભાગ્યશાળી-હરાવે દુઃખીને
સદા જે દિવાળી,
દુઃખી જીવંદા માનશે ઉપકારો-ભુખ્યાં ભુખ ભાંગી
દુઃખો સૌ નિવારો.

દુઃખ વિના સુખ તણી નવ કસોતી થાય એ મુજબ શ્રીમ-
તોને નિર્ધનતાની દરકાર નથી. પડેગી તે જીવેગીની કહેતી તુસાર
પછી જયારે તેનો તેવો વખત આવે છે, ત્યારેજ તેને શીક્ષણ મળે
છે. અતુલ્ય એ મોટામાં મોટો શિક્ષક છે. એક પાદશાહ એક
ગુલામની સાથે એક વહાણમાં બેઠેલો હતો, પણ ગુલામે કોઇ
વાર દર્યો જોયો નહોતો અને વળી વહાણની પીડાની અજમા-
એશ તેણે મેળવી નહોતી. એટલે એણે ખુબ રોવા માંડ્યું.
અને આખા બદનમાં ધુન્નરી થઇ રહી. તેને ગમે એટલીખી
ધીરજ આપવામાં આવી પરંતુ તે છતાંએ એ અમલુ ગુલામ
શાંતી પકડેજ શાંતો ? આથી રાજા કંટાળી ગયો. અને હવે શું
કરવું એ તેને સુઝ્યું નહી. એક કોઇ અંકકલમદે માણસ
વહાણ પર હતો તેણે કહ્યું “જહાંપનાહ ! જે તું હુકમ આપે
તો હું એને એક રીતે મુગો રાખી શકું” રાજાનો જવાબ મળ-
તાંજ અંકકલમદે પેલા ગુલામને દર્યામાં ફેંકી દીધો. પાણીમાં
ગુલામે ઘણાંક તરફડીઆં માર્યાં અને પછી પેલા અંકકલમદે
તેના બાલ પકડી લીધો, ને વહાણ નજીક લાવી તેનાં સુકાંત
સાથે તેના બે હાથો બાંધી ટાંગી રાખ્યો. કલાક પસાર થવા
કેડે તેને છુટ્ટો કાઢ્યો અને પછી તે ગુલામ એક ખુણામાં
શાંત થઇ બેઠો. રાજાએ પુછ્યું “એ શી રીતે શાંત થયો ?”
ત્યારે અંકકલમદે સમજાવ્યું કે “દુખી જવાની આશ્વત તેણે
પ્રથમ અજમાવી નહોતી, અને વહાણની સલામતીની કદર તેનાં
જાણુમાં નહોતી” એજ રીતે સુખની કદર તેજ જાણે છે કે,
જે મુસીબતમાં ગીરફતાર થાય છે. શ્યાદીએ જવાબની કહ્યું
છે કે :—

ગર હસ્ત દસ્ત-દસ્તે શ્રોમાનદેગા બેગીર,

દરીઆખવકતો દાદ શ્રોમાનદેગા બેગીર.

શ્રીમંત થયાં તેથી તમારે તમારાં બીજાં ભાષણં મનુ-
બોને ધિક્કારવાના નથી. દરેકે ઉપર પ્રીત રાખેા હેત પ્રીત
રાખવી એતો ધર્મનું શુભ છે. તમારી પાસે જે કાંઈ વધા-
રાનું હોય તે ગરીબોને આપી દેયો. કાંકે તમારું
પોતાનું શું છે? તમો પોતે તમારી માલેકીના
નથી, તો દુનીઆની વસ્તુઓ તે તમારી શી
રીતે હોઈ શકે? પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે એથી ઉધોજ
કેમ અવનિમાં આલ્યો જાય છે. કાં કે રણ ભૂમિપર ખુશીથી
શરીરનો ત્યાગ લોકો કરશે. પરંતુ દાન આપતી વેળા તેઓ
એટલો બધો જીવ રાખશે નહિ. શોધવા જનારને અનેક ચીજ
મળી શકશે; મગર એકાદ દાનવીર મળી આવવાની તો ખાત્રી
ભાગ્યેજ રહે છે. ધણાંકાં જીવતા જીવતા દાન કરતા નથી,
જ્યારે મૃત્યવશ થાય છે; ત્યારેજ પોતાની મોટી દોલત દાનમાં
આપી જાય છે. પણ એ શા ખપનું? તમો જોટલું હાથે
કરશો તેટલુંજ તમારી સાથે ત્યાગ આવશે. મૃત્ય પછી કરેલી
સખાવતથી સ્વર્ગ મળતું નથી. પૈસાથી સ્વર્ગ ને મળતું
હોત તો કુદરત ખંસારી કહેવાત નહિ. કૃપણ લોકો ખરેજ
ધિક્કારને પાત્ર છે. પરંતુ જેઓ ઉદાર દિલ ધરાવે છે તેઓ
ગોયા ધનને શરીરનો મેલ સમજી સાંભળે આપી દેવામાં કશો
વિશંખ કરતાં નથી. અને પોતે આપીનેથી આનંદ મળે છે.
દાનનો સંકલ્પ કરતી વખતે હાથમાં દરબર રાખવાથી ધનને
તરણ સમાન ગણીને દેવાનું મુયવે છે; અને આ લોકમાં
એકગણું આપીને પરલોકમાં કરોડપણ લેનારા હતાં પણ કી-તી-
નેજ તેઓ પાત્ર છે, એલીઝાબેથ કહે છે કે “જેઓ જીવનનાં
વિકટમાં વિકટ ભાગે ભારે દુઃખથી દયાએલા નિર્બળ બનું-
એને આનંદ આપવાનો પ્રયાસ કરે છે; અને જેઓ પોતાનું

કુટુંબ બહુ વિશાળ હોવાને લીધે પોતાની સ્થિતિ જોઈએ તેટલી સારી હોતી નથી તે છતાં પણ એક નિરાધાર મનુષ્યને પોતાનું હૃદયને ભોજન આપે છે, જેઓ પોતાને અર્ધો ભુખમરો હોવા છતાં દુઃખમાં પિડાતા ભુખ્યાંને અન્ન આપે છે; જેઓ પોતાના થોડામાંથી થોડું બચાવીને જેમની પાસે થોડું પણ ન હોય તેવાંઓને આપે છે; જેઓ પોતાને જરૂર હોવા છતાં બીજાંની જરૂરીયાત વધારે જોઈને દયાથી દ્રવી ઉઠે છે તેઓજ ઉદારતાના સાચા અનુયાયી છે—દયાના સાચા પુત્રો છે—દયાના સાચા પરોપકારી અને ખરા ધાર્મિક તથા આસ્તિક છે. દયાળુ માણસ પર નસીબદેવી પ્રસન્ન થઈને જો સોનાનો વરસાદ વરસાવે છે તો તે છુટે હાથે ગરીબોને દાન આપે છે; અને નિરાધારોને પોષે છે. સ્વભાવથીજ જે સદાચારી ન્યાયીને પરોપકારી હોય છે તે એવી રીતે જીવનહેતુને સિંધુ કરે છે. તેને સુપ્રત થએલું દ્રવ્ય સુશમાં સારી રીતે વપરાય છે. તે દુઃખી માણસનું ધર દેખીને નાસી જતો નથી. પરંતુ તેને તેમના જીવંતમાંજ જઈને મળે છે. તે કેદીને કેદખાનામાં મળે છે, અને સર્વે મનુષ્યોને તે પોતાનાં સગાં માને છે. આખી પૃથ્વીને પોતાનો દેશ માને છે. હમારાથી જેટલું બચાવી શકાય તેટલું આપો અને હમે ખાત્રી રાખજો કે જે ગરીબને સહાય આપે છે તેજ આપણા કર્તાની ખરી સેવા ઉઠાવે છે.”

૩૦ હાઉંગે કહ્યું છે કે—

Just as a heavenly Lord is to be chosen, so is an earthly master for the sake of righteousness (to be) the giver of good thoughts and of the actions of life towards Māzda, and the dominion is for the Lord (Ahura) whom the (Mazda) has given as a protector of the poor.

યાને-જે મુઆફિર દધવીક સરદાર પસંદ કરવો જોઈએ, તેજ પ્રમાણે બલાને ખાતર દુન્યવિ શિક્ષક પસંદ કરવો જોઈએ, કે જે ઇશ્વરને માટેના જીવંતીના કાર્યોનો અને બલાજ વિચારોનો આપનાર થાય. રાજ્ય સત્તા સરદાર (ઇશ્વર)ની છે. જેને તેણે (પ્રભુએ) ગરીબોના રક્ષણ કર્તા તરીકે આપ્યો છે.

“ગુલેસ્તાન”માં એક બહુ સરસ વાર્તા આવી છે, કે એક દિવસે પેગામ્બર યહીઆની ધારે આગળ એક અરબ ગંભ જો જુદ્દાની હતો તે હજ સાફ આવ્યો. તેણે નેમાજ પઢી અને હુવા આદી. તેટલાં એક પરહેજગાર પાણુ ગરીબ માણસ ત્યાં આવ્યો અને મોટા અવાજે હુવા આદતાં નીચે મુજબ કહ્યું કે—

“દરવેશ અને તવંગર આ દરવાજાની ખાકના ખંદા છે, અને જેઓ વધારે પૈસાદાર છે તેઓ વધારે મહોતાજમંદ છે.”

આ સમજી રાજ તેના પ્રતિ ફરીને જોઈયો “ખરેખર ! હુવાતો દરવેશોનીજ ચઢીઆતી છે. અને સાચો વ્યવહાર તે તેઓનોજ છે. પરંતુ હાલ તું મારા પર મન લગાડ, કારણ કે એક સખ્ત શતરૂના હુમલાથી હું અંદેશમાં છું” તુરતજ પેલા પરહેજગારે કહ્યું “નયળી રહ્યતપર તું દયા કર, કે જેથી જોરાવર શતરૂથી તું જહેમત ન લેય. જોરાવર ખાજુધી અને હાથના પંજના જોરથી, નાતવાન ગરીબના પંજને તોડી નાંખવો એ ગુનાહ છે. જે ધણી નિર્ધનો ઉપર દયા નથી ધરતો તેને પણ તેનાં જોવાં સમયે કોઈજ કદર કરી દયા ધરશે નહિ. માટે કાનમાંથી રૂ તું બહાર કાઢ અને દુમીઆના લોકને ઇન્સાફ આપ. અગર જો તું ઇન્સાફ નહિ આપશે તો પછી ઇન્સાફનો દિવસ તો છેજ. સઘળાં માણસો એકબીજાના

સાંધા જેવાં છે, કારણ કે તેઓ એકજ મુળમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં છે. જ્યારે એક સાંધો દુઃખ ભોગવે છે, ત્યારે બીજા સાંધાઓને કરાર રહેતો નથી. ત્યારે તું કે જે બીજાંઓના દુઃખથી નફરો છે. અને તેથી તુને ઘટારત નથી કે લોકો તને 'આદમી' કહે." ભોળો ભકત નામે એક કવિના શબ્દો અને વાજબી થઇ પડશે. તે કહે છે કે:—

મુરખો રળી રળી કમાંભારે—માથે મેલશે મોટા પાણી;
ધાઇ ધુતીને ધન ભેળું કીધું—કાઠી ધવજ કહે વાણી.
પુણ્યને નામે યા જૈન વાવયો—અધવચથી લુટાણારે;
ભર્યા કોઠાર તારા ધર્યા રહેશે—નહિ આવે સાથે એક દાણી.
મસાનની રાખમાં રોલઈ ગયા કંઈક—કાણ રંક ને કાણ રાણારે
મંદિર માળીઆં મેલી કરીને—નીચે જઈ ઠેરાણી;
ભોળો ભગવત કહે મુવા પુઠે—જીવ ધણી પસ્તાણી રે.

ખરી તંવરી શાંભા છે? ગરીબોને ધિક્કારવામાં કે પૈસા ભેગો કરવામાં નથીજ. શ્રીમંત અને અકાખર કાણુને કહેવા તેની વ્યાખ્યાજ આજે કાંઈ સમજતું લાગતું નથી; એક મનુષ્ય પાસે પૈસા હોય અને સદ્ગુણમાં ઉત્તમ ન હોય; છતાં તેને 'અકાખર'માં ગણવાની આપણી મોટી ભૂલ છે. એવા ઢોંગી શ્રીમંતોની દેલતને ઠોકરે મારી આપણા માનથી તેમને ચંદાવી ન હોતા આપણા જોઇએ. શ્રીમંતો શું ફરજ બજાવે છે? પોતાની દરેક ફરજોમાં તે બેદરકાર છે. એ કરતાં તો સેવા બજાવનાર એક ગરીબ ખુદાની નજરમાં ઘણી ઉચ્ચ પદવી ધરાવનાર વધુ પ્રિય ને શ્રીમંત લાગે છે. કારણ કે તે પોતાની ગરીબી છતાં લોક સેવા બજાવી, ભલામને પરોપકારીનો પાઠ આપી દુનીયાના લોકોને શીખાડે છે. અને ખરેખર ત્યારેજ તે મનુષ્ય ગરીબ છતાં શ્રીમંત કહેવાય છે. શ્રીમંતો ગરીબ મનુષ્યના એક શબ્દગાર રૂપ છે. સખાવત કરીને

આપણા ધણા બહાદુર વિરલાઓ પોતાના નામ આ કાની અવનિમાં મેલી ગયા છે. અને તેઓને પગલે ચઢવાની આજના આપણા શ્રીમતોની જરૂર છે. કાઈ ગરીબ દુખીઆરાં ને ખેતસીખ માનવીને એ દિલસોઝીનાં મીઠાં સખુનો બોલી તેમનાં દુઃખમાં રહાત આપવી, તેમનાં દુઃખ અને સંકટો શું છે તે ટાળવા ઉપાયો લેવા, અને તેમનાં દુઃખ ટાળવા આપણે પોતે સામેલગીરી આપવી જોઈએ. તેઓખી આપણા શરીરના એક અંગ બરાબર છે. અને તેથીજ તેમના દુઃખી પામતા છગરોને રહાત આપી આશીર્વાદ મેળવવા જોઈએ. એમાંજ આપણી ખરી ખાંનદાંની ને તંવગરી છે.

પૈસો તુચ્છ છે. એ વિચાર મને પણ યોગ્ય લાગે છે પરંતુ પૈસો તુચ્છ છે એટલે શું ? શું તે તુચ્છ છે ? પૈસા તરીકે પૈસો, એક સાંધન વસ્તુ છે. સાંધ્ય વસ્તુ તરીકે તેનો સ્વિકાર તુચ્છ છે પણ પૈસા તરીકે પૈસાનો મોહ જગતમાં કેટલાં થોડાં માણસમાં હશે ? પૈસો એકઠો કરવો એ પૈસાદારને મનથી ઇષ્ટ હોય છે. પૈસાદારો પૈસા છતે પૈસાદાર નથી. કેમકે જે જે વસ્તુઓનો ઉપયોગ પૈસો આણી શકે તે વસ્તુ માટે તેમને બાન હોતુંજ નથી. અને ત્યારે ગરીબ અને શ્રીમતોમાં તફાવતજ શો રહયો ? મોટે ભાગે દુનીયાં, પૈસાને જીવન તરીકે ચલાય છે. પૈસો એટલે ખોરાક, તેજ વસ્ત્ર અને ગાડી થોડા, તેજ ધરખાર અને માનપાન. પછસો એટલે જ્ઞાન ! આવી રીતે લોભી આત્માઓ પછસાને સર્વે વસ્તુઓનું સાંધન બનાવી દે છે. પછસાને પછસા તરીકે તુચ્છકારવો એ ઠીક છે; પરંતુ સાંધન તરીકે તુચ્છ કરવો એ તો ઉન્નતિનાં અનેક સાંધનોને તુચ્છકાર્યા બરાબર છે. આપણા કીંવા અન્યનાં આત્માની ઉન્નતિ સાંધવામાં કીંચીત આપણા કે અન્યના દુઃખોનું નિર્વાણ કરવામાં આપણે પ્રભુની કને જઈએ છીએ. ઇશ્વર આનંદ

૩૫ છે—જ્ઞાન સ્વરૂપ છે અને સ્વવ્યાપક છે. દ્રવ્યને આમ સાંધન તરીકે પ્રાપ્તિમાં લાગ્યેજ ધૃશ્વર સાથે વિરોધ દર્શાવી શકાશે. છતાંએ પૈસાનો પરમેશ્વર સાથે વિરોધ અને તે સમજા છે. આજે મનુષ્યમાં ગરીબોને આહવાની શક્તિ છે. નિર્ધનનો મિત્ર છે—અનાર્યોનો મેલી અને વિનયનો ભંડાર છે. તેજ ધનશાંત જે સદ્ગુણમાં શ્રેષ્ઠ ન હોય અને લાગ્ય બળે બીજે દિને શ્રીમંત બન્યો તો જગતમાં શુ' જોવામાં આવે છે? તે પછી ગરીબાઇ તેનો શત્રુ થઇ પડે છે. અને ગરીબોને તેથી પોતાના ધિક્કાર તળે છુદે છે; તેમને જોઇ હસે છે, મદના અવેશમાં અંધ બનીને પોતાના સમાન અન્ય શ્રીમંત છેજ નહિ એમ માને છે. માટે ગરીબો? ધૃશ્વરનો તમે પાડ માનો કે તમે એક નંસીજવાંતા તરીકે નિર્ધન છો. ગરીબાઇમાં જેટલું સ્વાતંત્ર્ય છે—સુખ છે—સદ્ગુણ છે તેટલુંજ શ્રીમતોમાં નથી. ગરીબાઇમાં મનુષ્યનો ટેકાવ સુલભ છે; જ્યારે શ્રીમંત સંધિતિમાં તેમ નથીજ જેની પાસે દ્રવ્ય છે, છતાં દુનીઆંની ઉન્નતિ સાંધવાને તો તે પ્રયત્ન કરતો નથી, જેની પાસે દ્રવ્ય છે છતાં સંખ્યાબંધ કક્ષણતા દુઃખી આત્માઓને તો તે ટાળી શક્યોજ નથી. એવાં મનુષ્ય શું દ્રવ્યવાન કહેવાય? ના—એવાં મનુષ્યો દ્રવ્યવાન નહિ પણ દ્રવ્યહિન છે. તેની પાસે ધન હશે ખરૂં; પણ સાંધન રૂપ દ્રવ્ય તેની પાસે હોતું નથી. અને એટલા માટે તે નિર્ધનથી પણ વિશેષ નિર્ધન છે—તે દુઃખી છે—કદરી છે—કુર છે. શા માટે? કારણ કે તે પોતાની દોલતને પથરા સમજી મેલી છાડે છે. અને તેથી શ્રીમતો, જેઓ હૃદયથી કંજુસ છે તેઓ સધળા તિરસ્કાર ને પાત્ર અને નિર્ધન વખાળુને પાત્ર છે. માટે સમજો કે—

ત્રાસ ધણો ધનવાંતને, નિર્ધનને નહિ, ત્રાસ;

સાગરનું મથક થયું, રત્ન હતાં જે પાસ.

સર્વ નકે શ્રીમંતને, નિર્ધનને નહિ હોય;
આંગાને પથરા હણે, જો ફળ તેમાં હોય.
ગણે ન કોઈ ગરીબને, ધનપતિને સૌ ધાય;
છીંક ખાય જો ધનપતિ, ખમા ખમા કહેવાય.
જેની પાસે ધન નહિ, તેને શેનો ત્રાસ;
જેગી બાંધીને મઠી, વનમાં કરે નિવાસ.
દેવતાણું દધવત ઘટે, જો ધન રાખે પાસ;
જુઓ ઝવાહીરથી થયો, સોમનાથનો નાશ.
પૈસાનો વડી પદવીનો, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
રાવણુ કેરી રિદ્ધિ પણ, પળમાં પામી નાશ.

“બાધબલ”માં કહ્યું છે કે: ઓ દરિદ્રીઓ ! તમને ધન્ય છે. કેમકે દેવોતું રાજ્ય તમારું છે. ઓ હમણાના ભુખ્યાં-ઓ ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમો તૃપ્ત થશો. ઓ હમણાંનાં રડનારાઓ ! તમને ધન્ય છે, કેમકે તમો હસશો. વળી સાંમે માણસ તમારી નીંદા કરે, મહેણાં મારે અને તમારું નામ ભુકું કરે તે માટેની તમને ધન્ય છે. તે દિવસે તમો આનંદમાં કુદો. કેમકે જુઓ ! આકાશમાં તમારું ફળ ધણું છે. પરંતુ શ્રીમંતોને તો અફસોસ છે. કેમકે તેઓ પોતાનો દિલાસો પામ્યાં છે. ઓ હમણાંના ધરાએલાંઓ ! તમને અફસોસ છે કેમકે તમો ભુખ્યાં થશો. ઓ હમણાંના હસનારાઓ ! તમને અફસોસ છે કેમકે ભવિષ્યમાં તમો રડશોને શોક કરશો.

શ્રીમંતોએ શું કરવાનું છે ? શાથી તેઓ પોતાના સ્વર્ગ ખુલી શકે ? પદ્મસાથી બહેસ્તના બાર કદિથી ખુલાશે નહિ. તેનો દ્વાર ઉઘાડવા માટે નમનતાધની કુંચી શ્રીમંતોએ પોતાને હાથ કરવી જોઈએ. નમ્રતા એ સારા દહાડાની નિશાન છે. અને નમનતાધની સાંમે થનારો ગુણ તકોબરી છે જે દુઃખી દહાડાની નિશાન સમજવી. શાએર શીરદુસી પોતાના શાહનામાની

અંદર લખે છે કે જમશેદ જોવો કીર્તીમાન શાહ પોતાની મગરૂરીને લીધે પોતાનું ધરાન સર જમીનનું રાજ્ય ખોલી બેઠો; અને આખરે ઓઆક જોવા જુલ્મીના હાથ તળે દરવતથી વેરાઇ ગયો. તુરાની શાહ અફ્રાસીયાખના મગજમાં એવીજ ધુધ ગુંથ્યા કરતી હતી કે પૃથ્વીનો રાજ્યકર્તા પોતે એકલો બને. મગર આ તેના ચાલીયાને તેનો કેવો દિન લાવી મેલ્યો હતો એ તવારીખ નવેશોને રોશન તો હશેજ. આવા બળવંત શાહનો એક દિવસ એવોજ આવ્યો કે જે વેળા તેને રહેવાને ઘર પણ નહોતું મળ્યું. અને તેથી તે ખુબ રખડ્યો. અને એ રખડપટ્ટીમાંજ અંતે કેખશરેએ તેને જાનથી બેજાન કરીધો. ધરાની તવારીખમાં 'રોહીનતન' નામ હેઠળ મશહુર થયેલો અસખંદીયાદ પોતાની તાંબા સરીખી દેહ ઉપર મગરૂર હતો અંતે તહેમટન જગી રસ્તમ પેહલવાનના હાથ તળે તે માર્યો ગયો. તકોજરીને લીધે તો અઝાઝીલ જોવો દેવતા ઉંચી સ્થિતિ પરથી નીચે ઉંડા ગારમાં ઉતરી પડ્યો હતો. આદરઆદ મારેસ્પંદે પોતાના બેઠાને શીખામણ આપતાંખી એમજ કહ્યું હતું કે "અબીમાનવાળુ આદમી હમેશાં મુરાદ વિનાતું રહે છે. અને એટલા માટે આ મારા 'મુસ્ત બેઠા' તું તારી દોલત પર મગરૂર રહેતો ના. કારણ દોલત પાપનું મુળ ને આખર પર કલક લગાડનાર હડીઆર છે. મોટાઈ ને ઈજત આખર પર ગરૂરી કરતો ના. કારણ વખત આવવે તારી સ્થિતિ આથી ઉલટી પણ થઇ જાય; ને તું એક ગરીબ પણ બને" આ સુંદર વચનોને આપણુ દરેક માણસેખી પોતાનો બનાવવો જોઇએ.

આ જગમાં અબિમાન તો-કદિ ન કરશો કોય;

શેર તણે માથે કહી-સવાશેર પણ હોય.

ગવ' ન ગણ્યે શુભ તથા-ગવે' ન ગણાય;
પણ સાકરમાં વિખ બળે-તો તે વિખસમ થાય.

પ્રકરણ નવમું મું.

—(૦)—

"Sow an act reap a habit.

Sow a habit reap a character.

Sow a character reap a destiny."

આજની જીવંતી આગળી જીવંતી આસારી છે.

મહાત્માઓ શીખવે છે કે મનુષ્યની આજની જીવંતી આગળાં ક્રમને આધાર છે. ક્રમ એટલે શું એ તમો જાણો છો? મારી અને તમો વાંચકો વચ્ચે એક પરડો છે અને 'માયા' કહે છે. આ માયાને લક્ષનેજ આપણુ બન્ને એક-મેકને જુદા સમજીએ છીએ. આપણે સઘળાં એક છીએ, અને આપણા જીવનનો સંબંધ આપણા ખીજા માનવ બંધુઓના જીવન સાથે એક પ્રકારે સીકડાએલી છે. એ સત્ય આજે આપણે સમજતાં નથી. માટે માયાના ખોટા પરડાને ખસેડી નાંખો. શી રીતે ખસેડી શકશો? નીચલાં ત્રણ મહાશુત્રોથી—

(૧) "જે કોઈ ખીજાને દુઃખ દેય છે તે પોતાના અતઃશયમાં પોતાને દુઃખી કરવાનું ખીજ રોપે છે."

(૨) "જે કોઈ ખીજાને સુખ આપે છે તે પોતાના હૃદયમાં પોતાને સુખી કરવાનું ખીજ રોપે છે."

(૩) "હું અને મારા માનવ બંધુઓ જુદા નથી પણ એકજ છીએ."

મનુષ્ય જે કંઈ વિચારે છે, ખોલે છે, અને કરે છે, તે તેમનું ક્રમ, કહેવાય. આ જન્મમાં તેમજ આગળાં આવતાંમાં

તેણે જે જે કામો કર્યા હોય એ બધું એકત્ર બની તેનું નસીબ
 યાને સુખ દુઃખ બંધાય છે. આ જન્મમાં પુણ્ય કર્યાથી આગલા
 જન્મોનું પાપ ધોઈ શકાય છે. પરંતુ એ માર્ગ સરળ નથી. સંસારમાં
 રહી એ માર્ગ અમલમાં મેલી ન શકાય. કેમકે એ તલેસમાતીક છે.
 મહાત્મા નારદ મુનીએ એક વેળા પોતાના શીષ્યોને બોધ આપ
 તાં કહ્યું હતું કે ?" બધુઓ ! કેમની ગતી બહુ ગહન છે.
 એનો શુદ્ધ સમજ શકે એવું તમારું ગણુ નથી. તે
 સમજવા માટે તો ખુબ અભ્યાસની જરૂર છે. જેમ તમે
 અધ્યાત્મા જ્ઞાનના વિષયમાં આગળ વધ જશો, તેમ આપો-
 આપ તમને બધું સમજાતું થશે. પણ હાલ તો તમને એક વાત
 કહું છું તે યાદ રાખો; કે જ્યારેબી આપણે કામને દુઃખ દેવા
 તપર હોઈએ; તે વેળા આપણા અંતરને પુછી એવું કે,
 અત્યારે કોઈ બીજું માણસ આપણને એટલું બધું દુઃખ
 દેય તો તે આપણને ગમે કે ? જો અંદરથી અંતર એવું
 કહે કે ના આમે દુઃખ તો હું સહન ન કરી શકું તો તમારે
 સાંમાને દુઃખ દેવાની વૃત્તિ તુરતજ દાખી દેવી જોઈએ. અને
 જેમ આપણી કોઈ સેવા કરે તે આપણને ગમે, તેમ આપણે
 કોઈની સેવા કરીશું તો તે સાંમાનેબી ગમશે, એમ વિચારી
 બીજાની સેવા કરવાનો જ્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે તેને જતો
 કરવો નહી. કોઈ સાથે હાલું કરેલું કંઈ નિર્ધાર જવાણું નથી"

કકયાઞ્કૃત્ કશ્ચિત્ દુર્ગતિ તાત ગચ્છતિ,

જીવ્યો જશ લેનાર, જીવ્યો પરમાર્થમાં પુરો;
 જીવ્યો દાતા દેહ, જીવ્યો જે સામદ સુરો.
 જીવ્યો ભાવિક ભક્ત, જીવ્યો જે જગતે જાણ્યો,
 જીવ્યો કીર્તીવંત, જીવ્યો કવિએજ વખાણ્યો.
 જીવ્યો જન તે તો જાણવો; જેની આશ સહ કરે;
 શામળ કહે જીવ્યો તહેજન; જે સંકટ પરના હરે.

કર્મરૂપી તરવાર મનુષ્યને મારવા ધારે ત્યારે તરણથી પણ મરાવી નાંખે છે. બચાવા ધારે ત્યારે કલ્પતથી પણ બચાવે છે. સુખ તથા દુઃખને પોતાનાજ કબજામાં રાખે છે. કાષ્ઠને શ્રીમંત દેખે તો મનમાંજ બળી મરે છે. નીંદાથી જરાએ ગુસ્સે થતું નથી. સ્તુતિથી જરા પીગળતું નથી, સાંધનને અસાંધન, અને અસાંધનને સાંધન કરની કિલાજ છે. એજ તરવાર વળી ઉંચ નીચનો કે સદગુણ દુર્ગુણનો જરાએ હિસાબ રાખતી નથી. કિનારે પહોંચ્યાડ્યા પછી પણ ડુબાડી દે છે. મહાસાગરમાં ડુબેલાંની સલામત રાખે છે. હાથમાં આપ્યા પછી પણ પાછું ખુંચવી લે છે; અને પાછુ લીધા પછી પાછુંની હાથમાં ફેસવી દે છે. આમ સર્વેની પાછલ એ દોડ્યાજ કરે છે. જેના હાથથી જીવન મળેલું હોય, તેનીજ કનેથી લાગ ફાવે મરાવી પણ નાંખે છે. લોકોને ચિંતારૂપ ચોકડા પર ચઢાવીને ફેરવ્યાજ કરે છે બુદ્ધિવાંન મનુષ્યોનેખી તે મુખ જનાવે છે. વળી લોકોને કદીની પેઠે બળાતકારથી બાંધીને સુખ કે દુઃખમાં ફેંકી દે છે. સ્વપનામાં પણ ન આવે એવા સંયોગો હાંદગીમાં મુકી દે છે. અને આપણી લક્ષી આશાઓને ભ્રષ્ટ કરી કચડવાંન કરી નાંખે છે. દુઃકમાં કહેતાં દરેકે દરેક પ્રસંગોમાં એ કર્મની તરવાર ઉલટું સુલટું આપણા વિચારથી વિરુદ્ધ જ વર્તે ન ચલાવે છે. અને એટલા માટે આપણાં કામો એવાં હોવાં જોઈએ કે કર્મ આપણા પર હકુમાઈ કરી શકે નહિ. જે થાય છે તે કર્મથી થાય છે. આજની આપણી સુખી કે દુઃખી હાંદગી આંગણે તેવાંજ છુરાં કે સારાં કામોથી બનેલી છે; અને એટલા માટેજ આ જીવનમાં બને તેટલાં સુકૃત્યો કરવાં જોઈએ. એક રાજા હતો તેનો પ્રધાન બહુ વિદ્વાન હતો. કંઈખી કંઈ બનાવ બને તે વેળા “ ભગવાન જે કરે છે તે સાંજી

કરે છે ” એમ બોલવાની પ્રધાનને ચાલુ ટેવ પડી ગઇ હતી. એક દિવસે રાજની આંગળી પર જખમ થયો. અને તે ક્યાંક રાજએ પ્રધાન આગળ કરતાં કહ્યું કે “ જો થાય છે તે ભગવાન સાંરે કરે છે ” રાજની આંગળીનો ચચરાટ ગરમા ગરમ હતો એટલે પ્રધાનના આવા શબ્દોથી તેને ક્રોધ તો ઘણો લાગ્યો, મગર પ્રધાનની વૃધવસ્થા જોઇ અખાડ કરી ગયો. બાદ થોડા દિવસ રહી રાજને મંદવાડ થયો. પ્રધાન તેમને જોવા આવ્યો. રાજએ કહ્યું ‘અરે પ્રધાનજી હું તો આ બિઝાંણા પર પડ્યો છું.’ પ્રધાને કહ્યું ‘જો થાય છે તે ભગવાન સાંરેજ કરે છે, આ દરમ્યાન પણ રાજને એટલે બધો ક્રોધ ચઢ્યો કે, તેને પોતાની દરબારમાંથી રૂખસદ આપવાનો વિચાર કીધો. પરંતુ વળી જવા દીધો. આ બનાવને બેચાર માસ નિકળી જવા પછી એક દિવસે રાજએ ફરી પ્રધાનને કહ્યું ‘પ્રધાનજી, આજે તો હું મરી જતે કાંકે ગાડી ઉઠી વળી ગઇ હતી’ પ્રધાનજી કહે ‘ઠીક છે-ભગવાન જે કરે છે તે સાંરેજ કરે છે.’ આથી રાજનો મીઠાજ હાથમાં ન રહ્યો. અને તેને દરબારમાંથી કાઢી મેલ્યો. રાજ અભણ એટલે પ્રધાનના કહેવાનો અર્થ તે સમજી શકતો નહિ, પ્રધાનનો હેતુ એમ બોલવામાં એટલોજ કે, ક્રોધથી બનાવમાં આપણ મનુષ્ય જાતનું ચલાણ નથી. ખુદ બધું કરે છે-તેની મરણ વગર કંઈ થતું નથી; અને એટલા માટે ભલે ભુલો બનાવ જાને છે; તે માટે ભગવાન સાંરેજ કરે છે. પરંતુ રાજ ‘સમજે ક્યાંથી ? હવે એક સમયે એવું બન્યું કે, પ્રધાનજી એકાદ ગાડી તળે આવી જવાથી હાથ પગ ખોખરા થઇ ગયા ને મરણ તોલ સ્થિતિમાં આવી ગયો. પોતાના વદાદાર એક-વારના પ્રધાનની આવી ખેદચુકત ખબર રાજના કાંને આવતાં તેને જોવા ગયો. પ્રધાનને આબાબાબા મારતાં જોઇ રાજએ

નેને પળવવા કહ્યું. “પ્રધાનજી, આ કેમ થયું?” પ્રધાન કહે “અરે થયું એતો ફીકળ થયું ભગવાન કરે છે તે સાંજે કરે છે” આ ઉપરથી રાજા ચાંદ પડી ગયો. કેમકે તેણે ધાયું હતું કે પ્રધાન પોતાનેજ આમ કહે છે. અને તેથી પોતાના દુઃખ વેળા એ, આ શબ્દ ભુલી જશે. મગર તેમ થયું નહિ. એટલે પ્રધાનના શબ્દને યાદ કરતો કરતો વિદાય થઈ ગયો આ ઉપરથી સમજી લ્યો કે:—

મન માયાનાં કરનારાંરે, જરી જેને તપાસી તારી કાયા;
પુછી જેને તું પડીત પુરાણારે; કોઇના અમર છે લેખ લખાણા.
કાયાં છે કાયા આ માટીની માયા; છે માટીના ખેલ બનાયા;
શાણાં તો સમજી અલગ થયા, પણ બાળક બિચારાં લપટાયાં.
લાખોની પાંખો ગદ્ય છે પિખાઇ; જેને મુજ પર લીંપુ કરાયા;
કાળના કોવાડેથી કોણ બચ્યું, ભલે રાંક ભલે હોય મહારાયા.
સંધ્યાના જેવા રંગ સોનેરી, વંધ્યાને લાડ લડાયા;
જેમન ને તનધન તેવાં મમજવાં, પાણીમાંના પડછાયા.

મેકસમુદરે. એક દેકાણે સુંદર શબ્દો કહ્યા છે. તેમાં તે લખે છે કે “પૃથ્વીપર જે દુઃખ છે, તેમાનું બધું ખરું તો માનવ કૃતજ છે. માટે માણસો જે એક બીજાના હિતને માટે કામ કરે તો એમાનું કેટલું બધું કષ્ટ તેમનાથી દુર થઈ શકે? જે આપણા દરરોજના વ્યવહારમાં અને વાતચીતમાં આપણે આપણાં મિત્રોને છેવટની શર્યા ઉપર સુતેલા ધારતા હોઈએ તો આપણે કેટલો ભિન્ન અભિપ્રાય હોમના વિષે તે વખતે બાંધીએ અને હોમના પ્રત્યે કેવું રૂઝ વર્તન રાખીએ? તે વખતે હોમની થઈ ગએલી બધી ભુલો મનુષ્ય સ્વભાવ પ્રમાણે આપણા મનમાંથી વિસારે પડે છે, અને આપણી દ્રષ્ટી આગળ માત્ર તે મનુષ્યની ભલાઈ, નિર્વાંચતા, અને પ્રેમજ ખર્ચ થાય છે, અને આપણને પંચાતાપ થાય છે કે, હોમના

પ્રેમનો બદલો આપવાને આપણાથી કેટલું બધું વધારે કરી શકાત? મૃત્યુને આપણે હરધડીએ ભુલી જઈએ છીએ એ વિચાર છે. આપણે દરરોજ મરતા જઈએ છીએ અને જેને આપણે આયુષ્ય કહીએ છીએ તે વાસ્તવિક રીતે મૃત્યુજ છે. મૃત્યુ તે ઉચ્ચત્તર જીવનની શરૂઆતજ છે. અને આ બધા ઉપયોગી પદો પર આપણે કેટલો બધો ઓછો વિચાર કર્યો છીએ? આવા વિચારથી તો આપણી જીંદગી નિસ્તેજ નહિ પરંતુ વધારેજ સતેજ બનાવવી જોઈએ. જેને આપણે સર્વસ્વ માની બેઠા છીએ, તે બધી બાબદો કેટલી બધી નજીવી અને છેવટે જ્યાંની ત્યાં રહેવાની છે તેના વિચાર આવવા જોઈએ. જો આપણે એટલુંજ વિચાર્યો કે સવારે આપણા મિત્રોને કે આપણને, કંઈ નહિ તો થોડા વખત માટે પણ આ જગમાંથી દુર કરવામાં આવે, તો જેને આપણે અસહ્ય દુઃખ ગણીએ છીએ તે કેટલાં બધાં સહન કરી શકીએ? તમારે મૃત્યુ સંબંધી ચિંતન કરવું જોઈએ. જેને ત્હમે તમારે પોતાનું ગણો છો તે તમને માત્ર ઉછીનુંજ આપવામાં આવ્યું છે એમ તમને લાગવું જોઈએ. અને આ ટુંકી સફરમાં જે બહુ કાંઈ કર્યું હોય તે તથા પ્રભુએ આપણને મહાન હેતુસર આપેલાં અને આપણા સંબંધમાં આણેલાં માણસો તરફ નિઃસ્વાર્થ સાચ્યો સ્નેહ, એજ આપણને ખરું સુખ આપનાર હોઈને આપણી સાથે રહેવાનું છે.”

The purpose of his life, its end & aim,
The search of hidden truth, careless of
fame;

Of empty dignities end dirty self
learning he loved and sought her for,
herself.

કોઈ મનુષ્ય ભલેને આખી જગત જીતે, પરંતુ જો તે પોતાના આત્માને ન જોળે, પોતે કાણ અને અહીં માર

શું થશે એ વાત ન જાણે તો તેનું જીવતરંજ એણે ગએલું સમજવું. લાખોને કરોડો મનુષ્યો એવા અજ્ઞાનને લીધે જીવંગાના ખરા ઉદ્દેશને ભુલી જઈ સુકાંત વિનાના વહાણની પેઠે રખડતી જીવંગામાં ડોળા ખાતા પડ્યા છે. કેમકે તેઓ વિચાર્યા આ જીવંગાનો માર્મિક ભેદને હેતુ વટીક સમજી શકતા નથી. એવા આત્માઓ ભલેને 'પૈસાથી પોતાને 'મોટા માને' પરંતુ ખુદ આત્મા પોતે ધન પર સરદારી ભોગવે છે. મૃત્યુ પછી તેઓ આ સ્થળે જગત સાથે જે સંબંધ ધરાવતા હતા, તે શરીર તેમને છોડવું પડે છે. આ વેળા તેમની સ્થિતિ ખરેખર દયાને પાત્ર છે. કેમકે સંચીત કરેલા દ્રવ્યમાંથી તેઓ પોતાની સાથે એક ટુટી બદામ જેવી પણ સાથે લઈ જઈ શકતા નથી એટલા માટે દયાળું કાળે, ઉંચ ભાવનાઓ, અને આત્મિક શક્તિ જે અરેઅર તો જીવંગાનો અનુભવ છે તેનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

હજારો વર્ષની વાત ઉપર મધુ નામક એક મહાંત મહાત્મા થઈ ગયો છે. જેની સેવા વૃત્તિથી કોઈકે જ અંજાણુ હશે. એક વેળા પોતાના અનુયાયીઓને દિલ્લસો આપતાં મધુર કંઠમાં તેણે સમજાવ્યું કે “ભાઈઓ ! આજસુધી આપણે સદા ચારમાં કાળ ગાલ્યો છે. હવે આપણામાંના કોઈકને એમ લાગવાનો સંભવ છે કે સદાચરણીથી મનુષ્ય સુખીજ થાય છે. પરંતુ ના એમ નથી કારણ અમે અમારું જીવન સત્કર્મમાં જ ગાલ્યું છે છતાં અમારા પર આ સંકટ કેમ આવ્યું ? પરંતુ મુજ ભલા મિત્રો ! આ સમયે એવા વિચારનો સપર્શ પણ તમારાં દિલમાં થવા દેશો નહિ. આ લોકમાં ન્યાય યુક્ત વ્યવહાર નહિ હોય છતાં પર લોકમાં આપણા કર્મોનું ચોક્કસ ફળ આપણને મળવાનું છે. આ લોકમાં કોઈ દુષ્ટ માણસ પુણ્ય સંપત્તિ મેળવે છે, અને કોઈ સત્પુરુષ દરિદ્રમાં દયાય છે, એટલે આ લોકમાં તો માણસને

સાચો ન્યાય મળતો નથી; એ ખુલ્લું છે. પરંતુ આપણા કોઈથી આપણે એટલા બધા બંધનમાં આવી બંધાયે છીએ કે તેને લીધે પર લોકમાં આપણો છુટકારો થવો અત્યંત અશક્ય થઈ પડે છે. માટે આપણા કર્મો આપણા રક્ષક અને આપણા કર્મોના આપણા ન્યાયાધીશ થશે; એ ખાતરીથી સ્મરણમાં લેવો. લોકો પર જેવો તમારો પ્રેમ છે, તેવો જ પ્રેમ તમારી ઉપર કર્યાં અને તમને મારવાને પ્રવૃત્ત થએલાં હોય એ સંદર્ભમાં પાર રાખો. શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને હુંપદ, એવા બેદો મનમાંથી કાઢી નાખી સર્વની ઉપર રસપૂર્ણ મૈત્રી થવા દેવો. એક દહેના જેમ ભિન્ન ભિન્ન અંગો હોય છે, તેમ આપણે એક વિશ્વવત્તાં અંગ છીએ, એ દોરીને ઢીલી પાડી દેશો નહિ. આજ-પણત કરેલા સુકૃત્યોનું તમે આવા સમયે ચિંતન કરો ?”

માણસની સારી કે માઠી સ્થિતિ ઘણીવાર સારા યા માઠા સંજોગો બન્યાથી પણ થાય છે, સારા સંજોગો વડે સારી સ્થિતિ પામેલા માણસે તેથી પોતાથી કમનસીબ ભાઈબંધ સામે તિરસ્કાર બતાવવો નહિ. માઠી સ્થિતિ પામેલા સામે તિરસ્કાર બતાવવો એ અહંકાર કયા બરાબર છે. એટલે અહંકાર કરનાર માણસ બરાબરી પામ્યા વિના રહેતો નથી. અકેકથી ઉલટા બવાસની બે ચીજો સાથે મળવાથી રસાયણ સંજોગે તેમાં ફેરફાર થઈને જેમ નવું મિશ્ર ઉત્પન્ન કરે છે; તેમ સારી સ્થિતિવાળાનો અહંકાર અને માઠી સ્થિતિવાળાની સખુરી સાથે મળ્યાથી બંને સ્થિતિ પોતાની અવસ્થા બદલી નાંખે છે. એટલે પેલી સારી સ્થિતિવાળો માણસ પોતાના અહંકારથી પાયમાલ થાય છે; અને માઠી સ્થિતિવાળો પોતાની સખુરાઈથી મોટાઈ પામે છે. આ કારણે બંને સ્થિતિવાળા માટે યોગ્ય માર્ગ એટલો જ છે કે પરમેશ્વરે તેમને સ્થિતિમાં મેલ્યાં હોય, તે ઉપરજ સંતોષ માનવો. જેમ

માઠી સ્થિતીવાળાને ધિક્કારવો ન જોઈએ, તેમ માઠી સ્થિતિ-
વાળાએ સારી સ્થિતિવાળાની અદેખાઈ ન હોતી કરવી જોઈએ.
ગરીબ યા શ્રીમંત સ્થિતી આપણા આગળા કર્મોનું જ ફળ
છે, એમ ધ્યાનમાં લઈ આપણી હાલની સ્થિતિ ભોગવી લેવી.
અને આવતા જન્મે ફરી માઠી સ્થિતિમાં જન્મ ન મળે
એ માટે સારાં કૃત્યો કરવાં કે જેથી વળી આવતા જન્મે નહારી
સ્થિતી માટે બળાપો કરવાનું ન હોતું રહે.

સુખ દુઃખે સમે કૃત્વા કામાલામૌ જયાજયૌ ।

તત્તો યુધ્વાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ યસિ ॥

અર્થ:—ગમે તો દુઃખ થાય કે સુખ થાય, ગમે તો લાલ થાય
યા ગેરલાલ થાય, ગમે તો હાર થાય કે જીત થાય તોપણ
હરખ કે શોક કરવો મા. શોક નહિ કરવો એ ધર્મનું સિધ્ધાંત
છે. પણ તે સિધ્ધાંતનો પાથો આપણાંમાં નથી ત્યારે ઇમારત
ક્યાંથી હોય ? માટે જેમ અને તેમ પ્રાણી માત્ર ને વસ્તુ માત્ર,
નિર્જીવ અને સંજીવ તરફનો અણુગમો દુર કરવો જોઈએ.

દુઃખ યા આકૃતના પ્રસંગે ઈશ્વરને અન્યાય કરતાં ધણાં
મનુષ્યોને આપણે જોઈએ છીએ. મગર સત્ય જાણજો કે પ્રભુ
ઇન્સાફી છે. આપણે જે કંઈ નથી કયું, નથી વિચાર્યું અને
નથી બોલ્યાં તે આપણને સ્પર્શ પણ કરી શકતું નથી અને
દુઃખ ભોગવવાનું કારણ આપણે ઉત્પન્ન કયું મથી, તેવું દુઃખ
આવી પડતું નથી. મગર આપણે જે કંઈ વાવ્યું છે, તે તેની
મોસમ થવે પાડે છે; અને પછી તેને આપણે લણવું પડશે;
અને કરેલા કુકૃત્યના ફળ ભોગવવાં પડશે. આપણને લણતી
વેળા દુઃખ થાય છે; પરંતુ તે વેળા શોક શાં ખપેનો ? એમ
છતાં જો તમે ધારો તો તુરતમાં તે ફળ ભોગવી લેવીય અને
અવિખ્ય માટે ડોળા ગુરકતુ દુઃખ દુર અને દંડે કરી શકાય.

આત્મા ને ક્રમ વિષે હજી જેમને જ્ઞાન થયું નથી, તેઓએ સંભારી રાખવું કે આ જન્મનું સુખદુઃખ, આગલી કોઈ શૃંગી ના પાપની કે સારા કામની માહીયુરી કે સુખદાયી સ્થિતિ છે, આ લખાણમાં કરણીને આપણે જે અર્થે વાપરીએ છીએ. તેને અર્થ વિચાર ને કામનું એકત્ર સ્વરૂપ છે. મીસીસ બેઝાંટે “માણસ પોતાની સરજતનો માલેક છે” એ બાબદ પર ભાષણ કરતાં કહ્યું હતું કે, માણસ આ શૃંગીમાં જે જાતના વિચારો કરે છે તે જાતના વિચારનું એક શરીર (Thought-God) તે પોતાને માટે તૈયારી કરે છે કે જે તેના બધા ભુક્ષ વિચારોનું ક્ષણ છે અને તેનાંજ અધારે આવતી શૃંગી બંધાય છે કખીરજીએથી એમજ કહ્યું છે કે—

પુર્વે જન્મ કે પાપસે, હરિ ચર્યા ન સુઘાય;
જયસે તપકે જોરસે, ભોજનકી રચી ભય.

પ્રકરણ દશમું.

તકલીફી દુનીઆનું મિથ્યા સુખ.

.....that so many

With low thoughted care

Confin'd and pastered in this pinfold-
here

Strive to keep up a frail & feverish
being,

Unmindful of the crown that virtue
gives,

After this mortal change, to her true-servants.

“—The drit of noble Living”

મનુષ્યનું સ્વધામ ક્યા છે? આ અર્વાનિ કંઈ આપણું વતન નથી. આપણે મિતોઈ વતનમાંથી આ ક્ષણિક જગતમાં મુસાફર દાખલ આવ્યા છીએ. અને અહિં ભાડુતી વસ્તુઓ વાપડીને વખત આવવે પાછાં જતાં રહીએ છીએ. આ બધા ફેરફાર અને જગતની ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓને તમો શું તમારી પોતાની માલેકીની સમજો છો? તમારાથી એક નજીવું જેવું પીછું થઈ શકતું નથી, તો એ બધી વસ્તુ તમારી ક્યાંથી આવી? એ રીતની પચાવી પાડવાની વાત છોડી દેયો અને શાંત પણે જરા વિચાર કરો કે હું કોણ? શા માટે હું આવ્યો? મારી ફરજો શો છે? આમ ચાલુ ચિંતન કરશો તો સમજશે કે, તમો દુનીઆમાં ખાલી હાડે આવ્યાં અને ખાલી હાડે પાછાં જશો. તમો જે કંઈ તમારું માનો છો, એ તમારું નથી. સઘળું માયાને લીધે અને મોહના ભાવે થાય છે. આ રીતે આ ક્ષણિક જગતની માયા અનાદિ કાળથી ચાલી આવી છે. પરંતુ એ સઘળું નજરમાંથી જેવુંજ સમજી લેવું. જેમ જાદુગર નજરમાંથી આપણને આંજી મેલે છે, એજ રીતે આ વિશાળ જગતમાં જન્મ લેવા પછી અહીંની મોહ પમાડે એવી વસ્તુઓ જોઈ આપણે એટલાં બધાં તેનાં પર આકર્ષી ગયાં છીએ કે, આપણે આપણી ફરજો તદ્દનજ વિસરી જઈએ છીએ. તે સમયે મનુષ્યો સમજી શકતાં નથી કે આતો જુદું છે તો કહો કે એમાં સાર વસ્તુ શો છે? તમારે નિત્ય તમારાં મનને સમજાવતાં રહેવું જોઈએ કે, હે મન! આ જુદી જગતમાં તું શા સાંઝ પ્રિત રાખે છે? આ કલબુદ્ધ હજારો વર્ષ તુલીકાથી અહીં રહેવાનું હોય તોએ શું થયું? અરે, આખી જગતનું રાજ્ય મધ્યું તોય શું થયું?

કારણ એ નાશવંત હોય અત કાલે નાશ થવાનુંજ ! માત-
પિતા, ભાઈબહેન, સગાંરેહી, આદિ અનેક ચીજો જેને તમે
તમારી ગણો છો એ વખતના વહેવા સાથે નાશ પામશેજ.
તમે ભલે સુખી હો. મગર એટલું તો એ બાબદમાં સત્યજ
માનજો કે,—

“There are swift hours in life—
strong, rushing hours;
That do the work of tempests—
in their might.”

યાને—આપણી જીદગાની દોર એવી તો ઝડપથી અને
તેજ રીતે એકદમ નિકળી જાય છે કે તે દોર પોતાની કલ્પ-
વતમાં એક ભારે તોફાનના જેટલુંખી કામ કરી શકે છે.

“ધી આર્ટ ઓફ નોબલ લીવીંગ” નામક જાણીતી ચોપ-
ડીનો કર્તા પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ એલન લેખે છે કે “આ
ક્ષણભંગુર જીદગી, જે તેમ છતાં હંમેશગી ઉપર રચાયેલી
છે; તેદરમ્યાન નજીવી અને તકલીદી બાબદો ઉપર મનને અતિ-
શય રોકી રાખવામાં આવે છે; અને જે બાબદો બળવાન અને
હંમેશગી સુધી ટકનારી છે તેની ઉપર કાંઈ નામનુંજ ધ્યાન
આપવામાં આવે છે, શીખેલા, ભણેલા વિદ્વાન માણસો જે
કેતાઓ જે ઘણુંજ થોડા વખતમાં લુલી જવાશે તે બનાવો
પાછળ દહાડા અને વર્ષો સુધી જળરી જહેમત ખેંચી રહે છે,
તે છતાં તેઓ પોતાના આત્માની ખીલવણી કરવાનું કામ
વિસારી મુકતાં જણાયેલાં છે. ખરેખર રીતે તપાસતાં તો
આત્માજ હંમેશગીની કેતાળ છે. વળી ચિતારાઓ ઘણાજ હુન-
રમંદીના બપોલદાર પીકચરો કેનવાસ પર ચિતારવાને ઉત્સાહી
રીતે સખ્ત જંજળ સાથે ઉઠાવે છે, તેમજ વળી પત્યરના

આવલાં ક્રોતરનારાઓ હુન્નરમંદીઓનું અતિશય ખેંચાણકારક રીતના આકારમાં મારબલ પર ક્રોતરક્રમ કરી પોતાની શક્તિ રોકાએલી રાખે છે, જ્યારે તેમના માનસઘંપણાંની હાલત તો આગળ વધારો કરવાથી અટકી પડેલી અને બદમુરત જણાએલી છે..... આપણે આપણી છદંગીના ધણી છીએ; તેને જેમ મરછ પડે તેમ વળાણ આપી શકવાની હાલતમાં છીએ, તેનું બાંધકામ આપણી નેમ અને કલ્પનાના પ્રમાણમાં ઉભુ કરવાને માટે જે કાચી વસ્તુઓ નોંધએ તેતો આપણી આબુબાબુ તકયારજ છે. તેથી હવે ઉજમ ધરીને એક ઝુપડું તો નહિ પણ એક સુદર રચનાવાળુ દેવળ ઉભુ કરવું નોંધએ. ફક્ત અચાનક સંજોગોને આધિન થઈને અલ્લઘ ટીપે ઉભુ કીધેલું એક બાંધકામ તકયાર કરવાનું નથી. પણ એક એવી રચનાવાળી ઇમારતી ઉભી કરવી નોંધએ કે જે લપકો, ધાટધટમ, અને ખુબસુરતી ધરાવી શકે.

“હવે જે કાચી વસ્તુ ઉપર આપણે જે બાંધકામ ઉભુ કરવા માંગીએ છીએ તે ગમે તો એક સાધારણ પથર જેવું હલકી કીંમતનું કાં નહિ હોય ? તેને જો આપણે પાંખ આપીએ છીએ, એટલે તે વતી એક ઉંચે જતું બાંધકામ ઉભુ કરીએ છીએ, જેથી તે બાદશાહી દોરાવાળો ગુંબજ કીંચીત ઝાલર-ઝુલર સાંચના કંચુરાના આકારમાં તે ઉંચે અપ્પકાશમાં ચઢતો જણાય છે..... અરે ઓ, માનસિક દુનીઆની ખુબસુરતી, તે તાલ સુરની બંધ બેસતી આવતી મધુર રચાએલી સ્થિતિ અને લિન્ન લિન્ન પ્રકારની લાગણીઓનું સ્વરૂપ તો બુઓ ? તેનામાંથી હુખના પડતાં આંસુ છોડે તેને બહેસ્તના સ્વરૂપમાં બુઓ ! પણ એ રીતે છદંગી બહેસ્તની હાલતમાં ફેરવી નાંખવા સાર શાંતી જરૂર છે ? ફક્ત બહી છદંગી ગુંબરવાનીજ કોટાઇ છે.” અને એટલા માટે;

અએ ખેરાદર ચો 'આકેજત ખાકસત;

ખાક શવ પીશ અબ્બ' કે ખાક શવી.

ઓ ભાઈ, અ તે તું કના થનાર છે તો તું પોતે તારો અસવાય ઉઠાવી જાય તે આગમચ ખાક થઈ જ, યાને, ઓ ભાઈ ! તારી જીવંતીમાં ત્રરમાસ તથા ભલમણુ સાઈ સર્વે કોઈ સંગાથ રાખ અને મગરરી-મોહટાઈ દુર કર. એટલે આ પાંચ દિનની જીવંતીના મુસાફર ખાનામાં તેં પોતે આવીને સારાં ખીજ વાવેલાં ગણાશે અને તે મહાન ખાપે બહેલી જીવંતીનો સારો ઉપયોગ કરેલો લેખાશે.

એક વેળા ત્રણ ધનાઢ્ય મિત્રો ફરતા ફરતા ગામ ભણી આવી પહોંચ્યા માર્ગમાં એક રગટપીટવાળા દરદીને મોટે મોટે ખુમો પાડતાં તેઓએ જોયો. તેઓ ત્રણે આ જોઈ કદી આગળ ગયા અને પુછ્યું “અહ્યા, તને શું થાય છે વાર ?” જવાબમાં તે દુઃખી જન બોલ્યો “ઓ દયાળુ ભાઈઓ, જુઓ આપ કે મને હાઠમે રકટપીટ થયો છે. અને પગમાં ફેલા હોઈ સાંભી ભણી ગામ જતાં મને ઠાક ચઢવાથી અને બળતરા ખુબ થવાથી અહીં હું બેસી પડ્યો છું દુઃખ અને ચાલુ અગ-નથી હું દિવાનો બની ગયો છું, માટે કૃપા કરી મને કંઈખી મદદ કરો; ભગવાન તમારું ભલું કરશે” આ ત્રણમાંનો એક કોઈ જ્ઞાની પુરુષ હતો તેણે કહ્યું “જો ભાઈ ! તું આમ આટલાં નજીવાં દુઃખમાં ખુમ બરાડા મારશે તો ભવિષ્યનાં ભિત્તરમાં છુપાએલાં ખીજાં દુઃખ સહન કેમ કરી શકાશે ? દુનીઆ થઈ, અને તેમાં તું આવ્યો એટલે સુખદુઃખની ચક્રીમાં તો તને નિત્ય ફરવાનુંજ રહ્યું. દુઃખ વેળા હાય અફસોસ કરવાથી તેમાં વધારો થાય છે; બાટે તારો જીવ શાંત રાખ તો આપોઆપ બળતરા નરમ પડી જઈ તને સુખ થશે” ગરીબ બિચારો દરદી ! તેને આવા મધુર વચન ગમે શાંતા ?

એટલે તેણે કહ્યું “અરે ભાઈઓ ! અત્યારે દુઃખ વેળા તમો આમ ભાષણ કરશો તેથી માફ દુઃખ થોડું ઓછું થવાનું હતું ? મને તમારી વક્તાયાળ જોઈતી નથી. કંઈખી મદદ કરો.” એક ખીજા મિત્રે ગજવામાંથી પાંચ રૂપીઆની નોટ કાઢી આપતાં કહ્યું “ઠીક ત્યારે લે આ પાંચની નોટનો. કકડો છે. એમાંથી કોઈ સારા વધેલું અવિષધ કરજો” પરંતુ પૈસાથી તુરત વેળા દુઃખ શી રીતે જાંપ વળવા દે ? એટલે દરદી તો ખુબ રોવા લાગ્યો. એટલે પૈસા આપનારે પાછું પુછ્યું કે “અધ્યા તું તો હજી રડ્યાજ કરે છે ?” દરદી બોલ્યો “શેઠજી તમારા પૈસા મને હાલ શું સુખ આપી શકે છે ? આપજા જીવોને કે મારાથી જરાએ ચલાતું નથી અને સખત બળતરા થાય છે.” એટલામાં ત્રીજો કોઈ દયાળુ મિત્ર વચ્ચે પડ્યો. તેણે કહ્યું “ભલા મિતરો ! એ મિત્યારો સખત તડકામાં લાંબો સમય સુધી બેસી રહેશે એટલે એના દુઃખમાં એરખી વધારોજ થશે. માટે મને એવો વિચાર થાય છે કે મારાં અંગરખાની એક ઝોળી ખનાવી એને ગામમાં લઈ જઈએ” પેલા બે મિતરોએ તેમ કરવાની ના પાડી. આવો નિરાશાજનક ઉત્તર સમજી પેલા દયાળુ માણસ ખેદ પામ્યો છતે પોતાનું અંગરખુના કકડા કરી તેને પાણીમાં પલાલી પેલા દરદીના દુઃખી ભાગ ભર મુક્યા. પોતાને હાડે તે ભાગો પાણીથી સાફ કર્યા. અને તેને થોડુંક ઠંડું પાણી પાચું અને દહીં જરા ટટાર થયો અને પોતાની જોડે તેને શહેરમાં પછી લઈ ગયો, મેતલબ કે જે લોકોને ભલાઈ સરજી છે, અને ભડું કરવાની ઉમેદ છે, તેઓને ભલાઈ કરવાના અનેક માર્ગ અને સંજોગો અને ખનાવો પડેલા છે જે ઉપર મનુષ્યો લક્ષ આપે તો ધીમે ધીમે ભલ્લી શુદ્ધગી ગાળવાનું પજરણું પડતું જાય. સઉથી પ્રથમ ભલાં કામેા. ઘરથી શરૂ થવાં જોઈએ. કુટુંબમાં શુદ્ધ વતન

રખાય તોજ બહારના કામમાં જશ મળે. માણસ ભલે ભણેલો કે પંડીત હોય, મગર તેનામાં દિલદાઝ દયા, ક્ષમા ઇત્યાદી સદગુણો ન હોય તો તેની જીંદગી શા ખપની? ખાતુ, પીતુ અને મઝા ઉડાવવી એતો પક્ષીપશુ વગેરે જાણે છે પણ તમે ધનશાન થએલા શા ખપતા? ત્યારે તો તેઓમાં અને તમારા વચ્ચે અંતર જરાએ ગણાય નહિ. તત્કલ્પ કલ્પમુદિ" નામક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—

સૌજન્યં यदि किं गुणैः सुमहिमा यद्यस्ति किमण्डनैः ।

सन्धिधा यदि किं धनैर्ययशो यद्यस्ति किं मृत्बना ॥

અર્થાત—” જો એક માણસ સુખ્ય હોય તો પછી તેનામાં ખીજાં ગુણો હોય કીંવા ન હોય તોપણ તેથી શું? જો સત્કીર્તી હોય તો પછી ધરણાં પહેરે તોપણ શું અને ન પહેરે તોપણ શું? સુવિધા હોય તો પછી ધન હોય તોયે શું અને ન હોય તોયે શું? અને જો અપયશ પ્રાપ્ત થાય તો પછી મૃત્યુ શું? તાત્પર્ય એ છે કે આત્મના જે કંઈ ગુણો દેખાતા હોય તે ઉપરથી સુજનતાનું માપ થઈ શકતું નથી, પરંતુ આંતર સદગુણોથીજ થાય છે.”

ખુદાએ તમને બહેલી જીંદગી અને સુખનો આયદે અજામ શું છે એ તમે જાણો છો? શું તમે એમ માનો છો કે, તમારા પૈસા ટકા હંમેશ રહેશે? વિચાર કરો કે તમારી દબદલા ભરેલી સ્થિતિ મૃત્યુ સુધી રહેવા પામશે કે? ખચ્ચી-તજ નહિ અને ત્યારે જે ચીજ અમર્ગ હસ્તિ ધરાવતી ન હોય તે શા ખપની? મનુષ્ય પોતાની આહેલી ચીજો માટે જરાએ ગર્વ ન હતો કરવો જોઈએ. કંઈ કાલેજ આપણું મૃત્યુ હોય તો તેનું શું થાય? આપણી જીંદગી ઘણીજ ટુંકી છે—તે એટલી બધી ટુંકી છે કે, આપણાથી કહી

સકાતું નથી કે એક પણ પછી આપણી હાલત કેવી થનાર છે. ? હમણા તમે ફરવા જાઓ છો; અને રસ્તામાંજ ઠોકરનું બદાજું થઈ તમાર હાટ, ફેલ્યોર થાય તો ? તો પછી તમે ક્યાં, તમારી હાલત ને સગાંસ્નેહી ક્યાં ? અને એટલા માટે આપણે સમજવું જોઈએ કે, આપણી જીંદગી એક સ્વપન સમાન છે. ઉંઘમાં સ્વપના દ્વરા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દેખાવો દિસે છે; અને જાગૃત થતાંજ તેમાનું કાંઈએ મળે નહિ. એજ રીતની તમે તમારી જીંદગી માટે ધારી લ્યો. કાં કે તમેજી હાલ છો, અને પણમાં નાશ પણ પામશો.

તમે કોઈ દિવસેજી તમારી ઉમરનું સરવાણુ કાઢ્યું છે ? નહિ કાઢ્યું હોય તો ચાલો આપણે ગણીએ. ખુદાએ આપણને ૧૦૦ વર્ષ સુધી હાઈયાતી જોગવાની સનંદ ચોકકસ લખી આપી છે. તેમાંનાં પહેલાંથી પંદરથી પચ્ચીસ સુધીમાં મનુષ્યનું બચપણ, જિભારી અને અભ્યાસમાં જાય છે; તે ક્રેડેના ખીજ વીસ વર્ષોમાં સંસાર જોડી દુનીયાંની ફરતી ચક્રટ્ટીમાં પિલાય છે; અને પેટનું સાંવન થાય છે. તે પછી સંસાર પરથી માયા ઉતરવા માડે છે; અને શરીર મંદ બને છે. અને તેથી મુસ્તીને આજસાઈ શરીરમાં વાસો કરવાથી એકાંત એસી રહે છે. તે પછીના ખીજાં છેલ્લાં વર્ષોમાં તો આંખે મોતીઆ, ભુદાપો, દાંત ન હોવાના સગળે ખાવાની ષિડા, બાલ સફેદ, ચાંમડીનેા ઢગલો પુન્ને અને ખીજાં એવાંજ દુઃખોથી માણસ કંટાલવા માડે છે અને મૃત્યુ અમાઉ મોત મોંગે છે. આ આપણી જીંદગીનો હીસાજ ! હવે કહો કે, આ બધાં વર્ષોમાં તમે તમારી મનુષ્ય તરીકેની ફરજો શી અને કેટલી બજાવી ? શાંની ફરજ ? એજ પશ્વ પ્રથમ તો બહાંકોના મનુમાં ન હશે અરે ! જીંદગી કેવી કીમતી છે ? કલાકો અને તે પછી આવતી મીનીટોને સેંકડો કેટલી મુલ્યવાન છે ? તમે જાણો છો કે મીની-

તના કલાક અને તેના દિવસો ઝટ પસાર થઇ જાય છે ? અને તે વહેતા ઝડપી વખતમાં તમે શું કીધું ? એના જવાબો થોડાંજ આપી શકશે. ક્ષણિક મોઝમઝા માટે તમે કેવાં ફાંદાં બાર્યા હશે ? તે માટે જીંદગીના કેટલા બધાં વર્ષ 'ગુન્જાર્યાં' હશે ? પરંતુ તે આશા શું પાર પડી હતી, આશા ત્યાં નિરાશા, એજ રીતે તમારૂં જીવન ગયું હશે તો ! જો 'તમને જીંદગી વાહણી હોય—તેની કદર હોય અને તેને શુદ્ધ રીતે જીવન બનાવા માંગતાં હો તો જાઓ એક મરણુતોલ માણસના બિંબાણાં બણી (!) અને તપાસો કે, તે પોતાની પદ્ધતિવા રૂપ ગાળેલી જીંદગી માટે કેવી ચિંતા મૂક્યુંના પલંગ પર કરે છે ? તમે તેને પરતાવા રૂપ શબ્દોમાં બબડતાં સમજશો કે:—

"O ! that I could go back that I could live over again the years that are gone by, that I might spend them differently and to better purpose than they have been spent."

યાને:—ઓ અફસોસ ! હવે કંઈ એવો સંજોગ બનો કે મારી જીંદગીના ગુનરેલા બધા દિવસો પાછા આવે ! જો મને પાછી જીંદગી બક્ષિતમાં આવે તો મેં મારી જીંદગીના બધાં વર્ષો જે મેં ફોર્કટ ને ગેરલાભમાં ગુમાવી છે; તે બદલ નિતી નેકીમાં અને રૂડે માગે ખરચું.

કોઈ એક માણસ ઘણોજ દુષ્ટ હતો. છાકટ, જુગારી, સ્વછંદી અને દરેક રીતમાં એની જોડ મળવી મુશ્કેલ હતી. જંગલમાં ભે ફરતો, રાહદારીના રસ્તા એ ઘેરતો અને કોષ્ટક બતાવતાં આવતાંને લુટીને ઘણીક સમયે તો તેમનાં ગળાંખી ફાંસી નાંખતો એક સમયે એ ઉભો હતો એક રસ્તાપર અને પોતાનાં

છવન માટે વિચાર કરતો હતો " લોકો તો મુખી છે, -અરે દુનીઆંજ મુખી છે તે બચડો, બધાંઓ સત્યવાન છંદગી ગાળવા ફાંફાં મારે છે; પરંતુ પ્રમાણીક છંદગી ગાળવાથી બહુ કાણુતું થયું છે ? મારોજ દ્રષ્ટાંત દ્યો ને કે, પાપી છંદગીમાં હું કેવી મઝા કર છુ પેલા ઢોંગીઓએ લખેલાં ધર્મ શાસ્ત્ર (!) ધુળ અરે! બધુ ઉંધુચટું ચીતરી માયું છે, કહેજે કે મૃત્યુ પછી પાપીઓને સજા થાય છે. પણ એ બધુ ખોટું છે." એમ કહી ખડખડ હસવા પડી ગયો. એટલામાં પમદુત એક કંગાળ માણસના સ્વરૂપમાં ત્યાં આવી ઉભો ને કહ્યું " મને તું ઓળખે છે કે ?" પેલા સ્વછંદી માણસે તેના અંગ પર ધસી જતાં કહ્યું " હા. હમણાંજ હું તને મારી ઓળખ આપુ છું અને પછી તારી ઓળખ હું પુછીશ એમ કહી એક કટારી કાઢી તેને જવો મારવા જાય છે. કે સાંમે તો કંઈ મળે નહિ, હરણકાર થઈ પેલાએ આંતુઆંતુ જોયું તો સાંમી ભણી યમદુતને હસ્તો ઉભેલો દિઠો " કેમરે નાસી કાં ગએલો; પેલાએ મુઝયું પમદુત કહે " લાઘ તું મ્હને હજી પિછાણતો નથી આજે હું તને લેવા આવ્યો છું માટે આવ, અબ ધડી તકયાર થઈ જા." પેલા માણસ જરા ગભરાયે અને તે શું બોલતો હતો તે ઉપર બરાબર લક્ષ આપ્યું તેણે કહ્યું " ઓ સા' બ ! આપ કાણુ છો તે કહો " યમદુતે જવાબ આપતાં કહ્યું " હું તારે મોત છું તારી છંદગી હવે ખતમ થઈ છે." પેલા પાપીએ કહ્યું " ઓ યમદુત આટલી વાર, મ્હને જવા દ્યો હજી મને વધારે કામ કરવાનાં છે." યમદુતે કહ્યું " હીક છે-હાલ તો તને હું જવા દઉં છું હવે બ્યારે તારું મૃત્યુ હશે ત્યારે હું તારાં પિછાણાએ નજરે પડીશ. આમ કહી એ વિદાય થઈ ગયો. પરંતુ કુતરાંની પુછડી વાંકી ને વાંકીજા ! એટલે એ સુધરે શાનો ? પાછું પોતાના કુટુંબો

તરફ એતો મંડી ગયો આવી રીતે એ વર્ષ પાછાં વહી ગયા અને એક દિવસે એ સખ્ત માંદો પડ્યો. મરણુ તોલ થઈ ગયો અને પેલી મોતની મુતી” દેખાવા લાગી જે બાજુ માથુ હોય ત્યાં તે દિસતી આ ઉપરથી તે બીજી બાજુ માથુ કરતો, તો ત્યાંથી તે દિસતી હવે કરવું કેમ? પેલા પાપીએ માન્યું કે હવે તો એજલનો શીરેરતો મનિ છોડનાર નથી આથી કરગરીને કહ્યું “ હવે આટલી વાર જે પમકુત મહારાજ આપ મને જીવતદાન બક્ષો તો હું તમને વચન આપુ છું કે, હવે મારાથી બનતી ભલામી કરીશ.” “એમ છે તો ફરી એકવાર તને હું જીવંગી બક્ષુ છું” આમ કહી તે વિદાય થઈ ગયો. હવે કહેવાની કંઈ વિશેષ જરૂર નથી. કાં કે, એકવારનો પાપી આ માણસ હવે એક સદ્યહસ્ય થઈ ગયો. અને આખરે દરકારથી પોતાની આજીવિકા કરવા લાગ્યો.

લોકોને સુધારવા માટે ઉપદેશ કરવાના એ રસ્તા છે. એક રસ્તો આ છે કે, દુર્ગુણોનાં વર્ણનો કરી તેનાથી થતી ખરાબી બતાવીને લોકોને એતાવવાં, દહેશ્ત આપવી અને ઉશ્કેરવાં. અને તેમ કરી તેઓને ઠેકાણે લાવવાં. બીજો રસ્તો એ છે કે, તેઓને ગમે ત્યાં તેઓ દુદ્રતી રીતે આકર્ષાય તેમજ તેઓથી બની શકે તેવા સદ્ગુણોના ઉત્તમો ઉત્તમ નમુનાઓ તેમને બતાવવા આવી રીતે એ રસ્તા લોકોને સુધારવા સાફ છે. દુર્ગુણોના ખરાબ વર્ણન કરી માણસને ધાસ્તી આપવી એ રીતનો જ્ઞાનનો માર્ગ ઝીઝો પસંદ કરવા જોગ નથી. એ કરતાં ઇંદ્રિયોને, મનને અને બુદ્ધિને ગમે તેવાં આત્મીક બળનાં અને આત્માના સઉદયના ચીત્રો બતાવી મનુષ્યોમાં રહેલી ઉંચી લાગણીને સ્વાર્થ, ભય કે ઠપકો આપીઆ વગર એને મેળે જમાડવી અને પ્રગટીકરણમાં આગળ વધવાના માર્ગ બતાવી આપવું સાફ છે. આપણા ધરમાં આપણો ભાઈ બાઈબલ વાંચતો હોય,

એન અવસ્થા વાંચતી હોય અને આપણ ગીતા વાંચતા હોય
તો તેમાં આપણે વાંધો નથી. આપણા જીવનનો તો હેતુ જસ
એટલોજ છે કે અદુર્ભગદની ખરી ખૂશાલી આપણા હૃદયમાં
દામેશ માટેની થવી જોઈએ અને આ અસાર સંસારને
આપણી દુરજોમાંથી દુર રાખવું જોઈએ. કવિએ કહ્યું છે કે—

“સંસારમાં સરસો રહે તે મન મારી પાસ;
સંસારમાં લોપે નહિ; તેને જાણું મારે દાસ.”

પ્રકરણ અગીયાર મું.

જગતમાં જન્મ લીધો મેં શું કામ ?
I live for those who love me.
For those I know are true;
For the heaven that smiles above me
And awaits my spirits, too;
For all hamman ties that bind me,
For the task my God assigned me.
G. Linnoeus.

મીસીસ એઈન્ટની હાલસીદ નામક એક જાણીતા અંગ્રેજ
જાનુ લેખક પોતાના એક લેખમાં વિવેચન કરતાં જણાવે છે
કે—“સ્તાની પેલી મેર આવેલા પર્વતની કાળી ઝાળુ સામે
લાલ પ્રકાશ ચળકી રહ્યો હતો. મુસાફરોને માર્ગ દર્શાવવા
સાંઝ એક નોકર તેની સાથે મસાલ લઈને ચાલતો હતો. જેમ
જેમ તે તેજ આગળ ચાલ્યું તેમ તેમ તે આગિયાની માફક
ચળકવા અને ઉચું નીચું થઈ નૃત્ય કરવા લાગ્યું. પછી તે
વાંકે માર્ગે વળતાં અદ્રશ્ય થઈ ગયું. અને નજરે પડ્યું નહિ

ગીરીના દેવતાએ મારી પાસે આવીને ધીમેથી કાનમાં કહ્યું કે 'જીવન પણ પેલી મસાલના જેવું જ છે. માનવદેહમાં તે થોડા સમય સુધી પ્રકાશે છે, પછી ઇશ્વરની પરિચારિકા લાગ્ય દેવી તેને ઉપાડી લઈ પર્વતની પેલી બાજુએ લઈ જાય છે અને અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પરંતુ એટલું તો યાદ રાખ કે, મૃત્યુ એ જીવનને વળવાના માર્ગ સિવાય અન્ય કંઈ જ નથી. જીવનનો અગ્નિ તો પહેલ્લાની માફક બળ્યાજ કરે છે; પરંતુ મૃત્યુ રૂપી પર્વત આપણી દૃષ્ટિથી તેના પ્રકાશને ઢાંકી દે છે, અને આપણે ભુલથી તેને નષ્ટ થએલો માનીએ છીએ. રસ્તો લાંબો અને વિકટ છે, તે ગોળ ને ગોળ ચક્રાવો લે છે, અને સર્વાના સુષ્ટા ઇશ્વરના નિવાસ સ્થાને ધીમે ધીમે પહોંચી જાય છે. આપણે જો સખુરી રાખી શકીએ તો આપણને સમજશે કે નસીબ દેવી પછી આત્માના તે પ્રકાશને પ્રથમની માફકજ ઝળકતો રાખી ટેકરીની આ બાજુએ ડુંચ શીખર પર બુલે છે; અને જેવી રીતે પરિચારક અન્ય મનુષ્યોની પરિચર્યા કરવાને દિવો લઈ આગળ ચાલે છે, તેવી રીતે ઇશ્વર આપણા જીવન અગ્નિને લાગ્ય દેવીના હાકમાં સોંપે છે, સેવા માટેજ આપણને જન્મ આપ્યો છે- સેવા અર્થેજ સચેત પ્રાણીઓની સાથે આપણને રાખવામાં આવ્યા છે. જો આપણું જીવન આપણું સવિત્ર અને તેજસ્વી રાખેલું હોય છે તો તે વિશ્વની ભૂલભુલામણીમાં ગુચવાતા ધણાક જીવોને માટે માર્ગ દર્શક થાય છે; પરંતુ જો આપણે તેને સ્વચ્છ ને ચક્રચકિત રાખવામાં તેમાં અધ્યક્ષિક તેલ પૂરવામાં અને તેની બત્તી સાફ કરવામાં બેદરકાર રહ્યું તો આપણા જીવનની ચીમતી વિકારો રૂપી ધુમાડાથી ઝાંખી પડશે અને તેની જીવનની જ્યોતની પવનના સપાટાથી અસ્થિર બની બુઝાઈ જશે, અને અન્યને માર્ગ દર્શક બનાવાનું જે કાર્ય આપણને સોંપવામાં આવેલું છે.

તેમાં આપણે નિષ્કળ નિવડીશું, એટલુંજ નહિ પણ આપણે
પોતેજ અવળે માર્ગે ચઢી જઈશું; અને સુધાં દાંડકાંની
ખીણમાં સત્ય વિનાના નિર્થક કચરાની પેઠે નાશ પામીશું; એક
કવિએ સત્ય રીતે બળાપો કરતાં કહ્યું છે કે:—

I deem the man a nobleman.

Yea noblest of his kind,

Who shows by moral excellence

His purity of mind;

Who is alike through good & ill,

A firm, unflinching man;

Who loves the cause of (brotherhood,)

And aids it all he can.

I deem the man a nobleman,

Who acts a noble part,

Who shows alike by word and deed,

He hath a true man's heart.

Who lives not for himself alone,

Nor joins the selfish few;

But the prizes more than all things
else

The good that he can do.

યાને—ઓ માનવ ! ઇશ્વરે તને મનુષ્યનો અવતાર આપ્યો
તે શનિ માટે ? ફક્ત તે મહાન પિતાને બજવા અને પીછાં
ભુલાવ ? ત્યારે તું તો એ ગદગ્ધ આ ક્ષણભંગુર જગતની
નાસવંત વસ્તુઓ પ્રતિ કાં ધસઠાઈ ગયો ? આ ક્ષાની અવનિ
ની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા તો રંજ તો ઉઘડ્યો, પરંતુ
તેમાં તું ક્યાં છે કલેહ પામ્યો ? ખરી રીતે જોતાં એ ગદાં

વધે તેં વિના ફાગટના ગુમાવ્યા છે. પ્રભુએ મનુષ્યને જીવિ અને મનશક્તિ આપેલી છે. આ બે ભેગી શક્તિઓથી આપણા પેદા કરનારને આપણે પીછાંચુલાનું છે. ત્યારે તું તો એથી વિરુદ્ધ રીતે આ જગતની માયા પર મોહી પડી કેવળ તારી ખાકી ઇંદ્રિઓને આનંદ મળે એવા હેતુથી તેનેજ પુજે છે અને પોષે છે. પરંતુ તેના પરીમાણ તેં દુઃખ સિવાય કશું અનુભવ્યું છે; ખરો માણસ હું તેનેજ માનું છું કે, જે નિત્ય સદાયરણુથી સ્વચ્છ, મનની મોહતાઈ દેખાડે અને ભાર્થબંધી થી સર્વે સાથ ચાલે.

એક બાહોશ ચોર રાજના મહેલમાં ચોરી કરવાના ઇરાદાથી પ્રવેશ થયો; અને એકાદ ખુણામાં કોઇ ન જુએ તેમ ભરાઈ બેઠો. રાજને સંતાન નહોતાં અને તેવીજ સ્થિતિમાં તે હવે વૃદ્ધ પણ થવા આવ્યો. પોતાનું મૃત્યું પછી તેનું બહોલું રાજ્ય કોણ લેશે તેની ચિંતા રાજને થવા લાગી. આથી તેણે વિચાર કરી રાખ્યો હતો કે કોઇએકને પુત્ર તરીકે દત્તક લઈ લેવો. અને તે રાત્રીએ બિછાણાં પર જતાં રાજએ, રાણીને કહ્યું કે આજે મેં દૃઢ નિર્ણય કીધો છે, આવતી કાલે પ્રભાતમાં ઝઝકળુ થતાંજ જે કોઇ માણસ આપણાં મહેલમાં પ્રવેશ થાય તેને આપણા પુત્ર બનાવી લેવો. આ વિચાર સાથે રાણી બી મળતી થઈ. રાજ-રાણીને આ વિચાર પેલો ચોર, જે ત્યાંજ છુપાઈ રહ્યો હતો તેણે સમજ્યો. તેનાં મનમાં આવ્યું કે ચોરી કરી ગુજરાન કરવા કરતાં રાજ બની માન મેળવવું એ વધારે સારું છે; અને તેથી ચોરીને વિચાર માંડીવાળી પ્રભાત થતાં સુધી ત્યાંજ પડ્યા રહેવાનો વિચાર કીધો. બીજે દિવસે પ્રભાત થતાંજ મહેલના બારણાં ઉઘાડ્યાં અને રાજ રાણી પુત્રની રાહ જોવા લાગ્યાં. પરંતુ તેટલાંજ ચોર મામા બહાર નિકળી જઈ જાણે રસ્તા પરથીજ આવતો હોય તેમ

તેમની દષ્ટિએ પડ્યો. અને રાજાએ તેને બોલાવ્યો. પોતાની આશા ફળીયુત થયલી જોઈ રાજા રાણીના હાગર ખુશાલ થયાં, અને તેને આવકારથી વધાવી લીધો. બન્નેએ તેને એક પુત્રનીજ મહેબતથી સુંબન કરીયું. અને પોતાના એક પુત્ર દાખલજ તેને બોલવા લાગ્યાં. સિન્ન મિન્ન પ્રકારનાં શોભિત વસ્ત્રો તેને સજવામાં આવ્યા, અને ઘરેણાં ગાંઠોના ખુબ હોરા કરી એક હિંચા આશાન પર બેસાડી રાજા રાણી ઉમરાવોને ખગર કરવાં ગયાં. તેજોના જવાપછી પુત્રના સ્વરૂપમા ખીરા-જેલા ચોરને લાગ્યું કે: અરો ! હું આટલો બધો પાપી છું. છતાંએ જયારે આટલું બધું માન મને ખુદ રાજા તરફથી મળે છે અને મને પુત્ર છે તો જો હું ખરેખરજ પવિત્રને સદશુણી હોતું તો મને આખી જગત પુત્રે એમાં કંઈ નવાઈ છે ?” આ એક સત્યરૂપ વિચારથી ચોરને પોતાના ખરાં જીવનનું ભાન થયું. અને પોને ગુમાવેલાં ઘણાં વર્ષો માટે તે પસતાવા લાગ્યો. તેણે તુરતજ પાદશાહી કેસ કાઢી નાંખ્યો અને કેવળ લંગોટી ઉપરજ પાછલા પગે મહેલની બહાર છાંતી રીતે નારી જન્મ એકાદ જંગલમાં ગયો. એટલામાં રાજારાણી પોતાના ઉમરાવો સાથે ત્યાં આવ્યાં. પરંતુ તેમનું હસવું દલગીરીમાં ફેરવાઈ ગયું. કાંકે પુત્ર ત્યાં નહોતો. અને કપડાં ત્યાંજ વીરવીખેર પડેલાં દતાં. આથી તેઓના જીવ બાકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. અનેક સ્થળોએ રાજાએ તેની બાળ કદાવી અને અતે ચારેક માસ પછી તેને એક શાંત જંગલમાં સમાધિમાં જોયો. રાજા ઘેલછોડા થઈ તેની આગળ દોડી ગયો, અને તેને સુંબન કરી આમ સંતના વસ્ત્રોમાં જોઈ વિસ્મય પાંખી તેનું કારણ પુછ્યું. પુત્ર તેમની મારી માંગતાં કહ્યું છે પિતાશ્રી ! મને ક્ષમા કરો. હું આપના પુત્ર તેમ રાજ્ય ચલાવતેથી લાયક નથી. હું તો એક પાપી છું. અને મારાં પાપના

પસ્તાવા માટે મને અહીંજ રહેવા દ્યો. આ ઉપરથી રાજા નિરાશ થઇ ચાલ્યો ગયો. પરંતુ એ પછી ચોર ઘણાજ સુધરી ગયો. અને એજ રાજાના રાજ્યમાં એક મહાત્મા દાખલ પડ્યાં ગયો. આ બધું શાથી થયું એ તમો જાણો છો? કારણ એજ 'ક' ચોરે પાછળથી પોતાના હૃદયમાં ઉચ વિચારોને સ્થાન આપ્યું હતું. અને આ રીતે 'પ્રત્યેક બીજા' માણસોની પોતાનું ગમે એવું પાપી જીવનથી મહાત્મા પેડે બનાવી શકે તેમ છે.

પ્રખ્યાત લેખક જેમ્સ એલન આવી રીતની અપોધથી જીવનશાસ્ત્રમાં આવતી જીદગી માટે પોતાની "The Life Triumphant" કેતાબમાં નીચે મુજબ જણાવે છે કે:—

"And what is permanent in life? what is essential? Virtue alone is permanent; character is essential. So simple is life when it is free from all superfluities and rightly understood and lived, that it can be reduced to a few unmistakably easy to be understood though hard to practise principles; and all great minds have simplified life. Buddha reduced it to eight virtues in the practice of which he declared that men would acquire perfect enlightenment, and these eight virtues he reduce to one which he called Compassion. Confucius taught that the perfection of knowledge was contained in five virtues and these he expressed in one which he call Reciprocity, or Sympathy; Jesus reduced the whole of

life to the principle of love. Compassion, sympathy and love, these three are identical. How simple they are too ! Yet I can not find a man who fully understands the depths and heights of these virtues, for who so fully understood them in practice, he would be complete perfect divine. There will be nothing lacking in him, of knowledge and virtue and wisdom.

Wise men govern their lives by a few simple rules. A life governed by the central principle of love will be found to be divinely consistent, in all its details. Every thought, word, and act will fall in to its proper place and there will be no conflict and confusion."

આપણા જીવનમાં સર્વે પ્રકારના કલેશ, કંકાશ, શંકાઓ, વ્યથિઓ, દુઃખ, ભય, ચિંતા અને હાડમારીઓ સરખાવેલી છે. જોતું મુખ્ય કારણ એ કે આપણે ઇશ્વરી જીવન ગાળતાં નથી. ધારો કે તમે ગરિય હો, તો અલગતાં તમુરિ, તમારાં પેટની પુજા સાંઝે આપો દિવસ રણવું પડે. અને જો એજ પ્રમાણે આપણે આખી જીવંતીનું તેલ પુર કરી દઈએ તો પછી આપણું કર્તવ્ય કાણ અજાવશે ? એવા એવા ગરીબ અવતારો તો ઘણાંએ આવશે તો શું એ દરેક વેળા આમ અજ્ઞાવ્યા કરશે ? શાળામાં એક વિદ્યાર્થી કામના બહાણાં ત્રણે લેશન કર્યા વગર એક દહાડો આવે પંદર દહાડા આવે, પણ અથા દિવસ કઈ એમ અજાવાય ? એટલે મેડીપાક શિક્ષકના હાકો

પડ્યા વિના ન હોતો રહેય એજ રીતે તમને ફરજ નહિ
 બનવાની શિક્ષા અવશ્ય થશે. યાદ રાખજો કે જ્યાંસુધી
 હાલની પેઠે જો આપનું જીવન ચાલુ રાખીશું તો પછી તમને
 દુઃખો અવશ્ય નડશે. માટે આપણે, આપની સ્થિતિનો વિચાર
 નહિ કરતાં જેમ અને તેમ અને ગમે તેવા આડકતરા સંજોગો
 છતાંએ પ્રગટી કારણમાં આગળ વધવું જોઈએ. જીવન કાંટારૂપ
 ન થાય એ માટેનો આ એકજ માર્ગ છે; એમ જ્યારે ગુપ્ત
 નાદ એક દિવસે તમારા કાંતમાંથી નિકળશે ત્યારેજ તમને તમારા
 સાચાં જીવનનું ભાન થશે, અને શા માટે તમોએ જગતમાં
 જન્મ લીધો છે. તેનું આપ મેળે જ્ઞાન થશે. અને તે પછીજ રૂડા
 વિચારો આપણા જીવનમાં પોતાનું સ્થાન કરશે. આપણું જીવન
 કાંઈ આપણા એકલા માટે નથી. બીજાની સેવામાં પોતાના
 જીવનનો ભોગ આપવામાંજ આપણને ખરા જીવનનો ભાસ
 થાય છે. બાકી જે મનુષ્ય સ્વાર્થી જીવન ગાળે છે તે નિરસ
 જીવન ગાળે છે. તેઓને આ વિશાળ જગત અને તેમાં અબજો
 વસ્તા માણસોના જીવનનો કશો ખ્યાલજ હોતો નથી. જે મનુષ્ય
 બીજાની સેવામાં પોતાને ભુલી જાય છે; તેજ સાચું જીવન
 ગાળે છે. જુઓ, એક કવિ કેવા મધુર શબ્દોમાં એ બાબદ
 આપણને સમજાવે છે ? આ રહ્યાં તે મધુર વચન—

“ બહો પાણી ઢલ ગયા તું દેખ કરા પાહોડેસે,—

અચ મરતે નાજ ! તેરીબી એ જવાની ક્યતક ?

પ્રુદ્ધ મેરઝાયગા આખેરબી ખુશબો ઓડકર;—

માલી ! કરતા રહેગા તું—પાસબાની ક્યતક ?

દમમે દમ ઉડ જાયગા “મહોબત”સે મીઝ કરા,—

મહોત દર પેશ હય હાય ! જીંદગીની ક્યતક ?

અર્થ—“ઓ અફસોસ ! આ તકલીદી નાસવંત જવાની

પર મુસ્તાદ રહી કામ કરનારાઓ ! જરા જુઓ. પેલા ઉંચા

પ્રહારો ઉપરથી કેવું પાણી ઝટ વારમાં દલી જાય છે. ભાઈ એજ મિસાલ તમારી કિછગતી જવાંનીનું જોર—દોર જોતજોતામાં દળી જશે. માટે આવા જુવાનીના અંધારમાં—કે જે આ જગતમાં કંદિ પાછો ફરશે નહિ તમારી ગદ્ગત ભરી મંસ્તાની ને તુંડાઈ છોડી કાંધક લક્ષાં કાર્યો કરી લ્યો. દોષ દુઃખીઆંની સેવા કરી પુન્ય લાંસલ કેરો ! કેમકે તમારે માટે યુદ્ધાપો-વૃદ્ધા વસ્થા નહક છે.

“આ તમારી હંદગીનું ખીલતું—ખીલેતું કુલ આખેર તો કરમાઈ જશે. અને કેવળ તમારી નેકી કે અદીનો ખુસમો ઐર અદમો પાછળ રહી જશે. તો હંદગીના આડને તકોઅરીના પાણીથી ઉછેરનાર માળીઆ ક્યાંમુથી એ છોડવાની એવા ગંધીલા પાણીથી પાસ્યાંની કરતા રહેશે ? માટે સ્વાર્થ છોડો પરમાર્થ કરો, કે છવ જતો રહે. પરંતુ તમારા શુભ કાર્યોની કીર્તીની ખુશખી આ જગતમાં રહી જાય.

“આખેર નસીબતના એ જોત્ર ! કોઈ પળમાં આ તારો અંદરોઝા મહેમાન થઈ રહેલો દમ, તને છોડી ઉડી જશે : અરે ? તારા સોનેરી શરીરના પીજરામાંથી તેનો સ્વાંમી શુકો પોપટ રવાના થઈ જશે. ને પાજર કેવળ ખાલી પડશે. માટે દુનીઆના નાનાં મોટાં સાથે જે પળ જાય છે, તેમાં “ મહો-બતથી મેળાપ રાખી લે. દીન સાફ રાખી ખૂદરને દયાથી વતી લે. કેમકે મોત નહકજ છે.”

રખસે ડવના એ જુડી જહાંમે જો હો તર નં; ,
નેકી હરદમ જગમે કરનાં એ જુડી જહાંમે જોહોતરના.
દેતાં નહિ તું રંજ કીસીકો મતલબસે તું ડરના;
રખ દિનકો પાંક કરકે યાદ કર દાતા,રકી.
આજ હયે ઐર કલ નહિ એ હંદગી હરઆરકી;
બ્રહ્મી ધડી સુખ પાવે નહિ નર કામં સરળ સગ કરનાં.

જલા કર લે ફાંતી જગમેં દુનીયાં હએ દો દિનકી;
રખ ભરસા મત તું જગમેં ખખર નહિ એક પલકી.
તેકી હરદમ જગમેં કરનાં એ જુહી જહાંમે જો હોતરનાં;

પ્રકરણ બારમું

મન શક્તિ અને તેની ખીલવણી *

Our Wills are ours, we Know.
not how;
Our Wills are ours, to make
them Thine.

Tennyson.

કોઈ પણ અતિ ઉપયોગી કે ખેંચાણુ કારક કૃતીનું મુળ મનજ છે; પછી તે એક સુંદર કાવ્ય હોય, મનોહર ચિત્ર હોય, લાભદાયી ધંધો હોય, કે અઢલક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરાવે તેવી નવિન શોધ હોય. મનનો પુરેપુરો વિકાસ કરો અને તમો જરૂર સારા સારા સુંદર લાભો મેળવી શકશો. મનને ઉંચ બનાવી તેની કર્તૃત્વ શક્તિ વધારવી એ સ્વાર્થ કૃતી નથી. તેમ કરવું એ તો તમારા પોતા પ્રત્યે અને આખા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે તમારી ફરજ છે. પરિપૂર્ણ રીતે કેળવેલું તથા વિકસાવેલું મનજ માત્ર સમસ્ત જગતને ઉત્તમ રીતે ઉપકારક નિવડે છે; એ વાત બહુ થોડા માણસોજ સમજી શકે છે. દ્રવ્ય પણ તેની હરીફાઈ કરી શક્યું નથી. મનની શક્તિ વિના દ્રવ્ય પણ તદ્દન નિરૂપયોગી અને

* મી० એમ० એમ० પોટા B. A. એ બાળબોધમાં લખેલા એક લેખમાંથી થોડાક સુધારા સાથે.

છે. પ્રત્યેક દેશ, પ્રત્યેક ધર્મ, પ્રત્યેક વેપાર હંમેશા આવાં સુંદર તથા ઉત્તમ પ્રકારના મનને આવકાર આપવા જોઈએ તેનો ઉપયોગ કરવા તક્યાર હોય છે. ઉંચ સમાજમાં પ્રવેશ કરાવનારે તે મુખ્ય દ્રાર છે. તેને કોઈ પણ વસ્તુ અસાધ્ય નથી.

પરંતુ આ રીતે મનને કેમ કેળવાય ? તમારે અવલોકન કરતાં શીખવું જોઈએ. પરંતુ અવલોકન શી રીતે કરાય ? એ માટે ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય રીતે કેમ કેળવવી ?; અને ખાસ કરીને આંખ તથા કાનનો ઉપયોગ કેમ કરવો, કર્તવ્ય શક્તિ તથા આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે ખીલવવા, વિચાર શક્તિનું તત્ત્વ કેવી રીતે સમજવું, તથા ઉપયોગમાં લેવું એ તમારે સમજતા શીખવું જોઈએ. વળી પૃથક્કરણ તથા સંયોજન કેમ કરવું, કોઈ પણ ક્ષીણ વિષયને સાદામાં સાંદુ રૂપ કેમ આપવું, નવા વિચારો ખીલવી જુના વિચારો શી રીતે એકઠા કરી તેનું યોગ્ય સંમિશ્રણ કરવું, મનની એકાગ્રતા તથા ઇચ્છામળની દૃઢતા કેવી રીતે કરવી; પરપ્રેરણા તથા આત્મ પ્રેરણાથી મુચવાએલાં કૃત્યો કેવી રીતે અમલમાં મેળવાં અને તમારી પરિસ્થિતિને અનુકુળ યોજના માટે કોઈ પણ વિષયનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબતને બારીકાઈથી સમજવી જોઈએ.

છાંદગીમાં ઉત્તમ પરિણામો પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સરનો પાળવાની જરૂર છે; અને તેનો સમાવેશ ‘આત્મવિશ્વાસ’ અને ‘ઉદ્યમ’ એ ! જે શબ્દોમાંજ ધમ્મ જાય છે. વિવિધ પ્રકારે દુરહસ વવા માટે સંશય તથા પોતાના અણુવિશ્વાસ સમાન ખીછ કોઈ ખરાબ વસ્તુઓ નથી. ગમે તેવી સીંદી તથા મુશકેલી ભરી સીંદી ઉપર ચઢવાનું કાચું આત્મવિશ્વાસથી સરળ બની જાય છે. પરંતુ તેમ કરવામાં તમને તમારી શક્તિ વિષે જરા પ્રણ શંકા આવશે કે તુરત તમને તે સીંદી ચઢતાં ચઢીને આવવા માંડશે અને કદાચ તમે છેક નીચે પણ ગળડી પડો. જરા દુનીયામાં

પ્રતિતો વડેજ આગળ વધી શકાય છે કોઈ પણ મહત્વના કાર્યમાં વિનય મેળવવા માટે આત્મ વિશ્વાસ કરતાં પણ વિશેષ જરૂરની એક ખીજી વસ્તુ તે “મહેનત” છે મહેનતનો અર્થ આ સ્થળે “પ્રયત્ન એમ કરવો આગળ વધવા માટે સતત પ્રયત્નરૂપી કીંમત જરૂર આપવી પડશે. પ્રત્યેક વિનયવંત કાર્યની શરૂઆતમાં પ્રથમ તો વિચારણા હોય છે. પ્રત્યક્ષ વિનયવંત કાર્ય શરૂઆતમાં પરોક્ષ વિચાર રૂપો ઉદભવે છે. માટે સત્ય વિચારને આપણે યોગ્ય કર્મ કહી શકીએ માટેજ મનની નિપૂણતા તથા ઉત્તમતાના પાયારૂપ ગણાય છે.

તમને દુરસદની વેળા વધારે છે કે ઓછી એ તો તમે જરાબર પોતેજ જાણો છો. જે દુરસદની વેળા ઓછી હોય તો દર્શાવેલા સમય પત્રક પ્રમાણે કામ કરવાની વિશેષ આવશ્યકતા છે, જ્યારે કંઈપણ ખાસ કામ ન હોય ત્યારે તેવી દુરસદની વેળાનો શી રીતે યોગ્ય ઉપયોગ કરવો એ વાત જેઓ જાણતાં હોય છે, તેઓમાં ઘણા જગરો દેરદાર થઈ જાય છે. એવાં ઘણાં માણસો આપણે જોયાં છે ત્યાં સાંભળ્યાં છે. કામ છોડે દુરસદ મેળવવા તમારે શું કરવું જોઈએ ? તમારામાં ઉત્સાહ જોઈએ. પરંતુ આપણામાં ઉત્સાહ રહે તથા કામ કરવા પ્રેરે તેવી શક્તિ છે કે કેમ તે આપણે ચોક્કસણે કેવી રીતે કહી શકીએ ? ફક્ત શાંત ચિન્તે આત્મ પૃથક્કરણ કરવાથી તેમ વળી તમને જાણપણથી અમુક પ્રકારની વિચાર શ્રેણી પ્રત્યે અથક અમુક પ્રકારના કામ માટે ખાસ વળણ હવું કે કેમ અને હાલ તમે જે કામ હાલ કરો છો; તે કામ માટે આગળથી તમારી ધ્યક્ષ હતી કે કેમ ? તમારું ધ્યેય શું છે ? ખીજાં લોકો જગતમાં આવી જે કંઈ કરી જાય છે તેનાથી વિશેષ તમે કરી જશો કે કેમ ? આ પત્નોના ઉત્તર શી રીતે મેળવાય ? આ પત્નોનાં ઉત્તર અનેક રીતે આપી શકાય. પરંતુ અમુકજ વિષય તરફ તમારા વિચારોનું

વક્ષાંશુ હંમેશ માટે છે અને તેમાંજ તમને વિશેષ રસ પડે છે એમ જો તમે ચાકસ પછે કહી શકો તો તેજ દિશામાં તમારી શક્તિ વિશેષજ ખીલી નીકળે.

માનસિક નિષ્ફળતાનું એક ખીણું મુળતત્ત્વ આપણા મગજની શક્તિઓ છે. વેપારની, અદ્ભુત ખીલવણી કરવાની શક્તિ, ગણિતના મોટા મોટા ગુન્યવણુ ભરેલા દાખલાઓ ગણવાની શક્તિ, અથવા તો ગુરુત્વકર્ષણ લેવા મહાન નિયમની શોધક વિગેરે સર્વ શક્તિનું ઉગમસ્થાન-મુળસ્થાન વિચારજ લે છે. સર્વે મહાન કાર્યો વિચારમાંથીજ ઉદ્ભવે છે. એટલે કે વિચાર એ કાર્યોનો પિતા છે. પરંતુ દરેક વિચારને વિન્યવંત રીતે પરિણામવામાં બે વસ્તુઓની અપેક્ષા છે. એક તો કાર્ય કરવા માટે અંદરનું પ્રેરણ બળ, બીજી સતત મહેનત આપણે એવાં ધણાં માણસો જોઈએ છીએ કે તેઓની મગજ શક્તિની યશ-બરી કરી શકે તેવા ખીણાં માણસો મળી શકતાં નથી. પરંતુ તેઓમાં અમુક ખાસ કાર્ય કરવા માટે ઉત્સાહનો અભાવ હોય છે, એટલે કે તેઓ જન્મથીજ આળસુ હોય છે. એચ્છિત વિન્યય પ્રાપ્ત કરવા સાથે તમારી સર્વ શક્તિઓને એકત્રિત કરી તેઓને એક મેળમાં લાવવાની જરૂરીયાત છે.

ખીણતં તત્ત્વને આપણે 'ઉદ્યમ' એવું નામ આપી આગળ ઉપર વાંચી ગયાં છીએ. ઉત્સાહથી પ્રેરણાને જો વિચારો તમારા મનમાં અધાયા હોય તે વિચારોને અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ જ "ઉદ્યમ" અનુભવવું અને વિચારવું એ કાઈપણ કૃત્તિનો બે તૃતિયાંશ ભાગ છે. અને પછી તે પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા કરવી તે બાકીનો ભાગ છે. ઇચ્છાનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ એટલે તે પુણ્ય થએલી કૃત્તિ હવે આ ત્રણે વસ્તુને એક સાથે મુકીને જોઈએ તો તેઓ તેનાં મુળ સ્વરૂ-

પમાં આપણને બહુ સાદી દેખાય છે. સાધારણ રીતે કહીએ તો માનસિક શક્તિના ત્રણ વિભાગો પાડી શકાય:—

૧—આગળ વધારનારી શક્તિ,

૨—સતત મહેનત અને ખંત (તથા)

૩—એનજીન તરીકે બુદ્ધિ.

ધણી વેળા બહુ હુશ્યાર માણસો જગતમાં પાછા પડતા આપણે જોઈએ છીએ. તેનું કારણ આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે. તેઓની બુદ્ધિ અપૂર્વ હોય છે. પરંતુ આગળ વધારનારી શક્તિ, ખંત તથા સતત મહેનતનો તેઓમાં અભાવ હોય છે. ત્યારે ખીજાં માણસોમાં બુદ્ધિની અપૂર્વતા અથવા તો શક્તિ હોય છે ખરી; મગર આગળ વધારનારું પ્રેરક બળ (પેટ્રોલ) અને વિજયપ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા હંમેશા જોવામાં આવે છે. તેથી તેઓ પોતાનાથી વિશેષ શક્તિવાળા તથા હુશીયાર પુરૂષોથી આગળ નીકળી જાય છે.

ઉત્તમોત્તમ વિજય મેળવવા માટે તમને તમારા આત્માની પુરેપુરી ઝોળખ થવાની જરૂર છે. જગત જ્યારથી રચાયું ત્યારથી તે આજસુધી કોઈ એ પુરૂષો કે કોઈ એ સ્ત્રીઓ એકજ સરખી શક્તિઓ ધરાવનારા થયાંજ નથી એમ કહેવામાં હરકત જેવું કશુંએ નથી. તમે પોતેથી એક અપૂર્વ વ્યક્તિ છો, અને તેમાંજ સમાજમાં તમારી ખરેખરી કિંમત રહેલી છે. જગતના સઘળા બ્યવહારમાં, વિદ્યાના સૃષ્ટિમાં, વિચાર, સૃષ્ટિમાં અથવા જગતની અનેક પ્રકારનાં સુખસાંધનો વાંળી આનંદસૃષ્ટિમાં, હંમેશાં ત્યારે તરફથી એકજ વસ્તુની માંગણી થયા કરે છે; અને તે કોઈપણ સ્વતંત્ર વિચાર કરનાર અપૂર્વ બરોબર સાંભળી શકતા હો તો તમને જણાશે કે આખું જગત તમને સાદ કરી રહ્યું છે. કદાચ તમારી બાજુ બહાર તમારામાં કોઈ એવી શક્તિ અથવા તો કોઈ એવા ગુણો

ધુપાર્ષ રહેલા છે કે તે તમારા સિવાય ખીજ કોઈ પણ વ્યક્તિમાં ન હોય; અને જગત્ પોતાના ઉદ્ધાર માટે તમારી એ શક્તિ અને તમારા એ ગુણો વાપરવાનું તમને મોટે અવાજે કહી રહ્યું છે. તમે એકજ જરૂરીયાત પુરી કરી શકો એમ છે અને જગત્ તમને તેનો બદલો જરૂર બહુ મોટી ઉદારતાથી વાળી આપશે, પરંતુ તમે જો તમારી એ ખાસ શક્તિને નિંદ્રાત અવસ્થામાંજ રહેવા દેશો તો તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ થશે નહિ અને તેનો બદલો તો જરા પણ તમને મળશે નહિજ. જગતમાં વસ્તી વધારે પડતી થઈ નથી; અને મૈક્રોએ સુધી તેમ થવાનો સંભવ પણ નથી પરંતુ જગતમાં ઉંઘણસીઓની સંખ્યા બહુ મોટી છે. અને તેઓ માટે પૂરતી જગ્યા જગત આપી શકે તેમ નથી માટે તમે જાગ્રુત થાઓ અને તમારી જે ઉચ્ચશક્તિ તમને હાંક મારી બોલાવી રહી છે, તે પ્રાપ્ત કરવા માટે યોગ બનો એ પ્રમાણે પુરતી તૈયારી કરવા પછી તમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકશોજ એવી અચળ શ્રદ્ધા સાથે બહાર પડો પરંતુ તેમ કરવા આગમચખી આટલું તો યાદજ રાખજો કે—

(૧) ધીરજ પૂર્વક કામ કરજો.

(૨) તમારી ઇચ્છા શક્તિનો ઉપયોગ હુમ્મણીયીજ કરવા માંડો.

(૩) તમારાં વ્યક્તિત્વ ઉપર પૂરેપૂરો ભાર આપો અને જગતમાં તમારું અમુક ધ્યેય છે અને ખાસ ઉદ્દેશ છે, તથા તે પ્રાપ્ત કરવા માટે તમારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ વાત તમે તમારાં મનને બરાબર સમજાવો.

(૪) “ માઈ ભવિષ્ય ઘણું ઉજળું છે ” એ વાક્ય તમારાં માનસિક અક્ષુ પાસે હંમેશાં ધરી રાખો આ સુત્રની સત્યતા

તો જાણું લોકો સ્વીકારે છે. પરંતુ તમે તો તે વાત ખરાબર સમજી લ્યો એવી મારી અંતરની આમ્રાહ પુર્વેક વિનંતી છે.

પ્રકરણ તેરમું.

જેવું મન તેવું માણસ.

Happiness is the natural and the normal; it is one of the concomitants of righteousness. Righteousness in its analysis is living right relations with the laws of our own being. If we are making even the most conscientious effort to know and to observe these laws happiness in the main will be our portion.

James Allen.

એક કોષક માણસે, સાનાં માણસને નીચડા સવાલ પુછ્યા—

- (૧) આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે ?
- (૨) આપણો સાચો મિત્ર કોણ હોઈ શકે ?
- (૩) મીઠામાં મીઠી ચીજ તમે કોણને કહો છો ?
- (૪) કડવામાં કડવું શું હોઈ શકે ?
- (૫) સાચી વાહલી ચીજ જગતમાં કંઈ કે ?
- (૬) ચાસ્ના પરિમાણો શી હોઈ શકે ?
- (૭) અવનિમાં ખાલી શું છે; અને ભરેલું શું છે ?
- (૮) જગતમાં અમર શું છે ?
- (૯) દુનીઆમાં સસ્તી વસ્તુ કંઈ છે વારં ?
- (૧૦) ભલુ અને ભલઈ કરવી એને આપ શું કહો છો ?

હુનીઆમાં આપણો ખરો શત્રુ કોણ છે ? એનો જવાબ આપ વાંચકો શી રીતે આપશો ? તમારી નિંદા કરનાર, તમને શીખાંમણ આપનાર, અને તમારૂં બહું ચએલું જોષ બળનાર માણસ કંઈ તમારો શત્રુ નથી. ખરો શત્રુ તેજ છે કે જે તમારાં સુખ દુઃખમાં અગત્યનો ભાગ લેજવો તમારો સારો-ખુરો સ્વભાવ છે તમારાંમાંજ તે પ્રવેશ થઈ એક દિવસે એ તમારોજ નાશ કરી નાંખશે. એક સાંપને અને એક ખુરો સ્વભાવને ઉછેરવું એ સરખી ચીજ છે. તમારામાં જે ખુરીખાસવતો છે એ પણ શું તમારા શત્રુ ન ગણાય ? ખરાજ દેવોએ આજે કોણને નથી ખુહાર કર્યા ? વળી તમારૂં મન જે તમારી વિરુદ્ધ વર્તન રાખે, તો એ પણ હુશમનજ ગણાય. તેમ ગુસ્સાનો દેવ, આંખોની અંતર, ઝેરી ઝંખાન, ખુરી ચશ્મ, લોભ ને લાલચ, પાપી હમકુ, કુકૂત્યો આ બધાજ મનુષ્યના કટા શત્રુ છે આપણા દિલમાં આ રીતનાં અસંખ્ય શત્રુઓ જડ ઘાલી પોતાનું સ્થાન કરી બેઠા છે; તેને કાઢી મેળવાતું છોડી દઈ મનુષ્યો બહાર પોતાની આસપાસ પોતાના શત્રુ-ઓને શોધે છે. જીવતાં શત્રુઓને પકડવા કરતાં તમારા શરીરમાં રહેલા ગુપ્ત હુશમનોને તમારે પકડવા જોઈએ. શી રીતે ? તમારે શાંતીથી શરીર રૂપી ગુપ્ત ઓરડામાં પ્રવેશ થવું જોઈએ, અને પછીથી એ ચોરોની પુંઠ પકડી અકેક પછી એક આમ બધાંનો નાશ કરી દેવો જોઈએ. જરાએ ન ઉશકે રાષ જતાં એક ચિંતેજ પાછગથી તેની મુડી છુંદેવી જોઈએ. મનુષ્યોના આ બળવાન શત્રુઓ શરીરમાં વસો કરી રહ્યા છે, છતાં મનુષ્યો તેને પીછાંનતાં નથી એ શું નવાઈ નહિ ગણાય ? તમે તમારા શરીરમાંથી ગરરી રૂપી બળવાન હુશ-મન કાઢી નાંખો; અને નહિતર જે જીવલેણ શત્રુનાંજ વમે આખેર ભોગ થશે. ત્યારેજ તમે હુનીઆને સારી રીતે

પીગાણી શકશે અને જોષ શકશે કે સંસારમાં સાર વસ્તુ કઈજ નથી.

“નિરખ્યું જગમેં કરી લક્ષ, લાખ્યુ વિકાળ કરે એ ભક્ષ,
દેખાવે એ રૂપે અનુપમ, પણ સેવનમાં છે અગ્ની સમ.
જુઠા છે પ્યાર સહોદરના, ખારાં જેમ નિર સાગરના;
જુઠી માયા, ખોટી કાયા, જેલ ખલક જેમ વાંદળી છાયા.
કામ, ક્રોધ, લોભ લખ્મ કરે, એ ભસ્મની અંગે વિલુત ધરે,
અલખનો લેખ લગાવીને, જ્ઞેય નિજ શોધતો હું કરે.”

આપણે ખીજો પ્રશ્ન આ છે કે, દુનીઆમાં સાચ્યો મિત્ર કોણ? આજે મિત્રો થનાર ધણાંએ મળે છે. જરા સાથે ફર્યા હર્યા, કલખમાં મદિરાનો ઉપયોગ કરાવ્યો, ફરવા હરવા સુકત ટીકીટ કરાવી, ઘરમાં ભોજન સારું લઈ ગયા, જુગારમાં પૈસાખી આપ્યા, તો તે માણસ આપણો મિત્ર સાધારણ રીતે ગણાય છે. પણ આ મિત્રો શું તમારા સાચ્યો મિત્રો છે? અંતકાળ અને મૃત્ય પછીની છંદગીમાં પણ એ આવી શકે અને મદદ કરી શકે? કદિખી નહિજ. ત્યારે ખરા મિત્રો કોણે ગણવા જોઈએ? અરે! તમો તેને નથીજ પિછાણતાં? તમારા જેટલાં સારાં કામો, અને સારા ગુણો છે એ તમારા ખરા મિત્ર અને રાહબરજ ગણાય. આપણો સાચ્યો મિત્ર તે આપનો પિતા તુલ્ય ધર્મશ્રેષ્ઠ છે. આપણી દરેક આશાઓ, તરસો અને ઉમેદો પાર ઉતારનાર કેવળ આ એકજ સાચ્યો મિત્ર છે; કે જે આ અને પેલી બન્ને અવનિમાં આપણને ઝોંક સરખી રીતે સહયાયરૂપ થઈ પડે છે. ભલે તમારા મિત્રો નહિ હોય તો ચિંતા નહિ. તમારી કીર્તી એજ તમારો સાચ્યો મિત્ર છે; તમારી અકક્કલ અને સત્યતા એજ તમારા જીવે જહાંનના દાસ્તો સમજવા કે જેઓ બન્ને અવનિમાં કામ આવશે. ઘણીકવાર મિત્રો દગલખાજ નિકળે છે. પરંતુ આ

મિત્રો એવા છે કે તેની સંગત આ અવનિમાં નહિ તો
આવતી કોઈ છંદગીમાં જરૂરજ કામ લાગશે. અને એટલા
મટે એ લાખ,

ઉજડ ધરમે બેઠકે, કીસકા લીજે નામ;
સાકુંથ કે સંગ બેઠકે, ક્યુ કરપાવે રામ ?
સાકુંથ સાકુંથ કંહા કરો, શીટ સાકુંથ કે નામ;
તેહીસે સુવર ભલો, ચોખો રાખે ગામ.
હરિજનકી કુતીઆ ભલી, જુરી સાકુંથકી માય;
વોહુ બેહી હરીગુન સુને, વા નિંદા કરત દીન જામ.
હરિજનકકા લતા ભલી, જુરી સાકુંથકી પાત,
લાતો મેં મુખ ઉપજે, પાતે ધજજત જાત.
સાકુંથ ભલે હી સમજયા, પર નિંદા કરંત;
પરકા પાર ઉતારકે, આપકી નક પરંત.

આપણો ત્રીજો મવાલ આ છે કે મીઠામાં મીઠું શું છે ?
શું તમે તરેહવાર મીઠાંણને મીઠું સમજો છો ? ના એમ
સમજવામાં તમારી ભૂલ છે. મીઠી ચીજ તે કંઈજ નહી
પણ બદામત છે કે જેઓ પ્રથમ ખુશાલ કરી પાછળથી
આપણી છંદગીનો ધાત આણે છે. મીઠી ઝંખાંનથી આજ કોણ
નથી લોભાયું ? દુનીઆમાં મીઠી ઝંખાંને જેટલું ઝેર પ્રવેશ
કયું છે; તેટલું ભાગ્યેજ ઝેરે ફેલાવ્યું હોય ? એક દરજ્જેને
મોચી સાથે ધાડી મિત્રાચારી હતી. મોચી કરતાં દરજ્જેની
કમાણી ખુબ હોય મોચી તેનો મિત્ર હતો મનમાં બધા કરતાં.
અને કોઈ રીતે તેના જીવનનો ધાત લાવવા એ નિત્ય મંડ્યો
રહેતો. પણ વળે શાંતું ? એક દિવસે મોચીએ કહ્યું “અલ્યા !
આ ગામમાં આપનો ધંધો કંઈ બગાડર ચાલતો નથી, મારે
ચાલ પેલા પાસેના શહેરમાં જઈએ. બોલો દરજ્જે, મોચીની

ગત સમજ્યો નહિ, એટલે જવા તર્કિયાર થઇ ગયો. એક સવારે તેઓ નિકળ્યા. દરજીએ ખેચાર દહાડા જોગુ બાહુ લઇ લીધું હતું. જ્યારે મોચાએ એક અઠવાડીક ચાલે એટલો ખોરાક બાંધી લીધો હતો. હવે શહેરમાં જવાના બે માર્ગ હતા એક લાંબો બીજો ટુંકો. મોચીએ કહ્યું ‘ભાઈ, આ લાંબે રસ્તેથી જઈએ તો કાંઈ અડચણ છે?’ દરજીએ કહ્યું, “ના ભાઈ અડચણ જેવું કશુંએ નથી પરંતુ મારું બાહુ થોડું છે તેથી મને જરા વિચાર થાય છે.” મોચીએ કહ્યું “એ તું બોલે છે શું? તારો ખોરાક ખુંટી જશે તો હું કાંઈ મરી ગયો છું શું? તેં મારા પર ધણું ઉપકાર કરીધા છે, તો શું મને તારા જોગું મળશે નહિ એમ?” આથી દરજી પોતાના મનમાં એ બહા મિત્ર માટે વખાણ ગાવા લાગ્યો, પરંતુ શહેરમાં જવાને દિવસ બાકી હતા, તેમ દરજીનું બાહુ પુર થઈ ગયું. હવે કરવું કેમ? તેણે અર્ધો દિવસ તો જેમ તેમ કાઢ્યો પરંતુ પછી તેનાથી લુપ્ત ન રહેવાથી મોચી પાસે થોડુંક બુકબ-ચાક ખાવાનું માંગ્યું. મોચી, દરજીનો મિત્ર હતો, છતાં તેનું જાણ જોવા રાજી ન હોતો. આથી તેણે વિચાર્યું કે દરજી પર વેર લેવાની આ સારી ટક છે. અને તેથી તેણે કહ્યું “અલ્યા, તને હું રોટી તો આપુ. પરંતુ તારી એક આંખ મ્હને ફાડવા દેય તોજી!” દરજી આ સાંભળી મનમાં ધણું ખેદ પામ્યો. કાંકે મોચી પ્રતિ તેણે જે બહાઈ વાપડી હતી તેનો આવો ભૂંડો બદલો મળશે એમ તેણે ધાર્યું ન હોતું. તેણે, મોચીના ધણું કાલાવાલા કરીધા. પણ એ માને શાને? આથી દરજીએ પેટને સાંકે એક રોટી લઈ પોતાની એક કીમતી આંખ ગુમાવી. હવે બીજો દિવસ પણ એજ રીતે દરજી લુપ્તો થવાથી અર-ધીજ રોટી માટે મોચીના કાલાવાલા કરીધા. મોચીએ કહ્યું “ભાઈ, મારા કાલાવાલા કરવાની જરૂર નથી. હું તને રોટી

આપવા ના કહેતો નથી અને કહ્યું પણ નથી. મગર સરત એટલીજ કે તારી ખીજ આંખળી ફોડાવી નાંખે તો તને એક રોટી મળશે” આ સનાનના સમાચાર સમજી દરજી તો ગડવાજ પડી ગયો. પોતે વિશેષ ક્રમાંણી સાડ જતો હતો; અને ક્રમાંણી થાય તેટલાં તો તે અંધ ખની જતો હતો એ વીચારે તેનું કાળજી ચિરાઈ જતું હતું. હવે કરવું કેમ ? અને વિચાર કરીને તેણે લાચારી સાથે ખીજ પણ આંખ ફોડાવી એક રોટી ખાધી. જન્ને આંખોએ દરજી અપંગ બન્યો. અને હવે મોઝીએ માન્યું કે, તે એકલોજ ક્રમાંઈ શકશે. આવા હેતુથી દરજીને મેલી તે ચાલ્યો ગયો અને કોઈએક શ્રીમંતને ત્યાં જોડા સીવવા મોટા પગારે રહી પણ ગયો. ગરીબ બિચારો દરજી ! તેનાં આ શી હાલ થઈ ગયા, એ વિચાર ઉપર બળાપો કરતો હતો તેટલાં કોઈએક સંન્યાસી જેવો ત્યાં ચઢી આવ્યો. દરજીને અંધ જોઈ સંન્યાસીએ પુછ્યું “જેટા, તેં તારી આંખોનું તુર ફેવી રીતે ગુમાવ્યું” દરજી લગલગ રોઈ પડી પોલ્યો “મારા અંખાપાનું કારણ સંતાપજનક છે” આમ કહી પોતાની તમામ વાતે તેને વાઢેક કીધો. સંન્યાસી કોઈ ઇશ્વરનો સાચ્યો બકન હતો. તેણે માયાથી દરજીને કહ્યું “જેટા, તું ગાભડ નહોતો ખનીશ. હું અત્યારેજ તને દેખતો છું છું” આમ કહી સંન્યાસીએ કાંઈ પાણી જેવું તેની આંખ પર મંત્રસાણી છાંટ્યું અને દરજી જોતો થઈ ગયો. અને પેલા કોઈ સંન્યાસીનો આભાર માનવા જાય તેટલાં તો કાણ જાણે તે ક્યાંય ગુમ પણ થઈ ગયો. દરજીને જે દહાડાનો ઉપવાસ હતો એટલે ઝડપથી શહેરમાં ગયો. બન્યું એમ કે, જ્યાં મોઝો રહ્યો હતો ત્યાંજ દરજી પણ રહ્યો. ટુંકજ સમયમાં તે મોઝી કરતાં આગળ વધી ગયો અને બધાંનો માનીતો થઈ પડ્યો. એટલે મોઝાને લાંબી પાઈ અદેખાઈ. તેણે એક રીવોલ્વર લીધી અને દરજીને જીવથી

મારવા વિચાર કીધો. એક રાત્રે તે રીવોલ્વર ભરી દરજના ધરમાં જતો હતો, તેટલાં અચાનક રીવોલ્વર ઝુટી જઈ પોતેજ તેનો ભોગ થઈ ગયો.

એટલા માટે એ લાઇખંધો ! આ દુનીયાનાં મિદાસ પર તમે જરાએ લોભાશો નહિ. પ્રથમ તો તમને મિદાસ કડવું ન લાગશે, પરંતુ; જ્યારે એજ મીદાસનો તમને અનુભવ થશે ત્યારે તેની અસરે પણ જ્યાં તમે માંગશો નહિ. અને એટલા માટે જેઓની સંગતથી તમે અમીરી ખાસીયતના થાઓ, જે તમારાંમાં માત્રમ પડતી એજને માટે તમેને શરમાવીને તે બદ્દીથી તમને છોડવે, જે જ્યારે નીતીની જમીન ઉપર તમારા પગો મુકતાં તે પગો ઠરતા નથી, ત્યારે તમારો નીતીનો પાયો મજબુત બનાવી તમે તે ઉપર ઓસ્તવાર રીતે ઉભા રહો એવા તમને ફરેલ બનાવે, જે તમેને નીરૂપી વાતાવરણનો વધારે સ્વચ્છ દમ લેવાને હિંચકી ધરે છે. વળી તમે નીતી તરફ વધારે માનથી જોતા શીખો એવી યુક્તિ આસ્પતવાળા તમેને બનાવી દે, અને જે કરજનું કરજ અદા કરવામાં કેવો યુક્તિ મરતઓ છે તે બાબે તમારી આંખો ખોલે; આવાજ એક માણસની દોસ્તી તમારે કરવી જોઈએ. એક સાચા મિત્રનું અર્થ સ્વરૂપ બતાવતાં કવિ ટનીશન લખે છે કે:-

On the the loyal hearted hang;
The 'proud were half disarmed of pride,
Nor cared the serpent at thy side;
To flicker with his double tongue.
The stern were mild when thou wert by.
The flippant put himself 'to school;
And heard thee, and the brazen fool.
Was softend and he knew not why.

જ્યારે પ્રભુના ક્રોધનો કે આગલાં ક્રમનો કોઈ ભોગ થઈ પડે છે, ત્યારે પૃથ્વીનાં સર્વ લોકો પોતાના પગ તેના માથાં ઉપર મુકવા માંડી જાય છે. પરંતુ જ્યારે તેનું પ્રારબ્ધ તેના હાથ પકડે છે અને નસીબે જીવી તેની પારી કરવા માંડી કે તુરત તેજ લોકો તેની સ્તુતિ કરવાને તેની હજુરમાં ખીદમતગાર હોય તેમ હાય જોડીને ઉભાં રહે છે. માટે ગરીબ માણસે પોતાના મનને મગ્ન અને દિલને અમન ચમન કરતું રાખવું જોઈએ; અને તેમ કરવાના કારણ છે. તે મુકકો દુકકો ખાય છે. પણ તે સલાહ સંપન્ન અને શાંત પણે, કાંકે તેનાં ખાણાં ઉપર કોઈ ખુશામતી ખોળીયાં અથવા દુકકાખોર તપલીયાં મ્હોં પર મીઠું અને પીડ પર કડવું; પીરસવાને ખીલકુલ હોનાં નથી. જે રોટીનું એક શ્રીમંત કે ખુશામત્યો નીવામત મળે છે તે શું તેને થોડી મીઠી લાગે છે ? જે પાણી તે પીએ છે તે શું નિઘનની તરસ મીટાડવાને થોડી લહેઝત આપે છે ? ના ના—તેમ કાણુ કહે છે ? ખુશામત્યા મોજલાઓ કરતાં પેલા ગરીબ બાપડાને ઠંડા પાણીનો સાદો ગોટ વધારે મધુર અને અમૃત સરીખો લાગે છે. અને ત્યાંજ કદાચ સ્વર્ગનું વિમાન તેઓ માટે ઉભેલું કાં નહિ હોય ? અને એટલા માટે અમીરી અને પુરાણી ઓલાદથી જન્મવા કરતાં નેક અને પરહેજગાર માબાપને પેટે જન્મ લેવો એ વધારે પસંદ કરવા જોગ છે. “A man's a man for a' that—” ગમેતે હો, છતાં પણ તે આદમી તો ખરોજ ને !

અચ્છાલી આદમીહી કહતા અગ્રે નઝીર :

ઔર સખમેં જો ખુરા હય, સો હય વોહલી આદમી.

હવે એવો પશ્ચ કડવામાં કડવું શું છે તે ઉપર વિવેચન કર્યું. કડવું એટલે શું ? તમે કદાચ કોઈ એસીડને ઝેર માનતા હશો. પરંતુ ખરું વિષ—ઝેર શું છે તે તમો જાણો.

છો? સૌથી પહેલાં તો માંદગી વેળા ઔષધ પીવાનું આપણને કડવું લાગે છે. મહા મહેનતે એક રોજ આપણે પીએ છીએ. તે શાંતે માટે? એટલા સારું કે આપણે જલદી સાંજ થઈએ તો ઠીક વળી બીજી કડવું સારાં કામ માટેનું છે. હમણાં કાંઈ ચોરવું હશે તો ચપળ મન ઝટ તૈયાર થશે, પણ એ બદલ તે ચોરેલી ચીજ તેના મુળ ધણીને આપવા કહોની (૧) તો મન એ પરવા થઈ બેસશે. હંમેશાં સારા કામ કરવા માટે આપણને આજસાઈ લાગે છે. એમજ કહોની કે ઔષધ કરતાંએ ભારે ઝેર લાગે છે. તેમ વળી કાંઈએ નસીયતના બે શબ્દો કહ્યા તો બસ થઈ ચુક્યું. જાણે તે શત્રુજ એનો થઈ ગયો. પણ હંમેશાં સારાજ શબ્દો પાછલથી મધ જેવા લાગે છે એ તમારે ભુલવું નહોતું જોઈએ. જેઓ આપણને ચંદાય છે તેઓજ શીખાંમણુ આપે છે. દુનીયામાં ખુશામતીઆ અને મોં પર વડાઈ મારનારા અસંખ્ય છે, પરંતુ શીખાંમણુ આપનારા ધણાંજ થોડા છે. જગતમાં અસત્ય રીતે વર્તવાનું જોઈતું સરળ છે, તેટલુંજ સરળ સત્ય માર્ગમાં નથી. કેમકે ધણું કરીને સત્ય દુશ્મન ઉઠા કરે છે. વળી સત્યમાં કડવાસ છે, અને તે ખરીદવું પણ મોંઘુ પડે છે. જ્યારે અસત્ય મિત્રા મેળવે છે. તે મીઠાસ આપી શકે છે, અને ખરીદવામાં સસ્તુએ છે. પરંતુ શું દેખા ખરું છે? દેખાવમાં ખરું છે, નહિતર ખરી રીતે જોતાં સત્યમાં કડવાસ છે ખરો! પણ સત્ય કુદ્રતી કાંઈ કડવું નથી કવિનાઇનમાં, કડવાસ છે. મગર તે કડવું તો નથીજ. કોણ કહે છે કે કવીનાઇન કડવું છે? જો કડવું હોય તો ચૈસા ખર્ચી તે શા માટે તમો ખરીદો છો? કવીનાઇન તમને મીઠું લાગે છે તોજ તમે તેનાં કડવાસ ને ન લેખતાં ખરીદો છો. એજ રીતે સત્યમાં પણ કડવાસ સમાજેલું છે; પરંતુ સત્ય જાતે કડવું તો નથીજ. અનેતેથીજ

લાભની દૃષ્ટિએ સત્યજી ઉત્તમ પગરૂં લેખવામાં આવે છે.
કાંકે "There is no religiyn more heige rthan
tell the truth." સત્યાનાસ્તિ પરોધર્મ.

Shine on, O star ! It is ordained
Vanquisbed thou shalt never be
But to the annd of time shalt stand,
Aou even through etermity. !

યાને—

સત્યના તારલા વાહલા પ્રકાશી રહે ત્રિભુવને,
નહિ અદ્રશ્ય તું થાતો, કદાપિ કૃષ્ણ વાદળે !
ધવલ મહીમા તારો, શાંતીને સૌખ્યા દાયક,
અવિચળ સદા રહેજો, યાવચંદ્ર દિવા કરો.

પ્યારમાં પ્યાર આપણને કંઈ ચીજ છે ? એ આપણો
પાંચમો પત્ર ! તમે વાંચકોને શી ચીજ પ્યારી છે ? એનો જવા
જેના વિચાર ! પરંતુ વાહલી ચીજ શું છે તે આપણે સમજી
શકતાં નથી. એક ચીજ આપણને સાથી જોતાં વાર
ગમી જાય છે; પરંતુ પાછળથી તેજ વાહલી
ચીજ પ્રતિ આપણો અભાવ થાય છે. ત્યારે તેના પર
તે કંઈ પ્યાર કરેલો ન હોતો ગણાય. દુનીયામાં કાંઈ કરેડો
ચીજો હસ્તિ ભોગવે છે. એમાંથી કંઈને ચાહવી એ આપણે
સમજી શકતાં નથી કોઈક માતૃપિતાને તો કોઈક દોષતને
ચાહ છે. પરંતુ વળતના વહેવા સાથે આ દરેક પ્રસિનો પ્યાર
નરમ પડી જાય છે. પણ ત્યારે પ્યાર શું છે ? પ્યારી ,
ચીજ તે આપણો પ્રાણ છે. જંધી વસ્તુ જીવ થઈ જાય તો
પરવા નહિ; પરંતુ પ્રાણ જો ગયો તો—જસ થઈ ચુક્યું.
હૃદયગી જસ ખતમ થઈ ગયેલીજ સમજવી. કોઈવાળુ એવો
આદમી ન હશે કે જેનો પોતાના જીવ ઉપર પ્યાર ન હોય ?

ધર્મી ધૃતે પોતાનો ધર્મ અને પાપીઓને તેઓના કુકર્મોજ પ્યારાં હોય છે. તેમ વળી લોભીને પોતાનો માલ અને ધન પ્યારાં છે. અને સાધુ સંન્યાસીઓને એકાંતવાસ વાંદલાં છે. રાજાને તેનું રાજ, અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને તેમની આખર વાહલી હોય છે; જ્યારે ભક્તને તેનું ભક્તિમજન પ્યારું છે. આ રિતે જેવું મન તેવું વિચાર અને વિચાર તેવું માણસ બને છે. કબીરજી જુદાં જુદાં ગુણોનું વર્ણન કરતાં બરાબરજી લખે છે કે—

કામ, ક્રોધી, લાલચી—ધનસે ભક્તિ ન હોય;

ભક્તિ કરે કોઈ સુરવા—જોગત વરન કુલ ખોય.

પંડીત ઓર મસાલચી—દોનો સુંજે નાંહિ;

ઓરનકો કરે આંદના—આપ અધેરા માંહી.

નીર્પક્ષકો ભક્તિ હય—નીર્મોહીકો જ્ઞાન;

નીર્દ્વંદીકો મુક્તિ હય—નિર્લોભી નીર્બાન.

પ્યારના પરિણામો શી હોઈ શકે? એ આપણો જીવન મશ્ન છે. કોઈપણ ચીજનો ગુણ અનુભવ્યા વગર એકદમ તેના ઉપર પ્યાર નહોતો કરી દેવો જોઈએ. પ્યાર સુખી પણ કરે છે અને દુઃખી પણ કરે છે. અપવાદ તરીકે એવી રીતના પ્યારના માઠાપનાવો પરણતાં જીવાન લાઈખંધોમાં બનતાં વારંવાર જોવાઈ આવે છે. એક સ્ત્રી, એક પુરુષને પોતાની જીંદગીમાં સંઉથી પહેલ્લીજ મળે, અને પછી તે તેને ચાહ્ય છે આમ વિચારી લગ્ન કરી દે છે. લગ્ન પછીના બેચાર મહિના પછીજ તેઓનો સાચો પ્યાર બરફ મિસાલ ઠંડોગાર થઈ જાય છે અને તેઓ વચ્ચે જંગ જાગે છે. જેથી ધણાંને છુટા છેડાનો આશરો શોધવો પડ્યો છે. 'એક બીજની પુરતી પસંદગી પાંખીને લગ્ન કરવા છતાં માતી બૈયર વચ્ચે કેમ અંધડા ચાલતા હશે એ વાત સમજવા જેવી છે. આપણા સંજો-

ગમાં આવતાં ધણાંક ભાઈજાંધોમાંના કોઈક પ્રતિ ધિક્કાર તો કોઈક પ્રતિ પ્યાર ઉભરી આવે છે જેનું કારણ આ છે કે, આગલા કોઈ જન્મમાં તેવાં મનુષ્યો આપણા સ્નેહી, મિત્ર કે શત્રુ હતાં. હવે એક જન્મમાં આવી ગએલો એક સ્નેહી પુરુષ અને એક સ્નેહી સ્ત્રી એક ખીજના સમાગમમાં જો આવે તો અંદરનો Spirit તુરત તેમને ઝોળખે છે, અને તેથી તે અંગણી વ્યક્તિ ઉપર એકદમ પ્યાર ઉભાઈ આવે છે. એજ રીતે આગલા જન્મોના શતરઝો પણુ આ જન્મે મળતા એક ખીજાં સામે ગુરકાગુરકી કરે છે. અને તેઓ એક ખીજા તરફ તિરસ્કાર જતાવે છે. પ્યારની ખાખડમાં સ્ત્રી પુરુષ બેગાં મળતાં પ્રથમ ખારીમાં તેઓ જન્મે એમજ સમજે છે કે તેઓ એક ખીજાને જીગરથી-નહિ છુટી શકે એવા પ્રેમથી ચાહય છે. આ પહેલ્લી નજરના પ્યારથી તેઓ પછી એકત્ર થાય છે. પરંતુ પછીથી આ પ્રેમ એકાએક ઠંડો થઈ જતાં જોઈ તેઓ જન્મે અજાણ્ય થઈ જાય છે. એટલા માટે પહેલ્લી નજરના પ્યારને 'પવિત્ર પ્યાર' સમજવા ભુલ નહિ કરશો. એક અપવાદ તમને કહું. થોડા વખતની વાત ઉપર એક ફ્રેન્ચ છોકરીએ પોતાના આશકનું રીવોલ્વરથી ખુન કરીધું અને પછી પોતેખી રીવોલ્વર મારી મરી ગઈ, કાંકે, તે છોકરી એક છોકરાને ચાહતી હતી, મગર છોકરો તેણીને ચાહવા જદલ કોઈ ખીજાને ચાહતો હતો. પરંતુ એ છોકરી જો કોઈ કાયદાની ખાખત જાણતે તો પછી તે તેને એક ભાઈના પ્યારથી ચાહી શકતી રહી શકતે. પ્યારમાં નિષ્ક્રાંત જવાથી આપવાત કરવાના હજારો દાખલાઓ સંખ્યાબંધ વર્તમાનપત્રોમાં આવે છે. ત્યારે તમોજ કહો કે પ્યાર સુખી કરે છે ખરો કે ? પ્યારથી આદમી પાપી ખી જને છે અને સાશી પણ જને છે. પ્યારથી 'માણસો ઘણીવાર હેવાન જને છે, અને તેમાંજ પોતાનો પ્રિય જાન પણ

ખોહી દે છે. પ્યાર ઘણીવાર ખેવકા થઇ જાય છે. પ્યારથીજ માણસ દુનીઆમાં ટકી શકે એવું નથી. ઘણીવેળા અતિશય પ્યારથી દિવાનાપણું પણ લાગે છે. હૃદમાં જે પ્યાર હોય તો તેનાં પરિણામ સારાં આવે છે. પ્યાર વગર દુનીઆ નથી. ખુદ ઈશ્વર પ્યાર રૂપ છે. God is Love and Love is God.

Perfect Love casteth out fear.
 Perfect Love is Perfect patience.
 Perfect Love is perfect Trust.
 Perfect Love is perfect Power.
 Perfect Love is perfect Wisdom
 Perfect Love is perfect Peace,"

પ્રેમ એ આત્માને અને પરમાત્માને જોડનારી કડી છે. કેમકે પ્રેમ એ ઇશ્વરતું મધ્યબિંદુ છે. જગતમાં પ્રત્યેક એક જીજ્ઞાસુ રનેહમાં વસવાતું છે; છતાંએ આપણે પ્રેમના મુળમાંજ કુહાડાના ધા ક્યે તો કેવું ખેદજનક ? પ્રેમ વિષે ખ્યાલ કરતાં સમજાય છે કે જે જગતમાંથી પ્રેમજ નાખુદ થઇ જાય, તો જરૂરજ જગત નાસ થાય; સમુદ્ર સુકાઇ જાય, ને તેથી જોટલું અહિત થાય તે કરતાં વધારે તુકશાન મનુષ્યમાંથી પ્રેમ ઓછો થાય તો છે. જગત પ્રેમને લીધે ટકી રહી છે. અને પ્રેમ વિના, માણસ જીવી શકે નહિ. પરંતુ એ પ્રેમ શુદ્ધ હોવો જોઈએ. જુદી જુદી વ્યક્તિઓ પ્રતિ મહોખત કેટલી હોવી જોઈએ. તેતું એક કોષ્ટક નીચે મુજબ મળી આવે છે:—

૧—એ દોસ્તો વચ્ચે ૨૦ ગણી મહોખત હોય છે.

૨—એ ભાગ્યાઓ વચ્ચે ૩૦ ગણી મહોખત હોય છે.

૩—એ પાડોશીઓ વચ્ચે ૪૦ ગણી " "

૪—ધણીધણીઆની વચ્ચે ૫૦ ગણી	"	"
૫—મે નિશાલીઆઓ વચ્ચે ૬૦ ગણી	"	"
૬—ગુરૂ ચેલા વચ્ચે ૭૦ ગણી	"	"
૭—સસરા જમાઈની વચ્ચે ૮૦ ગણી	"	"
૮—મે ભાઈઓની વચ્ચે ૯૦ ગણી	"	"
૯—આપ દિકરા વચ્ચે ૧૦૦ ગણી	"	"
૧૦—મે દેશોની વચ્ચે ૧૦૦૦ ગણી	"	"

૧૧—ધારા જરયોસ્તી મઝહૂબ પ્રતિ ૧૦૦૦૦ ગણી મહો-
બત ગણવામાં આવી છે.

જગતમાં ખાલી શું અને ભરેલું શું ? એ પદ્મ સાતમે
છે. ઘણે ભાગે એના ઉત્તર એમ આપી શકાય કે જેની
પાસે સુખનાં સાંધનો છે તે ભરેલો છે, અને જેની પાસે
કંઈજ નથી—સગાં સંજંધી પણ નથી તેઓ ખાલી છે. પણ
ના—એમ નથી. જે મનુષ્ય અધર્મી છે, અસંતોષી છે, અને
જેનામાં અંહકાર છે તે માણસ અવશ્ય ખાલી છે. જે માણસ
ક્રોધી અને અદેખો છે તે ખાલી છે. ખીજાં નહિ. દુર્વાસા
મુનીએ અંબરિષ રાજા ઉપર ગુસ્સે થઈ તેને મારી નાંખવા
વટીક વિચાર કર્યો, પરંતુ પરિશ્રમમાં અંતે દુર્વાસાને જ ખમતું
પડ્યું હતું. અંબરિષરાજા વિપ્રલુના મોટા ભક્ત હતા. તેણે
એકાદશીનું વ્રત કરતા હતા એટલામાં એક દિવસ દુર્વાસા મુનિ
બારસને દહાડે સવારમાં તેને ત્યાં આવી ચડ્યા, દુર્વાસા મુનિ
નહિ ઉપર સ્વાગત કરવા બેઠા. ઘણો વખત રનાંન સંઘી કીધા,
એટલે બારસને દહાડે એકાદશીના (પારણ:) ભોજન કરવાનો
વખત પુરો થયો. તે વખત પુરો થતાં પહેલેલાં પાંચુ ન કરે
તો એકાદશીનું વ્રત ભંગ થાય; તેટલા માટે અંબરિષ રાજાએ
દુર્વાસા મુનીને જમાડવા પ્રથમ ભોજન નહિ કરતાં માત્ર
તુલશીનું પાંદડું ખાધું અને ગાયમની બરી પાણી પીધું. પણ

એટલામાં દુર્વાસા મુનિ સ્નાન કરીને આવ્યા અને અંબરિષે તુળશી પત્રથી પણ તેનાં પહેલાં ભોજન કર્યું. તેટલા માટે ક્રોધે ભરાયા અને અંબરિષ રાજાને બાળી નાખવા સાડાં અગ્ની પણ કરી દીધો. એમ છતાં અંબરિષ રાજા તો હાથ પગ જોડી છાનામાના હંભા રહી ગયા. એટલામાં વિષ્ણુજીનું શુદ્ધર્શન એક આઘ્યું અને તેણે એ અગ્નિને ભસ્મ કરી નાખ્યા. ચક્ર પાછું ફરતાં દુર્વાસાને લાગ્યું કેમે કરી એ નિકળે નહિ. અતે અંબરિષ રાજાએ જિષ્ણુ અને મહાદેવના કાલાવાલા કરવાથી દુર્વાસા મુની બચી શક્યા પાછળથી દુર્વાસાને બહુ પસ્તાવો લાગ્યો અને તેણે અંબરિષ રાજાની મારી ચાહી. ખરેખર ! જ્યારે માણસ મગરૂરી કરવાનું યાને મોહતાઈ દેખાડવાનું મુકી દેવ ત્યારેજ મનુષ્ય “ભરેલો” ગણાય છે. કપીરજી એક રથજે કહે છે કે અગર ધૃશ્વર તને તાજને તખ્ત આપી રાજાખી કરે તોખી તું તારા દિલમાં જરાએ મગરૂરી કીંવા ‘હુંપણું’ કરતો ના. જો તું નમનતાઈ રાખશે તો ખુદા તને પોતાનો કરી લેશે. કાં કે જ્યાં પોતાનો વિચાર નથી, ત્યાં પ્રભુનું સ્થાન છે. અભીમાની ધરમાં ધૃશ્વર નથી. અન્ન પાણી સમાન દાન, દ્વાદશી સમાન તિથી, પ્રાપત્રી સમાન ખીજો કોઈ મંત્ર, માતા સમાન ખીજો દેવતા અને નમનતાઈ જેવું ધારૂદાર શસ્ત્રે ખીજું છેજ નહિ. રહેજ નમનતાઈમાં વાંધોત્પડવાથી ટેક અને મગરૂરીને લીધે ટેલ્સ જેવા મહા પુરૂષ ઉપર દુઃખના ઝાડ પુછી પુછીને પડ્યાં હતાં. જેલ્સલર ગર્વનરે પુછી શહેરના બજારમાં એક લાંકડી ઉપર ટોપી મુકી તેને નીચાં વળાને સલામ કરવાનો લોકોને હુકમ કર્યો હતો. જેઓ તે ટોપી આગળ નીચાં પડ્યાં તેઓ તો વિધનમાંથી છુટયા, પણ ટેલ્સ તો ખુદાની ખુદાવંદીને પણ તુચ્છકારીને જરા નીચો પડવામાં પણ મોહતાઈ

ખોહી દેવાનાં અમરયા ખોટાં અભીમાનથી દુઃખોના ખોળ
ખમવા પામ્યો હતો.

મર જાવેગા મુરખા, ક્યું ન લાગે ભગવાન ?
જીવી માયા જગતકી, મત કરના અભીમાન.
મત કરના અભીમાન, ખેદ શાસ્ત્ર યું કહેવે,
તજ મમતા લેજ રામ, નામસોં અમ્મર રહેવે.
કહે દીન દરવેશ, દેર અવસર કૃપ પાવે ?
ભજ્યા નહિ ભગવાન, અરે મુખ મર જાવે.

દુનીઆમાં એમ્મર કાણુ છે એ આપણો નવમો સવાલ
છે. અમર્ગ મરે નહિ એવી ચીજ ખોલવા જતાં ઘણી
નિકળશે. સૌથી પહેલ્લા અમર્ગ દસ્તી તે પ્રભુની છે.
હજારો બલકે લાખો વર્ષોનો તે છે, અને હજી પછી પણ
રહેશેજ. તેજ રીતે આપણા ભલાં કામ પણ અમર્ગ રહે છે.
આપણા મૃત્યુ પછી આપણું જન્મ અને હસ્તિ નાશ પામશે
પણ જે રીતે એક પુષ્પની કળી પોતે કરમાવા અગાઉ પોતાનો
સુગંધ આપણને આપી જાય છે, તેજ રીતે આપણાખી
એવાં કામો હોવાં જોઈએ કે જેથી મૃત્યુ પછી આપણું નામ
દુનીઆના લોક વહાલથી યાદ કરે.

જેસી કરણી આપકી, તૈસા હી કૃણ લે;
કુડે કરમ કમાય કે, સાંઈયા દેખે ન દે.
રામ જરૂમે ખેટકે, સખકા મુજરા લેત,
છનકી જેસી ચાકરી, તીનકા તૈસા દેત;
સાહેબ કે દરબારમેં સાચો કા સીરપાવ,
જીઠા તમાચા ખાયગા, કયા રંકે કયા રાવ.

દસમો સવાલ આ છે કે, જગતમાં સસ્તુ શું છે ? સસ્તુ
શું છે તે તમો જાણો છો ? તો સમજો-પાપ મીઠું ખર,
પણ ઘણું સસ્તું મળે છે. શિકારીઓ એક મંછીને પકડવા

મમરા કે જાળ નાખી પાંથરે છે મછી તે જાળ જોતું નથી અને ચોખા ખાવાને સાંર હંમેશની જાળમાં ઝટ પકડાઈ જાય છે. એજ રીતે પાપીઓનોખી ફેજ સમજવો. લાલચ, સાકરના પડ પર ચઢાવેલી ઝેરની ગોળી છે, જે મોંમાં મુકતાં મીઠી લાગે છે ખરી પણ ગળે ઉતરવા ક્રેડે જીવનનો ધાત આણે છે. લાલચ સુગંધી આપનારા ધુલોના ખાગમાં છુપાએલા એક ઝેરી અઝદાહની માફક છે; જે માણસને સુગંધની લપેટમાં લઇ તેનાં જીવનનો ધાત આણે છે. લાલચ એક બહોલા દર્યામાં છુપાયેલા ખડકની મિસાલ છે? જે તેની ઉપરની લિલોત્રીને લીધે ઘણો સુંદર દેખાય છે, અને સ્ટીમરમાં બેઠેલા મુસાફરોને તેના બણી આવવા લલચાવે છે. મગર સ્ટીમરમાં બેઠેલાં મુસાફરો ત્યાં જઈ પુગતાંજ તેનાં ટુકડે ટુકડા ખડક સાથે અડાવાથી થાય છે. દુનીઆમાં લાલચ માણસને અનેક રીતે લલચાવે છે. આપણને તે કોઇક વાર કંઈ મેળવવાની ઉમેદ આપીને કાંવા કંઈ ખોહવાની ધારતી દેખાડીને લલચાવે છે જેઓ તેને તાબે થતાં નથી અને દહ મને તેની સાંમે બાળાદારથી લડે છે તેઓ સુખી થાય છે,

હવે અગીઆરમો પશ્ચ પાને છેલ્લો સવાલ લઈએ. દુનીઆમાં બહુ શું છે? બહુ તેજ છે કે જેમાં સારા કામો, વિચારો અને લયનો સમાધ જાય છે. કોઇક ભિક્ષુકને દન આપવું, શુદ્ધવાનતું હેશાંન ગાવું, ધર્મનું કર્મનું પાળવું, ખુદરતની પીછાંણ આપણા આત્મા સાથે કરાવવી, દોસ્તો પર શીદાગીરી રાખવી, શત્રુઓને માન આપવું, આ બધાં કામો ભલાઈના છે. એક ભલી મહોરદાર, ભલાં માખાપ, અને ભલાં સ્નેહી અવશ્ય ભલામાં ગણાય છે. કોઇની પણ વિરૂધ્ધ વર્તન કરશે નહિ તમો જેવું તમારા ખોતા માટે બહુ ચાહો

તેજ રીતનું તમારા ખીજાં માનવ જન્મનું આહો નિત્ય સાદુ
નજરથી સમાન્તર દરેકને જોવું, અને સંકટ સમયે સતોષ
રાખવો એ કામ ભલાં મદિ તો ખીજું શું ? હંમેશાં જાણતાં
હોઈએ છતાં થોડું બોલવું એ આપના લાભનું છે. ખુદાએ
જે સ્થિતિમાં આપણને જન્મ આપ્યો છે, તે ઉપરજ સંતોષ
માની તમે પર પડતા સુખ દુઃખ સહેલી લેતાં શીખવું જોઈએ
તોજ તમે પોતે અને તમારાં કામ ભલામાં દુનીઆની દૃષ્ટિએ
આપો આપ જણાશે તો પછી તમે માનશે કે દુઃખથી તમા-
મારાંકૌવત ને શુદ્ધતા આવે છે. ધૈર્યનીજ તરફદારી કરવાથી
તેનાંજ કર્માનને માન આપવાથી આપણે સુખી થઈ શકીએ
છીએ અને જ્યારે આપણે મૃત્યુની અવનિમાં જઈશું, ત્યારે
મોટાં તપ્ત પર ધવસર ખેંચી ફેરેસ્તાઓની દરખાશમાંજ તે આપ-
ણને એવું કહી પોતાનો હાથ આપશે કે “ઓ મારા ભલા
અને વફાદાર સેવક ! દુનીઆની બધીની ખાલી વિતાવી તું ભલે
અમારે આંગણે પધાર્યો ! માટે હવે ચાલ, અને તું અહિંજ
ખુશીથી આરામ લે ’

“Greatly begin ! thou, thou have time;
But for a line, be that sublime—
Not failure, but low aim is crime

પ્રકરણ ચૌદમું.

અમ્મરે સુખ—ચક્રીન અને આશા.

And look-a thousand Blossoms with the
day,

Woke—and thousand scattered in to
 clay;
 And this first summer month that brings the Rose;
 Shall take Jamshed and Kaikobad away
 John Logan.

દુઃખનું ઔષધ શું ? દ્રક્ત યકીન અને આશા છે. યકીન અને આશાને નિકટનો સંબંધ છે. યકીનમાંથી આશા પુટે છે, અને જીંદગીમાં આશા એ જીંદગી પોતે છે. કિંવા જીંદગી એજ આશા છે.—તે જીંદગીનું લંગર છે—ના એટલુંજ નહિ પણ સાહસીક કામો ઉઠાવી લેવા માટે તેમજ દેશહિતકારિક કાર્યો કરવા સારું જે હિંમત (energy) ની જરૂર છે તેનું મુળ સ્થાન અને ઝરો કેવળ યકીન જ છે. યકીન વિના આશા પ્રાપ્ત થઈજ કેમ શકે ? આશા વિના દુઃખદર્દી મટે કેમ ? અને હિંમત શી રીતે આવી શકે ? આજે આપણે ધણીવાર જોઈએ છીએ કે કોઈક મનુષ્ય કાંઈ સાહસીક કામ આરંભે છે, તો શરૂઆતમાં ઠીક ઉમંગ બતાવે છે, પણ પાછલથી ઠંડાગાર થઈ જાય છે. તો શું એ માટે આપણને યકીન, આશા અને હિંમતની જરૂર નથી ? ધણીક વેળા વળી આંમ પણ બનવા પામ્યું છે કે ઉલટ હોય છતાંએ કાર્ય પાર મૂકી 'શકતું' નથી. અને તેથી આપણને નિરાશીનો ઝટકો ઝણુન રીતે લાગે છે. આવા પ્રસંગે આશા ઉપરાંત હિંમત જો હોય તો તે નિષ્ફળતાથી ડરી જતો નથી પરંતુ નવિન લોહી, નવિન સાહસ અને નવિન આશાને તે જન્મ આપેજ જાય છે. હાય પણ જોડી બેસી રહેવા કરતાં આશામાં જીંદગી વહેતી રહે એ અધિક સારું છે. મહાન

મનુષ્યો આમજ મ્રેષ્ઠ પંકતિએ ચઢ્યા છે. જે તેમનામાં આશા જેવું કંઈ ન જ હોત તો આજે જે જે મહાભારત શોધો આ અવનિમાં થાય છે તે કદિઓ થાતજ નહિ. જેમનામાં યકીન નથી, તેના વિચારો નિન્ય ખરાગ રહે છે. અને તેવા કુ-વિચારોમાંથી વખતના વહેવા સાથે હુલડાઈ, એકલ પેટાપણું કુરતા અદિ અનેક શાખાઓ નિકળી કુકૃત્યો કરાવે છે. આજે દુનીઆમાં કુસંપ, લડાઈ ને કાપાકાપી જે ચાલુ થયા કરે છે. એ મોટે ભાગે અવિશ્વાસનેજ આભારી છે. જાણીતો લખનાર વોલ્ટરનાં અસરકારક પણ નારતિક માર્ગ પર દોરવનારાં લખાણુ પછી લોકો બેધડક નારતિક વિચારના થઈ જવાથી આખાં ક્રાન્સમાં લોહીની ધારા વહી ખુન રેણ ચાલી રહી હતી. આખો યુરોપ તે વેળા ક્રાન્સના હેવાન્યતથી ધ્રુજતો અને કાંપતો હતો એજ પ્રમાણે વળી વાહવાં માદર વતન ઇરાંનમાં પણ સ્મર્દિસ અને ગોમેતીસ નામક બે શખ્સોએ જુદા જુદા વખત દરમ્યાંન ધણી ખાનાં ખરાખીઓ કરી હતી; જે દાખી દેવાને દારાં-એ-દારાં અને નૌશીરવાન અદિલે મોટો ભોગ આપ્યો હતો. આજેખી આપણે જોઈશું તો એવાજ રંગઢંગ પૃથ્વીના દરેક ભાગોમાં જણાશે જરાએ ટંટો થયો તો ખસ સામાંનો વિશ્વાસ ઉડી જાય છે. પરંતુ તેજ વેળા “આશા”ની આશા રાખવામાં આવે તો બધાંને લાલ થાય. આશાઓ તો બધાંએ-કરે છે; પણ તે કરવામાં મનુષ્યો મોટી ભુલ કરે છે. ખોટી આશાઓ કરી કલપનાથીજ જાંઘેલો હવાઈ કિલ્લો દુઃખના પવન સાથ અઢડાઈ પડે છે; જ્યારે જનસેવા અને કલ્યાણકારિક આશાઓથી ચણેલી ઇમારત હજારો જન્મો સુધી જેવી ને તેવી ખડી રહે છે. આશા આપણી છંદગી ટેકવે છે. તે બળવાન છે અને તેની શક્તિ ઉમદા છે. “આશા”ના આંશન ઉપર આરામ

લેનાર મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખનો દર્યાવ સહેલથી તરીને શાંતીના કિનારે આવી ઉતારે છે.

આશા જાણો અમ્મર છે, અખંડ ને અવિનાશ;
બિછાને મરતો માનવી, પણ રાખે જીવ્યાની આશ.

દુઃખની લાગણી પ્રદર્શિત ક્યારે થાય છે? ત્યારેજ કે જ્યારે આપણામાંથી વિશ્વાસ જતો રહે છે. આપણામાંથી અધિરાધ જતી રહે છે, એટલે અવિશ્વાસી થઈ જઈ એ છીએ. આપણે જે જન્મમાં મેલાયાં છીએ; જે કંઈ ભગવાને આપ્યું છે તે ઉપર સંતોષ નહિ મેળવતાં આખી જગતજ સ્વાધીનમાં લેવા જતાં દુઃખ ન આવે તો શું આવી શકે? તમને એક દ્રષ્ટાંત કહું તે સાંભળો: આગલા વખતમાં એક રાજા હતો. કરોડોની તેને આવક હતી એ હંમેશ પોતાની સુખી રમ્યતને જોઈ મનમાં બળીને ખાખ થતો—અદેખી બનતો. બીજાં રાજ્યની જરાએ ચઢતી થતાં સાંભળી એતું કાળજી અગ્ની પેઠે તપી જતું અને નિત્ય હાય અકુસોસ કરતો. રોજ એ બેચેન રહેતો. અને બીજા અમાર ઉમરાવો જ્યારે તેતું કારણ પુછતાં ત્યારે તે પોતાનું અંગત કારણ બેઘડક જણાવી પણ દેતો. હવે કરવું કેમ? વજીરે રચી એક બાજી. તેણે સાધુ જેવાં વસ્ત્ર પહેર્યા અને રાજાને લઈ બહારગામ નીકળી ગયો. રાજા આથી જીદાં જીદાં ગામના લોકોના સમાગમમાં આવ્યો, અને ગાંમડાંના લોકો કંગાળ અને નિર્ધન છતાં કેવાં સુખથી ફરતાં હતાં તેનો એને હવે અનુભવ મળતો ગયો, એક વેળા તેઓ એકાદ નાના ગામડાંમાં પ્રવેશ થયા. ત્યાંય ઝુંપડામાં રહેતો હતો એક ખેડુત. સાથે તેની સ્ત્રીને છોકરાંએ હતાં. પરંતુ એ બધાંએ અતિસારના દુઃખથી પીડાતાં હતાં. એમ છતાંએ રાજાની સારી બરદાસ્ત તેઓએ કરી. રાજાએ ક્ષણિક પળમાં જોઈ લીધું કે આ કુટું-

મ્મ કંઠગાળને દુઃખી છતે સુખથી શરે છે તેનું કારણ સખુરી, સંતોષ અને ફરી ટાંચ પર પુગવાની તેમની આશા હોવી જોઈએ. રાજ્યને ખુલ્લુતને થોડાક સવાલ પુછ્યા. જેના ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું “ભાઈશ્રી ! અમે બધાં આ દુઃખથી આજે લાંબો વખત થયાં પીડાઈએ છીએ. મને સંતાન સાત છે, અને નોકરી વગર ગુજરાંન કરવું બહુ જાલેમ જેવું થઈ પડ્યું છે.” આ સમજી રાજ્યએ બે ગીની તેને કાઢી આપી. પરંતુ ખેડુને એવું કહી તે પાછી આપી કે “માફ કરોજી. તમારી આ ઉદાર બક્ષીશ હું માન સહીત ના પાડું છું. મને જે ઇશ્વરે આપ્યું છે; તેજ મને મોટા સંતોષ છે—એટલુંજ મને પુરતું છે.” રાજ્યના એ સાંભળી જ્ઞાન ચક્ષુના દ્વાર ઉઘડ્યા. “અરે પણ મારી કંતે તો કરોડો રૂપીઆ છે. ને હું મારા બીજાજીવુઓની અદેખાઈ કરું છું; અને આ લિશ્તુક ખેડુત નીર્ધન છતે સુખથી જીવન ગાળે છે ? ના આમ કદી ન હોતું જનરો. બસ તેજ ધડીએ રાજ્યને પુરતો પત્રાતાપ ને અનુભવ થઈ ગયો તંઓ બાદ દરબારમાં ગયા રાજ્યએ પ્રધાનની ચતુરાઈ માટે મોટી ભેટ આપી અને પછી પોતે પોતાની બાકીની છંદગી પુરતાં સુખ સંતોષથી ગુજરવા લાગ્યો. માટે સમજો કે—

લોભ કરાવે પાપ ઓપટ પડાવે વેર,

લોભ કરે બદલાવ અંતે દરાવે દાર.

એક લખનારે મનુષ્યને સંતોષ વિષે ઉર્મદા બોધ આપ્યો છે. તે જણાવે છે કે “ દુઃખના દર્યામાં ડોળા ખત્રડી દિલગીરીના દરતમાં આપણને નાંખીને આપણા ખુશાલ હંમેશાને નાખુશ કરી નાંખે (!) એવા ગએલા દિવસો ઉપર બળાપાની નજરથી એા ભાઈબંધો, તમે જોશો મા. મોતના દુતને શરણ થઈ તમેા સમક્ષથી સદાના વિદાય થએલાં કેળ કરતાંએ કુમળાં જવાનો અને રમકડાં જેવાં નાનાં બાળકોનો ક્વચતનો મમ

તમે હૃદયમાં જરાએ રાખશે નહિ. આફતોના મેઘથી પસાર થતાં દુઃખોના ઝાંપટાંઓને તાબેદારીથી નમતાં જે કડવા અનુભવો તમને મદ્યા હોય તે ઉપર વિચાર કરશે મા. નિર્જન અવસ્થામાં અલેત્યાં બાદ સુખ મેળવવાની આશા મનમાં જ રાખી આદ્યાં ગએલાં તમારા પ્રિય સ્નેહીઓની ગમખવાર યાદને જીગરમાંથી બહાર કાઢી ખિન્ન થશે નહિ. દુઃખોનું ઔષધ શાંતી અને સખુરી છે. એ ઔષધ ગળામાં ઉતર્યા વિના મનુષ્યોને કંઈ ખીજો છુટકજ નથી. પસાર થઈ ગએલા વખતને જવા દ્યો, જ્યાં તે પડ્યો હોય ત્યાંજ તેને રહેવા દ્યો. એ બદલ પસાર થઈ ગએલા વખતની પુઠ પકડી આવતો લવિષ્યકાળ અને કાળની પાછળ છુપાઈ રહેલા ઇશ્વરના નિર્માણ કરેલા કાયદાઓનો અભ્યાસ કરી સંસાર રૂપી અદાલતમાં ઇન્સાફના ન્યાયાધીશ સમક્ષ દુઃખરૂપી દંધત્યોને ઉભા કરો. અને તમારા દુન્યાઈ માર્ગના રસ્તાઓને તેમની બીકથી મોકળા કરી પ્રકાશ પાંથરો, ઇશ્વરનો આ સદાનો ઉપદેશ છે કે: દુન્યાઈ સાગરમાં સંસાર રૂપી નાવમાં મુસાફરી કરતાં આફતોના ખડકમાં જન્મ પામતાં દુઃખ રૂપી મોજાંઓની સાંમે તકકર જીલવા માટે આવતા વખતને સંભાળથી નિહાળજો. સંસારી દુઃખમાં અને સુખમાં ખરું રહસ્ય શી છે એ શોધી કાઢી આવતા વખતની શુદ્ધી સંભાળજો. પરંતુ આ કેવળ જે સખુરી અખત્યાર કરશે તેનેજ પ્રાપ્ત થશે, પરમાત્માને પ્રેમ પાંમવા શ્રમ ખેડતાં 'નિષ્કળ નિવડેલાં જીવડાંઓ તમે તમારી' નિષ્કળતાને 'સંભારશે નહિંજ. કેવળ એકજ વેળા તેને બોધ તરીકે સ્વીકારી લઈ વધુ ખડતળ મહેનતના માર્ગમાં રખડજો. તો ખચ્ચીતજ તમારી તે રખડપટ્ટી સુખના છેડામાં આવી અટકશે. આ ક્ષાંતી અવનિની લાલચોના મીઠા પણ પાછલથી

કડવા લાભો પ્રતિ તમારા જીવને પ્રેરશે નહિ, મગર સરળ
માર્ગની આશા વિના દુઃખ એને હાંદેશાના મોજાંએ. અને
ખડકો વચ્ચેથી તમારી જીંદગીના વહાણને હંકારી જાશે. અને
પછી—અહા ! ત્યાંજ ખરું સુખ—ત્યાંજ તમારાં જીવનની
જોટ બળતી છે તમારાં તે સુખમાં પરમાત્માનો પ્રબળ હાથ
છે. ઓ પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પિતા ! તારી માયાનો શિતળ
છાંયડો તારાં આ બાળકને અક્ષ ઓ મહાજ્ઞાની પુન્યવંતા પિતા તે
રોશન દિવસ અમો ક્યારે જોઈશું કે જે દિવસે જેમ એક
બાળક તેની મધુરી માતાના પાસામાં ચંપાય તેમ હમોખી
તુંજ પિતાની પ્રેમાળ ગોદમાં ચંપાઈએ ! ત્યાંજ તે તારી
ગોદમાં જે તું અમને હંમેશ માટે ચાંપી રાખે તો પછી તે
મધુરી નિંદ્રામાંથી આ ક્ષાની જગતની જંગળો કદિએ હમને
પાછી જાગૃત કરી શકવાની નથી."

ખુદા નામ ધ્યાઈ, મને ખુદા નામ ધ્યાઈ
એ મનહર નામ લેતાં, સદા દુઃખ વિસાઈ,
દયા રૂપી મંદિરે, ધ્યાન સદા તેતું ધારૂં;
સુખ-દુઃખ આવી પડે, કદિ નવ વિસાઈ
રજની વિતી થંધ પ્રભાત, રવિ કિરણ પ્રસારે;
પક્ષી ઉડતાં ગગને, ખુદા નામ પુકારે.
જાગ જીવ નિંદ્રા તજી, સમય શિદ્ધી ગુમાવે;
ગદ ધડી ફરી ન આવે, ખુદા સમર ભાવે.
રામનામનો હિરો; જે જગતમાં પ્રકાશે;
જે ગુમાવે હાથથી, હરદમ તું પરતારો.
રામનામ પુકારી, જાઉં નિશદીન વારી,
નામજ તે ખરેજ રસીકું, ભજ તું પ્રેમે ભારી.

અવિશ્વાસ કેમ જન્મ લે છે ? કારણ એટલુંજ છે કે
આપણે કોઈ વાર સામાના વિચાર પર દોરવાઈ જઈએ છીએ.

પણ શું ત્યારે આપણે આપણી મરજી પ્રમાણે કરી ન શકીએ ? આપણે જે કાંઈ કર્યું છીએ તે આપણી મરજીનું છે કે યા કોઈ તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડે છે ? જો ઇશ્વર ન હોય, અંતકરણ ન હોય, ઇચ્છા જેવું ન હોય તો નિતિની જવાબદારી અને નિતીને લગતો ભંગ જેવું કશુંએ ન હોય. જો આપણે ચાહીએ તે કરી શકીએ અને આપણે કોઈ અણુદીઠ હાથોમાં રમકડું નથી કે જેથી પોતાના ખ્યાલો પ્રમાણે આપણને ચલાવે. આપણી મરજી પોતે છુટ્ટાપણું ધરાવે છે અને તેનાં ઉપર જો કોઈનો હાથ હોય તો તે ફક્ત અંતકરણ છે. કોઈપણ ચીજમાં મન મકકમ રાખવું જોઈએ પ્રથમ જો મન સ્થિર હોય તો અરથા પોતાની મેળે આવશે. આપણામાંના ધણાંને ઇશ્વર ઉપર અરથા નથી. પર જાતિના દેવ દેહરાં ને યુજન કરવાનું એતક ધણાંને હશે અને એટલા માટે જો આપણું યકીન ઇશ્વરમાં દઢ હોય તો જરૂર આપણે તેના નિયમ મુજબ ચાલી શકીએ અને તેને આનંદમાં રાખવા તેની સેવા કરી શકીએ, આપણે સધળાં કહીએ છીએ કે, ઇશ્વર છે. પરંતુ એ માન્યતા મુજબ આપણે ચાલીએ છે ખરાં કે ? શું એ માટેનું આપણું યકીન નબળું અને ઠંડુ નથી ? શું આપણે દહાડાઓ અને દહાડાઓ, 'તુલીક તેનીજ હાજરી લુલી જતાં નથી ? આપણે શું કોઈક વેળા એવી પતરાળ ન હોતી કરી કે આ હ્રદયગીની તમામ સારી વસ્તુઓ તે પરમ કુપાળુ પરમેશ્વરની મહેરબાની કરતાં આપણીજ મહેનતનું પરિણામ છે ? આપણે શું આ જગત વિષે વિચીત્ર વિચારો ધરાવી તેની હસ્તીને લુલી જઈ શકતાં નથી ?

નાની યા મોટી ચીજોમાં આપણે યકીન રાખીએ છીએ. જે ચીજ આપણે જોઈ નથી તે ઉપર આપણે વિશ્વાસ

રાખીએ છીએ. અને તે ઉપર વર્તન રાખીએ છીએ. હવે
ખીજીજી બાળુ જે ચીજ આપણે જોઈ છે તેની હસ્તિ સ્વાકારી છે;
તે ઉપર મનુષ્યનું ચક્રીન નથી. ના એટલુંજ નહિ પણ તેમાં સત્ય
શું છે તેની તપાસ કર્યા સિવાય તે માટે જુદી વાણીઓ
આપણે ઉચાર્યે છીએ. આપવાદ તરીકે આપણે ઇંગ્લાંડ દેશને
માનીએ છીએ. નકશા ઉપર આપણે તેની કૃતી જોઈ છે. તે
દેશ માટે તમોએ વાંચ્યું છે અને સમજ્યું છે. અને તે
દેશના વતનીઓ સાથ તમોએ વાતચીત પણ કરી છે. અને
તેથી તમોએ ઇંગ્લાંડ જોયું નથી છતાંય ખાત્રી થાય છે કે
જગતમાં ઇંગ્લાંડ જેવો દેશ છે. એજ રીતે કુદ્રતની દરેક સામ્યી
વાતો તમો કાં નહિ સ્વિકારતાં; ? છુત ભમારા અને કહેવાતા
મહાત્માઓના પરિચયની લાંબી લાંબી વાતો કરનારા એકલા
ધર્મવરનેજ બજે-તેનેજ રાજી રાખવાને પ્રયત્ન કરે તો શું
તેથી તમને લાભ ન થશે ? જેટલા પ્રમાણમાં આપણે ધર્મ-
વરો વિચાર કરીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણું ચક્રીન પણ
મજબુત અને તેના માટે સ્થિર થતું જશે. જો આપણે તેને
આપણી નજરો આગળ જોવાનો ખ્યાલ કરશું તો ગોયા તેમ
કરવાની પછી આપણને ટેવ પડી જશે. પરંતુ તેમ આપણે
કરી નથી શકતાં. જે ચીજ સરતી છે તે તરફ લોકો વધુ
આકર્ષાય છે. અને આથી આપણા ધર્મ સરફ નિષ્ક્રિયતાની
દૃષ્ટીથી જોતાં આવ્યાં છીએ, અને એટલા માટે ક્રોધખી ચીજ
કબુલવા અગાઉ આપણું ચક્રીન મજબુત રાખવું જરૂરી છે.
એ માટે આપણે જોન લોગનના કીમતી શબ્દો સાથ મળતાં
થઈ ધર્મવરને કહીશું કે—

Through each perplexing path of life,
Our wandering foot steps guide.
Give us each day our daily bread,

And raiment fit provide,
 Oh ! spread thy covering wings around,
 Till all our wanderings cease,
 And all our Father's loved abode,
 Our Souls arrive in peace.

યાને—ઓ ખુદા ! જીંદગીના પ્રત્યેક ગુચ્છવળુ ભર્યા ભાગમાં
 તું અમારાં રખડતાં પગલાંની રાહજરી કરજો. દરરોજનો ખોરાક
 અને કપડાં તું પુરાં પાડજો; જ્યાં તુલીક અમારો આત્મા
 શાંતીમાં તુંજ પ્રિય પિતાના ચરણે આવે અને અમારી આ
 જીંદગીની મુસાફરી ખતમ થાય ત્યાંસુધી તારાં રક્ષણનો હાથ
 અમારા ઉપર કાયમ રાખજો.

જાણીતો ચિતારો વોશીંગ્ટન ઓહસ્ટોનના દુઃખની વાત
 કદાચ તમે સમજીથી હશે. એ ખિચારાનો એક વખત એવો
 આવી લાગ્યો કે તેને અને તેની સ્ત્રી બચ્ચાંને રોટી પણ
 ખાવાની નહોતી મળી. તેની સઘળી આશા કચડાઈ ગઈ હતી,
 પરંતુ એકજ ચીજ તેનાં હૃદયમાં હતી અને તે આફ્રે, ઇશ્વર-
 પર તેને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એક સમયે એ ભૂખથી
 તવળતાં બાળક માટે ચિંતાતુર હતો તેટલામાં કોઈએક ગૃહસ્થ
 આવ્યો અને પુછ્યું કે “ તમારી પાસે “ The angel
 uriel ” નું ચિત્ર છે કે ? ” એકાદ ખુણે પડેલું તે ચિત્ર
 વોશીંગ્ટને તેમ દેખાડ્યું. ” આ ચિત્ર તમે ૬૦૦૦ રૂપીએ મને
 આપો અમારાં કે ? ” પેલાએ પુછ્યું, વોશીંગ્ટને કહ્યું “ મેં તો એની
 અડધી બી રકમ ધારી ન હોતી. ” તુરતજ તે આવનારે તે
 ચિત્ર ખરીદી લીધું. પાછલથી વોશીંગ્ટનને જણાયું કે પોતાનું
 ચિત્ર ખરીદી કરનાર કોઈજ નહિ પરંતુ માર્કવીસ આફ્રે સ્ટેફર્ડ
 હતો. આ રીતે પ્રથમ જેઓ પોતાને મદદ કરે છે; તેઓને
 પછી ખુદા મદદ કરે છે. “ God helps those who

help themselves." જેઓ ધધ્વરને માનનાર છે, અને જેઓનો તેનાપર વિશ્વાસ છે, તે માણસ સુખીજ છે.

આસ્થા વધારવા આપણે શું કરવું જોઈએ ? છ. કુપરના જણાવવા મુજબ દરરોજ કાંઈક શુભ કાર્ય કરવું જોઈએ. અપવાદ તરીકે હાસ્ય—એમાં કંઈ આપણને બહુ મહેનત પડવાની નથી. જીવનની ઈચ્છી નજીવી બદિસોથી પણ આપણુ આયુષ્ય મધુર બનશે. આપણે સુખી અને આનંદિ કહી શકીએ તેવાં અન્ય પણ દુઃખીને કંટાળેલા માણસો આ જગતમાં ધણાં છે કે જેઓ દરરોજના એવા આનંદથી આખા વર્ષને અને જીંદગીને આનંદિને આશાવંતી બનાવી શકે છે.

દરરોજ કંઈક કરવું જોઈએ. દાખલા તરીકે એક આશાવંત શબ્દ—આપણે તેનું સામર્થ્ય સમજી શકતાં નથી. પરંતુ તે મૃદુ પ્રુષ્પના વિકાસની પેઠે ફળપ્રદ નિવડે છે. જ્યાં અસંતોષનો અધિકાર અને ઉદાસીના વાંદળાં વ્યાપી રહ્યાં હોય ત્યાં માત્ર એકાદ સાચા સંતોષી શબ્દથી પણ કેટલું બધું સુખમળી શકે ? એક મનુષ્ય પ્રત્યેના એક માયાળુ શબ્દથી કદાચ તેનું આખું વર્ષ અને જીંદગી પણ આનંદી બનશે.

દરરોજનું કંઈક કાર્ય અપવાદ તરીકે માત્ર એકાદ નિઃસ્વાર્થી, બલો ને સાચો વિચાર—એ પણ કાંઈ એકના જીવનમાં સંતોષી શબ્દ થઈ પડશે. તેનાં હૃદયપરનો ભાર ઓછો કરશે, તેને સરળ રસ્તો સૂઝશે અને આથી તેની જીંદગી સુખી બનશે, એને બદલે તમે ધધ્વરને કડવા વેણુ ઉચારશો નહિ.

ખુદના ખેલમાં ખાંખી તમ ન મનિ,
ખરી ખાંખી તમે ખુદની પિઞ્જો.

માણસ, ઐ સંતોષી શી રીતે બને છે ? ફક્ત લાલચથીજ ! જે જીંદગીની આખવા આવનારા દુનીઆના બે દિનના મહેમાનોને સુખની લાલચ આપી પોતાની હવેલીમાં તેડે છે. "અરે

‘અહીં જેવું સુખ પ્રાપ્ત થશે તેવું કંઈ તને ન મળશે, માટે અહીંજ થોભી જ” આમ કહી ભલાં મનુષ્યોને તે સમજાવે છે. ભોલાં મનુષ્યો ત્યાંજ પોતાનું સ્વર્ગ સમજે છે. પરંતુ એને તમો સ્વર્ગ માની ત્યાં તમારું સ્થાન બનાવશો નહિ. બહારથી સુખને મઝા આપનારી તમામ ચીજોમાં મુખ્યિતે ઘેલાપણું છે; જેનો અનુભવ તમને પાછલથીજ મળશે. આરંભમાં તો તેઓ પોતાની પાંખડી સાથે વળગાડી આપણને ચોદિસ ફેરવે છે; અને પછી એક દિવસે ખરાબીના ખડક સાથે આપણને અઠડાવી જાય છે. મનુષ્યને તે ચોખાજીથી ઘેરી લે છે; અને હવે તેમને પાતાળમાં ગરકાવ કરી નાંખવાની તક્યારી તેઓ કરે છે. અને તેજ સમયે પેલા જાનલુલા માણસને લોભી વસ્તુનો ખ્યાલ આવે છે. તુરતજ તે ઉઠે છે અને પોતાને નાશ કરનારી લોભી બાધથી દુર ભાગવા માંડે છે. હવે મનુષ્યે કેમ માર્ગ લેવો? સખુર ! ચીંતાની જરૂર નથી. જીઓ, હવે પેલી ભણી શાંત માર્ગ છે. દુઃખીઓનો ત્યાં વસવાટ છે. પરંતુ એમ છતાં તેઓ સંતોષીને ખુશાલ છે. હા બધુંઓ ! દુનીઆમાં બે વિભાગ છે. એક બાજુ લોભ્યા અને બીજી બાજુ સંતોષ્યાં મનુષ્યો વસે છે. અને એટલા માટે તમારે લોભી જગા પરથી એવાં ધીમાં કદમે સંતોષી જગા ઉપર આવી જવું જોઈએ કે જેથી લોભ્યણુ બાધ તમને મધુર વચન પર દોરવાવે નહિ. સંતોષી સ્થળ પ્રથમ અંધકાર જેવું તમને લાગશે, પરંતુ પછીથી જેમ જેમ તમારી આશાઓ જન્મ લેતી જશે, તેમ તેમ તે અંધકાર દુર્લ્લ થતો જઈ પ્રકાશના ફિરણો તમારા ઉપર પડશે. વિદવાન માણ વાઘસરોય લોડ લીટને એક સ્થળે કહ્યું છે કે,—

“O youth I begin not thy 'career too soon, and let one passion succeed in its due course another, so that every season

of life may have its appropriate pleasure and charm "

તમે જેખી કાંઈ કાર્ય કરો તે શુભ આશાથી કરો. એક કામમાં નિરાશા મળી તો પછી તે કામ છોડી દેવું એમાં તમારી ભુલ છે. "Try again"ની કહેતીનુસાર એક કાર્ય હજાર વખત કરવાંએ શરમાવું ન હોવું જોઈએ.

આશાતું ક્ષેત્ર મોટું રાખનારને ઘણું ભાગે નિષ્ફળતા ઓછી મળે છે. એક પ્રિય વસ્તુ મેળવવા સતત મહેનત કર્યા પછી તે ન મળે એટલે તે માણસને ખસ જવવા ગમતુંજ નથી. અને દુનીયાં પર તિરસ્કાર ને શ્રાપ નાંખે છે. અને અંતે દુઃખીજ બને છે. પરંતુ આશાને ફરી કાર્યમાં મુકનારને એ વિચારથી નવિનજ અનુભવ મળે છે. કાંકે પછી તેની એક આશા પાર ન પડી તો ખીજી, અને ખીજી નહિં તો ત્રીજી અને નહિંતો પાંચમી કે પંદરમી વેળાખી પાર પડે છેજ. અને તેથી તેને પછી સંતુષ્ઠ થાય છે. માટે આશાતું ક્ષેત્ર જોટલું મોટું હોય તેટલું સારું. આજનો જે વિચાર આશામાં છે તે આવતી કાલે કાર્યના રૂપમાં બનશે. તો નિરાશીમાં શાંતિનો સ્પર્શ તમે કાં નહિ કરતાં ?

Trauquility is a certain equality of mind which no condition of fortune can lither exalt or depress nothing* can make it less' for it is the state of, haman perfection...Instead of those Flashly pleasures, (which even at the best are both vain and hurtful to gether) we shall find ourselves possessed of our excellent Joy assured and a contiūual pe-ace and repose of soul.

ચાને—શાંતિ, એ મનની ચોક્કસ સરખાવણાંની હાલત (સમસ્થીતિ) છે કે જેને નસીબની કોષપણ હાલત જેમ ઉંચ તેમ નિંચ પંક્તિએ લાવી શકિત નથી. કોષપણ ચીજથી એમાં ઘટાડો થતો નથી; કારણ કે માણસાધ સંપૂર્ણતાની એ હાલત છે...ક્ષણિક પળમાં નાશ થઈ જતાં સૂખો (કે જે ગમે એવાં સારા લેખાતાં પણ કાલી અને હાંનીકારક હોય છે તેઓ) ને બદલે આપણે ટકાઉ ઉત્તમ ખુશાલી અને હંમેશની શાંતિ અને જીવનનો આરામ કીંવા આશાએશ ધરાવતાં માલમ પડીશું.

Faith એક એવો ઉત્તમ સદ્ગુણ છે કે જે સુરત ચક્ષુઓને ચળકાટ આપે છે. કેમકે Faith એટલે અધ્ધા આપણા શરીર માહે રહેલા spirit સાથે ઘાડો સંબંધ ધરાવે છે. અને એટલા માટે માનવની પહેલ્લી ફરજ શીલસુદ્ધ હરખટ^૧ સ્પેનસરના કહેવા મુજબ એવી હોવી જોઈએ કે "To know the unknowable." આજની વિદ્યા એવું માને છે કે આપણા શરીરને લગતી જીવનમુળ કીંવા જીવનશક્તિ એક ખીજી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે એવી શક્તિતું પરિણામ છે. આ જીવનમુળને "Protoplasm" કહેવામાં આવે છે. એટલે કે સ્થુળ દેહને લગતાં માંસ, હાડકાં, ચરખી, નસો, લેન્ગ, આદિ વસ્તુ માટે આ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે. મૃત્યુ પછી આ "Protoplasm"નો નાશ થાય છે. પરંતુ આપણે મૃત્ય અગાઉ આ બધી વસ્તુઓને જીવતી મારી નાંખવી જોઈએ. ભગવદ ગીતામાં જણાવે છે કે મનુષ્યે ખાકી ચીજોપર જાણે તે આંધળો હોય એવી રીતે જોવું જોઈએ. જાણે તે સાંભળતા ન હોય એવી રીતે અવાજો સાંભળવા જોઈએ અને પોતાના શરીરને જાણે તે લાંકડાંનો એક કકડો હોય એમ મણવું.

જોઈએ." મનના જુસ્સાથી આપણે આર્કપાઈ જવું ન હોતું જોઈએ. જે મનુષ્ય સાંભળવાથી, જોવાથી લાગવાથી, કે સ્વાદ લેવાથી ખુશી તેમ દુઃખી થતો નથી તેજ માનવી પોતાની ઇંદ્રિઓ અને મનના જુસ્સા ઉપર કાંઈ શકે છે. અને ત્યારેજ તે ઇન્શાંન મનુષ્ય પરથી મહાત્મા થઈ શકે છે. ત્યારેજ 'અવસ્તા' અને 'આઈગલ' માં જણાવ્યા મુજબ અહુરમઝદની ખુશાલી પ્રાપ્ત થશે.

મહા મિતોઈ અહુર કા ઉર્વા જેમ મજદાઓ.

Enter thou into the joy of lord

ઉપરોક્ત ધર્મિક વચનોને જ્યારે આપણા પોતીકા કરીશું: એ રીતે જ્યારે અહુરમઝદની ખુશાલી આપણા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શું ત્યારેજ આ દુન્યાની તમામ જંગલોમાંથી આપણે મુક્ત થઈ કેવળ સંતોષમાં સુખ માનીશું જ્યાં સુધી આપણા હૃદયમાંથી ખરાબ દુશુર્યો રૂપી મલિનતા તથા જશે નહિ ત્યાં સુધી આપણા જીવનમાં સંતોષ કદિ રચાંન કરશે નહિ. અને એટલા માટે, હે માનવ બંધુઓ.

કરજે એવું કામ ખુશી જ્યાં હોવો થશે;

હરનું ધરતાં નામ જગતમાં તેને જ ગાશે."

પ્રકરણ પંદર મું.

મહાન્ મનુષ્ય કેમ થવાય ?

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing, leave behind us
Foot prints, on the sands of time,
Foot prints, that perhaps another.

Sailing over life's solemn main,
A forlorn and ship wrecked brother
Seeing, shall take heart again.

Longfellow.

દુનીઆની તવારીખમાં જીવીએસુ સીઝર, નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ, શેકસ્પીયર અથવા મીલ્ટન સરખા મહાશાની અને અસાધારણ બુદ્ધિના વીર મનુષ્યો ફક્ત આંગળી ઉપર ગણાય તેટલા થોડાજ છે. ધણાં વર્ષોના વહેવા પછીજ એ કીસમે કાઠ વિર પુરૂષ દુનીઆના રક્ષણ સાંરે નિકળી આવે છે. કાઠ વીદ્યા હુન્નરમાં અતિ ઝડપથી અને ધણી નાનીવયમાં કુશળતા મેળવે છે. કાઠ રાજદ્રવારી કાર્યોમાં; અને કાઠ ખીજાં મોટાં કામોમાં જોઈએ તે કરતાં વધુ હુશીઆરી ખતાવે છે. એવાં મહાન માણસોની સફ્રમાં ગણવાને સર્વે કાઠને જાણસા થાય છે. મુખ્યત્વે કરીને તો નખળાં અને છાંલકાં મનનાં માણસો તે વર્ગમાં ખીરાજવાનું પસંદ કરે છે; કે જે વેળા તે જ્ઞાનીઓ, તેઓની ઉપર દયા ખાતા જણાએલા છે અને તેમની હસીમાં આવી પડે છે. કાઠક મહાન વ્યક્તિને જોઈ તેની સાથે ઓળખ કરી દેવાનો પવન આજે ખૂબ બધામાં પ્રસરી રહ્યો છે. પરંતુ એથી સામાનું સ્વમાંન કેટલું ઓછું થઈ જાય છે એ બાબત તેઓ સમજતાં લાગતાં નથી.

જેમ કૃષિ, જન્મથીજ કવિ હોય છે, તેમ હુશ્યાર માણસો અને સ્ત્રીઓ જન્મથીજ કુદરતની બક્ષેશ લઈ જન્મ લે છે. મહાન આત્માઓ જગતમાં શી રીતે જન્મતા હશે તેનાં કારણો જો તમારે શોધવાં હોય તો છેક ત્રીજી અને ચોથી પહેડી સુધીના વંશપરંપરાની તવારીખ વાંચી તેમનાં બેભાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પરંતુ તેમ આપણે શોધી શકતાં નથી. કાંકે, આપણા પૂર્વજો કાણ હતા; તેથી આપણે ખીન વાકેફ છીએ.

મહાન પુરુષો કેઈ આમ ગમે તેમ જન્મતા નથી; પરંતુ કુદ્ર-
તના ચોકસ કાયદાના આધારેજ તેઓ અવતરે છે. જે જે
ચંચળ પુષ્પીના થોડાક નરો પોતાની કાંબેલપતથી આ જગ-
તમાં પોતાનું નામ જીવતું રાખી ગયા છે કીંવા નામોશીથી
અમ્મર કરી ગયા છે તેઓ બધાં કુદ્રતના કોઈ અચળ નીચમ
ઉપરજ હતા. સીંધાંત સાંર એકાદ જંગલી માણસનો દાખલો
લઈએ. ધારો કે તેઓ જનવરી ખવાસના, મનના કીચાંત ગેષ્ટે
ઉતરતા કુટાથી નીનાળાં અને કુદ્રતની પેદાએશની આરંભનીજ
હાલતના મનુષ્યો છે. પોતાનું આજીવિકા ચક્રાવવા તેઓ મંછી
મારે છે અથવા તો તીરકામઠાંથી જંગલી પ્રાણીઓનો શીકાર
કરે છે તો ચાલુ ટેવથી તેઓ આ કામમાં મોટી હુશ્યારી બતા-
વશે. મહેનતની વહેંચણી અને તેવીજ બીજી સારી ચીજો,
અને અર્થ વિદ્યાની બારીકીઓ તેના મગજમાં ઉતરશે નહિ
એ બદલ સંરક્ષણ કેમ કરવું એ તેઓ બધાંજ સમજી શકે
છે. અને એ કામ સારી પેઠે કરી જાણે છે. તેનાં આગલા
પુર્વજો કરતાં આ કામોમાં તે ચપળાઈથી સારી બતાવે છે
તેનું કારણ એજ છે કે તેની મા તથા બાપનાં અને આગળા
પૂર્વજોના ભેંજ તથા તંતુઓ તેઓમાં ઉતરી આવે છે. પોતાના
પૂર્વજોથી ચાલતી આવેલી શીકારની તાલીમ તેનામાં પુરજો-
શથી ઉભરાઈ આવે છે. તેમનાં સાધારણ કામોમાં નજર શક્તિ
અને હાઠ ચાલાકી અને ભેજ તંતુઓના કામેમાં તે જોટલું
સંપુર્ણ દેખાડી શકે છે; તે તેનાં પૂર્વજોના ખ્યાલમાં પણ
ન હોતું છતાંએ તે કાર્યમાં તેમનો કોઈ કુળીન જવાન હુશ-
યારી બતાવે છે તેનું ત્યારે કારણ શું હશે? તેનાં કારણો એ
છે. પહેલું તે આ કે, માબાપ તરફના તેનાં સંધળાં પુર્વજોનાં
આ કામ માટેનાં મનમજા અને અંગમજા તેનામાં ઉતરે છે.
બીજું કારણ આ કે, બાહ્યાવસ્થા તે વૃધ્ધાવસ્થા આવે ત્યાં

તુલીક એ કાર્યા તે બખબો જાય છે. અને તેથી પૂર્વજો તરફથી વારસા તરીકે મળેલી આધતી શક્તિ (Gift) ને વધારે પુષ્ટી ને ખીલવણી મળતી રહે છે. આ રીતે જંગલી પ્રજા પણ આ સાધારણ ચતુરાઈ બતાવે છે; એ આપણને આશ્ચર્યજનક છે.

જેમ સુધરેલા માનવીઓમાં સીઝર્, શેકસપીએર, જસ્ટીશ રાંનાડે, મરહુમ ગોબલે, હિંદના દાદા, સર શીરોઝશાહ મહેતા મહાત્મા ગાંધીજી, ડૉ. એની ખીઝાંટ જેવા મહાન માણસો હોય છે; તેજ રીતે જંગલી પ્રજામાં એવો કે.ઈ. બલવાન પુરુષ મહાનમાંજ લેખાવો જોઈએ કાંકે જંગલી પ્રજામાં તે અંગત-બનો સેન્ડો કે શેકસપીએર જેવોજ છે. પણ તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે તેનામાં તેનાં આગળા ચર્ધ ગએલા પુર્વજોની તમામ શક્તિ ઉતરી આવી છે. એ લોકો જાહેરમાં નથી પડતા તેનું કારણ એટલુંજ કે તે જંગલી કાખેલ માણસ અને તેની ખીજી પ્રજાની શક્તિ સાંકડી હૃદમાંજ કામ કરે છે. તેઓમાં અકકલ, ચાતુરી, કુશળતા, પ્રેરણા યુદ્ધી બધું છે, મગર ખાંખી એટલીજ કે તેઓ પોતાની અસલીઆતનો ત્યાગ કરતા નથી. ને તેથી તેઓ નવિન શરૂઆત, ને નવિન ફેરફાર પોતાનામાં કરી શકતા નથી.

હવે આપણે આપણી સુધરેલી પ્રજાના ચરિત્ર તપાસ્યે. તો તેમાં તરેહવાર કામ કરનારા, જુદા જુદા ફાંટાંવાળા, બિન્ન બિન્ન અકારમાં મન શક્તિ ને શરીર શક્તિથી સામાને હેરત કરનારા માણસો છે. આ દરેક માણસોએ પોતાની ચોકસ શોખની તે વસ્તુઓને ચાલુ ખીલવેલી હોય છે. મહાન માણસો કાંઈ એકદમ ચર્ધ શકાતાં નથી. આ જન્મે કદાચ તમે આગળ વધવાના વિચાર કરો; તો આવતા જન્મે થોડેક દરજ્જે તમને તેવા સંજોગો મળે ખરા ! એ રીતે એ ચાર જન્મ પછી

એવાજ પ્રગટી કરણના વિચારોનું સામઠું બળ ભેગું મળવાથી નવા જન્મે તમે આગળ દતાં તે કરતાં મોટાં માણસ તરીકે આવશો. જેટલા જેટલા મહાન માણસ થઈ ગયા છે; એ બધાંઓએ આગળ એક દિવસે એવાં મહાન બનવાના વિચાર કર્યાજ હતા જગ જાણીતો પહેલ્લો પુનાતી શીવસુદ્ધ વિદ્વાન પીયાગોરાસે વારંવાર જાહેરમાં કબુલ કાધુ હતુ કે, “ પોતે આગળ ત્રણ ચાર જન્મ લઈ ચુક્યો હતો. અને અવતાર હજી મને યાદ છે. સહ્યદી પ્રથમ હું મરકપુરી નામક એક પહેલવાનનો ઇકાલીડીઝ નામક પુત્ર તરીકે જન્મ્યો હતો; અને “ દ્રાજન વોર ” નામની જાણીતી લડાઈમાં મેં ભાગ લીધો હતો. બીજા અવતારમાં હું હરમીટપસ નામક કાંઈ યાત્રી પુરૂષને ત્યાં અવતરીઓ હતો આદિ હું એક દયાળું માછીમારને ત્યાં જન્મ્યો હતો અને એ ત્રણ જન્મોમાં મેં માફ મનોબળ ભેગું કરીને પીયાગોરાસ તરીકે જન્મ્યો છું.” પીયાગોરાસ તે વેળા એક શિરેશ્તોજ ગોયા આક્રમણ પરથી ઉતરી આવ્યો છે; એમ લોકો માનતાં હતા. એજ પ્રમાણે જગતમાં બગોળ શાસ્ત્રીની પહેલ કરનારા કોપરનીકસ, કેપલર અને ગેલીલીઓ પણ એક મહાન માણસ તરીકે પંકાય ગયેલા છે. પોતાના મોટા ભાગ પછી એ શોધ હસ્તિમાં આવી છે.

મહાન મનુષ્ય થવા તમારે શું કરવું જોઈએ ? મહાન માણસોના ચરિત્રો તમે વાંચ્યાં છે ? તો તમને જણાશે કે, તેઓએ જીવંતી ભરના કુળે વેડીજ નામના મેળવી છે. તેઓએ એકદમ મહાન કાર્યો શરૂ કરી નથી દીધાં, પરંતુ ટક મેળવે પોતાથી બનતી સેવા દુનીઆને આપી છે. એફ. બી. મેયર નામક એક લેખક આથી વાજબી કહ્યું છે કે “મહાન કાર્ય કરવાની તક શોધતાં બેસી રહેશો નહિ. તમારું અધુરું જીવન તે પ્રસંગની રાહ જોવામાં વ્યતીત થઈ જશે, છતાંય તે ટક

નહોતી આવશે માટે ઇશ્વરની પ્રસન્નતા સંપાદન કરવાને અને મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવાને માટે જે નાની નાની તકો મળી આવે હોતો પણ લાભ લઇ લ્યો. જે તમે પ્રથમ નાનાં નાનાં કાર્યો મહા પરાક્રમથી કરશો તો પછી ભવિષ્યમાં મહાન કાર્યો મોટી મુશ્કેલીમાંથી પણ પાર ઉતારી શકશો. મહાન જનવા સાહ્ય ધણાંય ગુણો તમારે ખીલવવાના છે. પ્રાત્ય સ્થિતિમાં પ્રમાણિક્ષ પણે કર્તવ્યો જાળવવાં, અને સેવાનો સારો ઉપયોગ કરવો. ધર્મ વિરોધે એટલે અત્યારથીજ દુઃખ સહન કરવાની કોશીય રાખવી જોઈએ. તમને દુઃખી કરતી કોઈ વ્યક્તિના દોષ જોવાને જહનમે ઉચ્ચ ગુણ શોધી કાઢવા; અને તે કેવળ લોકોની શાખાથી મેળવવાજ કરવું નહિ, પરંતુ ઇશ્વરની ફરજ દાખલજ કરવું એજ મહાન જીવન છે.”

ગાર્હનના જણાવવા મુજબ જીવનના હંમેશા ત્રણ ભાગ છે: (૧) ઉચ્ચ. (૨) આંતર, અને (૩) ખાલ. ઉચ્ચ એટલે ઇશ્વર તરફ, આંતર એટલે આત્મા તરફ અને ખાલ એટલે દુનિયા તરફ. આ રીતે ત્રણ પ્રકારનું જીવન મનુષ્યે ગાળવાનું છે. એકાંતમાં ભક્તિમય જીવન, જાહેરમાં પવિત્ર જીવન અને સેવામાં પ્રવૃત્તિમય જીવન. આમાંનું એક નહિ, બીજું નહિ, કોઈપણ બે સાથે નહિ. પરંતુ ત્રણે જાતનાં જીવન એક સાથેજ ગાળવાં જોઈએ. અને એનું નામજ ખરે-ખરું સંપૂર્ણ જીવન છે. અને ખસુસ યાદ રાખજો કે સેવાનો ખરો ત્રિતાર આવું સંપૂર્ણ જીવનજ આપી શકે છે. સેવાનું વર્ત બીજાં બેમાંથી પ્રગટે છે. તેનાં મુળ ભક્તિ અને પવિત્રતામાં રહેલાં છે, આથીજ આપણને સમજાય છે કે અનેકોની આટલી બધી સેવા કેમ બ્યથા જાય છે? કારણ એજ કે પ્રથમનાં બે પ્રકારનાં જીવનરૂપી પાયોજ તેમાં હોતો નથી, અને હોય છે તો લુલોજ હોય છે એટલે તેમનાથી પછી મહાન શી

રીતે બની શકાય ? વળી મહાન થવામાં અને મહાન કાર્યમાં સામાના ઉત્સાહને ઉ-નેજનની મોટી જરૂર છે. જીવનમાં સૌથી વધુ જરૂરની વસ્તુ 'ચહાયતા' નથી પણ "પ્રેરનાત્સાહન" છે, એક બળતાં ધરતી ઉંચી બારીએ એક બાળક હતું. બંબાવાળા-ઓએ તેને બચાવવા એક નીસરણી ગોઠવી ધર ઉપર ચઢ્યો, તે લગભગ બારીએ ચઢ્યો; પણ ત્યાં ગરમી એટલી બધી હતી કે તેને ચક્રી આવાથી પાછું ફરવાનું મન થયું. એટલામાં નીચે ઉભા રહેલાં ટોળામાંથી એક જણે તહેને પ્રેરનાત્સાહન આપવા ખુમો પાડી. તુરતજ મોટો પ્રેરનાત્સાહક અવાજ સંભળાયો. અને એક પળમાં ખયમાં આવી પડેલાં બાળકને ભયંકર મૃત્યના પંખમાંથી પોતાના હાકમાં બચાવી લીધું, ધણીક મહાન મનુષ્યો મહાન કાર્ય અને પ્રાયસમાં મુંઝામ્મ જઈ નિષ્ફળ થયા છે, તહેમને જો એકજ પ્રેરનાત્સાહક શબ્દ કહેવામાં આવ્યો હોત તો તેમને મુશકેલી વટાવવાની શક્તિ મળી હોત અને એ રીતે મહાન બનવાના માર્ગમાં આગળ વધન, કારણકે એલીઝા બેક હેરીશન કહે છે તેમ "જે સ્ત્રી પુરુષો નિંદા કરવાને બદલે પ્રેરનાત્સાહન આપે છે; તેજ જગતને ઉન્નત પથે દોરે છે"

જાહેર જીવંતીવાળા માણસોની એક નબળાઈ પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવાની હું તમને ખાસ જરૂર જોઉં છું. કો મનુષ્યની ચેતન શક્તિ અને લાગણીનું જોર ધણાં ખીલેલાં હોય છે, તેની ઉપર નવા નવા ફેરફારોની અસર ધણી જગ્યરી થાય છે. તેનાં તંતુ-ઓની લાગણી શક્તિ એટલી બધી તિક્ષણ હોય છે કે, ફેર-ફારોથી થએલી મન ઉપરની અસર શરીરના બીજા અવંવયો અને મુખત્વે કરીને હૃદય ઉપર ભારે દયાંણુ કરે છે. આથી તેનું હૃદય નિત્ય ધડક્યા કરે છે. અને તેમાં જ્ઞાન 'તંતુઓ'નાં કામ અનિયમિત અને ધીમું ને કાઠવાર ઉતાવળું થઈ જાય

છે અને તેથી લોહી વધારે પ્રસરી મનુષ્યને ઉશકેરી નાખી ક્રોધક સમયે ગંભીર પરીણામે નિપજાવે છે. એના સંબંધમાં તવારીખમાં નોંધાયેલા કેટલાક દાખલાઓ ધ્યાન આપવા જેવા છે. ગાંધી સદીમાં ક્રાન્તિમાં એક મહાભારત રાજદ્રારી ઉથળ-પાડલ થઇ હતી. તેમાં ફ્રેંચ પ્રજાએ પોતાના એકવારના પ્રિય રાજા સોલમાં લુઇ અને તેની બહુ ધર્મ પત્નીને મારી નાખ્યાં, ત્યાર પછી આખા દેશમાં જે જેર વ્યવસ્થા, જે ખુના-મરડી, અને રાજદ્રારી ઝનૂન ચાલીર હતાં, તેવો ખતાવ આગળ નહોતો બન્યો. દરમ્યાન તે મોટા મોટા રાજદ્રારી પુરૂષો બહાર પડ્યા તેઓમાં માર્કીસ ઓફ મીરાબો નામક નામીયો રાજદ્રારી અંત્રપદ ધરાવતો હતો. તેની આખી જીંદગી ખતાવેથી ભર-પુર હતી. અને ઈ. સ. ૧૭૮૯ ના ઉંપજા બળવા પછી પાર્લામેન્ટના એક સાધારણ મેમ્બરની પદવીથી વધીને તે રાજાનો સલાહકાર બન્યો હતો, પરંતુ તેની લાગણી ધણીજ ત્રીવ હતી. રાજમાં થયેલા ઓર્ચીતા મોટા ફેરફારો, અને તેનાં પોતાનાં મોટાં કામોની અસર તેના ઉપર એટલી બધી થઇ પડી કે પોતાના સ્વદેશના મોટા ઝઘડામાં બેથી વધારે વર્ષ ભાગ લેવા જવવા પામ્યો નહિ. એક પ્રસંગે એ સભામાં પોતાની એક નવિન યોજનાની હિમાયતમાં બહુ ઉશકેરાઈને અસરકારક ભાષણ કરતો હતો; તેટલાંમાં જાણે તેના દિલમાં કોઈએ ખંજર ભોકી દીધું હોય તેમ ઘોંસતાં બોલતાં અટકીજ પડ્યો અને પછી થોડાજ દિવસમાં મૃત્યુની શાંત નિંદ્રામાં એ સૂતો.

“ એવોજ એક બીજો દ્રષ્ટાંત એક રાજ્યદ્રારી મહા પુરૂષનો છે. વિષા હુન્નરમાં કુશળ ને જાહેરમાં તેણે મોટી ખ્યાતિ મેળવી હતી. પરંતુ એ બાપડોખી ઝટવારમાં બહુ લપી જતો. મોટા મોટા ડોક્ટરોએ એને સલાહ આપેલી કે તારે ઝટ ઉશકેરાઈ નહોતું જવું જોઈએ. પરંતુ ઉછળતી જુવાનીનો આ જુધ્ધો

તેમ અમને જાણું ? થોડા વખતમાં જ્યારે અમેરિકામાં ચાલતો ગુલામી ધંધો ધંગ્લાંડના રાજધાનીઓમાં જોસભેર ચર્ચાનું મુળ થઈ પડ્યો, ત્યારે આ યુવાન-ખીસતા જવાને તે આખરની સાંમે એટલી તો છટાઈ પણ ઉશકેરી હાલતમાં આપણ કીધું કે એકાંએક તે સ્ટેજ ઉપર તુટી પડ્યો, અને માથે લોહી ચઢી જઈ તેનો પ્રાણ જતો રહ્યો.

કોઈક જાહેર વ્યક્તિને બાધ્યાવસ્થાથીજ ઉશકેરણી ખમવાને માહવરો પડતો, એ બાધમાં તેમનું શરીર બળવાન થઈ રહેલું હોય છે. કોઈક વેળા તેમની શરીરની શક્તિ ઉપરાંત ઉશકેરણી થાય છે ત્યારે તેઓનો પછી ખીજાં ભાગો પર પણ આંકાશ રહેતો નથી. એવા પુરુષોનું મગજ ઘણી વેળા પોતું થઈ પડતો ભેળના દુઃખના ભોગ થઈ પડે છે. કોઈક વાર શરીરના ચોક્કસ ભાગો જુદા પડી જાય છે, કીચીત લકવાથી સ્થંભ બની જાય છે. અને ઘણાં મદાન મનુષ્યો આવા રોગથી પીડાતા જણાએલા જાહેરમાં આવ્યા છે. ધંગ્લાંડનો એક જાણીતો રાજધાની સાધારણ સ્થિતિ પરથી મહા મહેનતે ઉચ્ચ સ્થિતિ ઉપર આવ્યો હતો. એક દિવસે સભામાં તેને એક પક્ષ ઉપર ચર્ચા કરવા જણાવ્યું. પરંતુ તેની ઝખાંન ગોળા ઉપડી જ નહિ. અને તેજ દિવસથી તેની બોલવાની છટા (Spirit) સદા માટેની જતી રહી. એટલા માટે જાહેરમાં પડવા આગમ્ય મનુષ્યે તેના શરીરને પ્રથમ ખૂબ કેળવવું જોઈએ. સૌથી પ્રથમ મન ઉપર કાબુ અને પોતા ઉપર કાબુ રાખતાં શીખવું જોઈએ. સહેજ બાધમાં ઉશકેરાઈ ન જતાં મગજને શાંત રાખવાની જરૂર છે. મદાન માણસ થવાની કુંચી પણ એજ છે. વળી જાહેરમાં પડવા આગમ્ય મનુષ્યે પોતાની પીઠ પહોલી રાખતાં શીખવું જોઈએ, જાહેર માણસ પર, પહેલ્લી ટીકા થાય છે. આપણી ટીકા સાચી હોય કે જુદી તોએ તે

જાણતાંજ ન હોય એવી રીતે ફરવામાં મોટું ડહાપણ છે. ઉશકેરાઈ જઈ વિવાદ કરવા કરતાં શાંત રીતે આપણી વિવાદના મુદ્દા સામાંને સમજાવવા જોઈએ. તોજ ચર્ચાને ટેકો મળે. બાકી કોઈના અવેશમાં આવી જઈ ચર્ચા કરવાથી આપણી ગમે એવી બાબતનું વજન ઘટી જાય છે; અને સત્યપણું બહાર નિકળતું નથી.

જાહેર જીંદગી ગુજારવા માટે સદગુણી જીંદગી, સાચ્ય મન અને સાચ્યાં દિલની જરૂર છે. સદગુણી અને નિર્મળ જીંદગી મનુષ્યોના કયા ગુણો પર આધાર રાખે છે એ જાણવાને પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષોને ઉત્કંઠ થાય એ સ્વભાવિક છે. એ ઉપર વિચાર કરતાં ઘણાં માણસો એવાં અતુમાન ઉપર આવે છે કે ખરું જોઈને પિછાંચવાની શક્તિ અને સારી મગજ શક્તિ એટલી એ ચીજો દુનીયામાં ફાવવા સાંઝ પુરતી છે. તેઓ કહે છે કે, વિચારવંત માણસની એકવાર ખાત્રી થાય કે સર્વે પ્રકારના દુષ્ટ કાર્યો મુખાંધમાં ગણાય છે, અને જે કાર્યોથી આખાં મનુષ્ય મંડળનું ભૂકું થતું હોય, તેથી પ્રત્યેક માણસનું પણ ભુકું થવું જ જોઈએ તો બીજા અને ગેરમનસારી દુર થાય. ખરેખર ! જે મનુષ્ય આપ સ્વાર્થની વૃત્તિ ઉપર આંકોશ નાખશે, તે ક્ષાલ્યોથી દુર રહી શકશે, અને નમ્રતા અપ્ત્યાર કરશે. દુકાંમાં ફેરેલી, મનુષ્ય માત્રના સુધારાનો સર્વેથી ઉત્તમ ને અસરકારક માર્ગ ફક્ત એક જ છે અને તે આકે, તે મહાન પ્રભુએ જે જીંદગી આપી છે તેનો ખરો હેતુ અને ખરા કાયદાની કેળવણી લઈ જમતને સુખની ચાવી સમજાવવી જોઈએ.

શાસ્ત્ર એક ભણી સમજાવે છે કે, બીજા અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપી મહાપુન્ય હાંસજ કરો, પરંતુ તેમ પુર્વ જન્મના ઉંચ સંસ્કાર વિના કદિ બને શકે નહિ. અપવાદ તરીકે એક કંજુસ મનુષ્યનો દૃષ્ટાંત લઈએ. તેની આજીવ તમે પૈસા સંગ્રહ

કરવાની મુખાઈ માટે અસરકારક તકરાર કરો, સુખ મેળવાનો તે માર્ગ નથી એમ તેને સમજાવો, અને તેને દેખાડી આપો કે સ્વચ્છ અને સખી દિલની છંદંગી કેવી શ્રેષ્ઠ અને ન્યાયી છે, છતાંએ તમે તેનાં ઉપર લેશ ભારભી અસર ઉપજાવી શકશો, નહિ. જે જ્ઞાન તેનાં બેજમાં તમે ઉતરવા માગોએ તે ભણું ને સત્ય છે ખર (1) મગર તે શ્રેયણ કરવા જેવી સ્થિતિમાં નથી. કાંકે હજી એ બાબત માટે તેનાં સંકાર ખીસ્યા નથી. જે કે તમારી દલીલમાં જવાબ આપવા જેટલીખી તેનામાં શક્તિ નથી. છતાંય તેનાં મગજમાં એ વાત ઉતરતી નથી. કાંકે પૈસાનું વ્યસન તેનામાં એટલું બધું જડ ધાલી બેઠું હોય છે કે તેથી તેનું મગજ શુદ્ધીથી વાતચીત કરી શકતું નથી. એજ પ્રમાણે વળી એકાદ ગુસ્સાના આવેશમાં આવેલા એક માણસ સાથે તકરાર કરવી કેટલી મિથ્યા છે એ તો સિધ્ધ થએલી વાત છે. જે ચીજ પાછલ કાઠ સ્ત્રી કીવા પુરુષનું દિલ દોડતું હોય; પછી તે મેળવવાના પરિણામ ગમે એવાં માંડાં હોય, તોએ તે વિષે તેની ખાત્રી કરવી અશક્યજ હોય છે. કાંકે તે ચીજ માટે તેની ઇચ્છા એટલી બધી બળવાન થઈ પડી હોય છે કે ગમે તેવા સત્ય તકરારખી તેના લક્ષમાં ઉતરી શક્તિ નથી. હવે ખીણું દષ્ટાંત જુઓ. કે જ્યારે સ્વચ્છ દિલને ઉદાર સ્વભાવવાળાંખી મનુષ્યો છે તેઓને પોના ઉપર કૌચુ (Self Control.) રાખવાની ટેવ પડી ગઈ હોય છે. તેથી તેમનાં વચારો અને લાગણી સાફ રહે છે. વિકાર અને સ્વાગંદી, છાલ-કાપણું અને લોભ, આપસ્વાય અને અદેખાઈ, એ સર્વેથી જ્યારે મનુષ્યનું મન મુક્ત થએલું હોય છે, ત્યારેજ કુદરતે આપેલો તેના બોલ્લો અને બળ સંપુર્ણ રીતે પ્રકાશી નીકળે છે. અને તેજ ખરેખરો મહાન માણસ સમજવો.

મનુષ્ય અને તેને કુદ્રતે આપેલી લિન્ન મિન્ન પ્રકારની શક્તિઓનો અભ્યાસ જેમ જેમ આપણે વિશેષ કરતાં જાણ્યે છીએ; તેમતેમ તેમનાં એકપણાં વિષે આપણી ખાત્રી વધારે થતી જાય છે. જેમ શરીરના જુદાં જુદા અવયવો આપણી હસ્તિને શક્તિ માટે ઉપયોગના છે અને તમામ ભાગો જ્યારે ભેગી રીતે આરોગ્ય હાલતમાં હોય છે, ત્યારેજ દરેક ભાગ સારા રહી શકે છે, તેમ મનુષ્યના ભેજાં અને શરીરની જુદી જુદી શક્તિઓ જ્યારે અકેકના સંબંધમાં ખરાં અને નીચમીત માર્ગે કામ કરે છે; ત્યારેજ તે મનુષ્ય, મહાન મનુષ્યની સંપૂર્ણતાએ પહોંચે છે. ભેજાં અને હૃદયની જુદી જુદી શક્તિઓ અકેક સાથે રહીને સંબંધમાં કામ કરે છે, માટે તેઓને પુખ્ત બનાવવા દરેક ખીજી શક્તિઓનેમી સાથે ખીલવવી જોઈએ. તકરાર, વિચાર અને કલ્પના કરવાની શક્તિ જે ભેજાંમાં મુકાએલી છે તે એકલી તો સ્વતંત્ર રીતે ઓછું કામ કરી શક્તિ નથી. હૃદયનાં વિકાર અને જીરુસા તેમજ લાગણીઓનું બળ ભેજાંના કામ માટે મોટા અટકાવ કરવાને સમર્થવાન છે અને એટલા માટે જેમ મગજને તેમ હૃદયનેમી સાથેજ ખીલવવું જરૂરી છે. તોજ તેનામાં મહાન કાય કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મહાન મનુષ્ય થવામાં ખીજા કયાં ગુણોની જરૂર છે ? મહાન પુરૂષોને તમોએ જોયા હશે તો જણાશે કે તેઓમાં ઉધ્યોગ અને ખંત યાને પોતે જે કામ કરે તે ખારે પડ્યા વગર ન મુકે એવી દૃઢ શક્તિને ચિવટાઈથી વળગી રહેનારા તેઓ છે. ઉધ્યોગ એ વ્યવહારીક ચાલ ચલણની સઉથી સરસ કેળવણી આપનારા સાંધન છે. પોતાને વશ રાખવું, એકાગ્ર ચિંત રાખવું, ફાંમ પછવાડે મંડ્યા રહેવું અને ખંત તેમજ ઉત્સાહ આદિ ઉત્તમ ગુણોને ઝહેરમાં આણુતાર અને કવાએદ અ.પ.

નાર ફક્ત એક જ ચીજ છે જે ઉદ્યોગ છે. એક માણસને. તેનાં કરી લીધેલાં ખાસ કામમાં ઉત્તેજન આપનાર અંત છે. માણસો અને પ્રજાઓને આગળ વધારનાર જીવંતો કાનુન અને દસ્તિનો કાયદો તે ઉદ્યોગ છે, ભારે મહેનત અથવા શ્રમ એક બોલે કીંવા શિક્ષા કદાચ હોયખી (૧) પરંતુ ભુલી જવું ન હોતું જોઈએ કે તેમાં માન ને કીર્તી પણ છે. દુનીયામાં જેટલું કંઈ શ્રેષ્ઠ છે તે સધળું ઉદ્યોગને આભારી છે. સુધારો એ તો ઉદ્યોગનું મુખ્ય ફળ છે. જે મહેનતનો નાશ થાય તો આખી માનવ જાતિનું પણ મોત આવે. જ્યારે સીકનદરે ધરાન જીવું, અને ધરાનીઓની રીતભાવનું અનુકરણ કરવાની તેને ટક મળી ત્યારે તેણે કહ્યું કે; મોજમજાની શૃંગી કરતાં ખીજી વધુ ગુલામગીરી ભરેલું કીંવા મહેનતવાળું જીવન કરતાં ખીજી કંઈ જ વિશેષ નથી. જ્યારે શાદ સેવરસ પોતાના મોત ના ખિજાણાં પર સૂતો, ત્યારે પોતાના સિપાહો અને અમલદારોને છેલ્લા જે શબ્દો કહ્યા હતા તે "Laboramus" શબ્દ હતો. એટલે કે 'મહેનત કરજો' એમ તેણે કહ્યું હતું. અને ખરેખર, તમોએ ઇંગ્લાંડની તવારીખ વાંચી હશે તો જાણતાં હશે કે રોમન સરદારોએ તે પછી પોતાની સત્તા જાળવી રાખી તેને દિન-પ્રતિ-નિ વધારતા જ ગયા હતા. જે કીર્તી મહેનતને આભારી નહિ હતું એમ કોણ કેદશે ?

જાણીતા ફ્રેંચ ચિતારા શ્રે-ઉએ વાજખીજ, કહ્યું કે: મહેનત, કામે લાગવું અને ઉપયોગી રીતે કામમાં રોકાવું એ મદાન થવાના ત્રણ લેહ છે. જાણીતા કાસાઓને એકવળા તેના કોઈક મિત્રે કામથી દુર રહી થોડો વખત આશાએશ લેવા કહ્યું. તેણે તેમ કીધું ખર, પરંતુ થોડા જ દિવસમાં પાછો ફરવાથી તેનાં મિત્રે તેમ કરવાનું કારણ પૂછતાં કહ્યું કે "કાંઈ પણ નહિ કરવા કરતાં કામ કરવાથી માંદગી વધારે સહેજાઈથી સહન કરી શકાય છે. તેથી જ હું પાછો ફર્યો છું"

અસલના રોમન લોકોએ મહેનતને એટલો બધો મોટો દરજ્જો આપ્યો હતો કે સાથી ઉંચ પદવીનારોમન અમલધારે પોતાની જમીનો પોતાના હાથેજ ખેડતા હતા, અને જ્યાંસુધી તેઓએ જાતે મહેનત કરી હતી, ત્યાંસુધી મોટી શહેનશાહત સ્થાપીને તે ટકાવી રાખી શક્યા હતા. પરંતુ પાછળથી મોઝમ-ઝામાં પડતાં તેમનો સિતારો અસ્ત થઈ લાગ્યો. અને વખતનાં વહેવા સાથે તેઓએ બધું ખોલી દીધું. સેન્ટપોલ કહે છે કે “જે માણસ કામ કરે નહિ તેણે ખાવું નહોતું જોઈએ” ખ્રીસ્તીઓના “ગ્રોટેસ્ટન્ટ પંથ” સ્થાપનાર મહાન ને આગેવાન માર્ટીન લ્યુથરને જે કે રોજાંદા સંખ્યાબંધ કામો કરવાના હતાં, છતાંય ઉમંગથી પોતાનો થોડો વજત ફાજલ પાડીને ધડી-આળ બનાવતો હતો. અને બાગબાની કરતો હતો. શાહોને શાહ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટની આ એક ખાસ ટેવ હતી કે પોતાના રાજ્યમાં કોઈપણ નવિન શોધ કરનારને પોતાની પાસે બોલાવી શાખાશી આપતો ને કંઈ મોટી બક્ષિશ આપતો; ને બહુ બારે આદરસ્તકાર કરતો. અને જતીવેળા તેને નમીને નમસ્કાર કરતો. એક વેળા તે સેન્ટ હેલીના ખાતે મીસીસ બાલકોઝમ્ નામક સ્ત્રી સાથે ફરતો હતો. તેટલાં સામેથી કેટલાક માણસો એક બારે બોલે લખ તે બાણી આવતા હતા. ને તેથી તેઓએ આ બંનેજણને ખસી જવા કહ્યું. મીસીસ બાલકોઝમ્ આથી ક્રોધે ભરાઈ. એવા હેતુથી કે તેણીને હુકમ કરનાર કોણ? પરંતુ નેપોલ્યને બાધને કહ્યું “મેડમ્, આ બોળને નમસ્કાર કરો.” સજ્જન વ્યંચકો! મોહ-પાઈ તુંદાઇમાં નથી. મહાન માણસો જે ખ્યાતિ મેળવે છે તે તેમની અણ હદ સાળેસાઇ, સહન શીળતા અને નમન-તાઇજ છે. એતું અનુકરણ તમો નહિ કરો?

જાણીશો પ્રખ્યાત કવિ સર વૉલ્ટર સ્કોટ સર્વેથી મહેનતું અને એક કામમાં નિરાશી મળે તોએ તે ઉપર મહેનત

કરનારામાંનો એક હતો. કીર્તી કેમ મળે છે તેનો પાઠ ખીજાને આપવામાં તે ધણોજ ઉત્સુક રહે તો. આ ઉપરાંત ખીજાં ધણાંક મહાન માણસો કેવળ ‘ક્રમ’ નેજ આભાર રૂપ હતા. અને તેથી જો તમારે પોતેખી મહાન બનવું હોય તો મહાન માણસોનાં ચરિત્રોનો તમારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

ધરાંતમાં તેમજ હાલમાં વિશ્વ વિખ્યાત થએલો ક્યાંની શમ્શ, જે આજે ધરાનની તવારીખમાં ‘કાવે’ નામે મશહુર છે. કાવે એક ગરિબ પણ આખરદાર લુહાર હતો; જે જોહાક જેવા એક જખરદસ્ત પાંશાહની મુકામેલ થઈને દેશહીતકારી પણાંની અમ્મર કીર્તી મેળવી ગયો છે. વળી શીરદોસ્તી એ પણ એક ગામડામાં વસ્તા ગામડીયનો બેટો હતો, જે પાછળથી મહંમદ ગીજનીના રાજ્યમાં એક મોટો શાહેર તરીકે પંકાઈ ગયો છે ખુજરચે-મહેર એ એક સાંધારણ અયોગ્નાનનો બેટો, પોતાની હુશઆરી ને કાબેદ્યતથી નૌશીરવાંન આદિલ જેવા ન્યાયી શહેનશાહનો વડો પ્રધાન તરીકે થઈ ગયો છે.

પહેલ્લા સર જમશેદજી છજીભાઈ, નવસારી કસ્યામાં એક ગરિબ માળાપને ત્યાં જન્મ્યાં હતા તેઓ મહોલ્લે મહોલ્લે ફરિને બાટલીઓ વેચી વખત ગુજરતા હતા તેજ શમ્શ આવી ગરીબ સ્થિતિ પરથી વધીને આપ મદદથી બ્રીટીશ રાજ્યના સહથી પહેલ્લા દેશી બેરોનેટની ખુફવી પામી, જર-થોસ્તી ટોળાને જગ આશકરા કીધો. વળી હિંદમાં તેમજ પશ્ચીમ દેશમાં પ્રખ્યાત થએલા મહાન દેશબંધત દાંદાભાઈ નવ-રોજ જેઓ આજે “ હિંદના દાદા ” તરીકે સર્વના મોંમાં રમી રહ્યા છે. આ નાંમાકીત પુરુષનો એક વખત એવો હતો કે, જ્યારે તેમને પુરેપુરું ખાવાનું ધટીક ન હોતું મળતું. દિવસે માતાનું કામ કરી રાત્રી દરમ્યાંન સરકારી લેમ્પ નજીક પોતાનું લેશન તેઓ કરતા હતા. આવી બારીક ગરીબાઈમાંથી ઉછ-

રીતે ભારે શ્રમના ભોગે વખત જતે લંડનની પાર્લામેન્ટના તેઓ પહેલા વહેલા પારસી મેમ્બર થયા હતા-

વડોદરા રાજ્યના માનવતા રાજા શ્રીમંત સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ, બચપણમાં એક ગરિબ ઘરનાં હતા. તેઓ આજે એક ખાહોશ રાજકર્તા તરીકે લોકોને જાણીતા છે. હિંદમાં એક એવા રાજા નથી, કે જેણે શ્રીમંત ગાયકવાડ પેઠે ગુજરાતને ફળદ્રુપ બનાવ્યો હોય ! ગુજરાતના રાજ્યમાં એક એવો રાજા ન થઈ ગયો હોય જે આજ નામદાર ગાયકવાડની સંક્રમાં આવી શકે ? આવોજ એક ખીજો અપવાદ મૈસુરનો રાજા હૈદરઅલીનો છે, એકવાર ફકીર હતો. પરંતુ પાછળથી તે એ લુટારૂ બન્યો હતો. તેની આગેવાની તળે ધણાંક લોકો એની સાથે જોડાયા હતા. હૈદર પાસે મોટું લશ્કર થવાથી મૈસુરના આગળા રાજાએ તેને પોતાના રાજ્યમાંના લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો. ને તે ટોચ પરથી છેવટે એ મૈસુરનો રાજા પણ બનવા પામ્યો હતો.

લોડ કલાઇવ એક ધણો નાંમીયો પુરૂષ થઈ ગયો છે. બાલ્યાવસ્થામાં તે ધણો તુફાંની હોઈ માજાપે તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મેલ્યો હતો. ધણાંક દિવસ ગામમાં તે ભટક્યો. અને અંતે હિંદુસ્તાન આવતી “ ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની ” મી. જોડાયો. જ્યાં પ્રથમ તો તેને કારકુનની નોકરી પર રાખ્યો. કારકુન પરથી સેનાપતિ બન્યો. ને તે ઉપરથી સેવટે કર્નલ, મેજર તે લોડ જેવા ખેતાઓ મેળવી સાથે મોટી મોટી જાગીરનો માલેક થયો. અંગ્રેજો હજી સુધી આ જવાન વિરલાની યાદ લુલ્યા નથી. એની યાદગીરી ધણાંક મોટાં શહેરોમાં છે.

જેરમી બેન્કર હજમનો છોકરો હતો. એ ધંધા ઉપરથી બહુલાઇને તે એક ધણો કવિતાંઇ અસરની વાણેજ કરનારો,

ને ધર્મશુર તરીકે થઈ ગયો છે. રીચર્ડ આઠકાકડ એક મધ્યમ સ્થિતિનો માણસ પાછળથી રૂના સાંચાના શોધક તરીકે નામના મેળવી ગયો છે. ખીડલી પણ એક મજૂર હતો. તે ઉપરથી, ઇન્જનેર બન્યો. એવીજ સ્થિતિ પડી મહાન માણસ થઈ ગયેલામાં બન્યા એક કવિ ને કુક એક નૌકાશાસ્ત્રી થઈ ગયો હતો. બેન બેનશન નામક કવિ, એડવર્ડસ ને તેલફોન નામક ઇન્જનેર, જીમ્મીસર જેવો નાંખીયો ભૂસ્તર વિદ્યાવેતા તેમજ કનીંગહામ જેવો નાંખીયો લેખક ને પુતળાં બનાવનાર મુળ પદ્ધતિએ તો કડીઆ વર્ગના હતા. વળી પૂર્વ દેશોની ભાષા જાણનારો પ્રોફેસર રલી, પ્રાણી શુભ ધર્મવિદ્યાનો જાણનાર બર્ન હાંટર પ્રખ્યાત શીલ્પ શાસ્ત્રી ઇનગોન બેન્સ, અને હેરીશન જેવો બાહોશ ધડીઆળી સુચારના ધંધાપરથીજ આવી ઉચ સ્થિતિ પામ્યા હતા. વણકરના ધંધા પરથી સીમશન ગણીત શાસ્ત્રી, વીલશન પક્ષી વીધ્યાનો ઉસ્તાદ, અને હા. લીવાઈન પાછલથી આફ્રીકા ખંડમાં મહાન શોધક, ખ્રીસ્તી ઉપાદ્યો તરીકે જગ પસીદ થઈ ગયો હતો.

મહાન કૌશલિયતી સર કલાઉસ્ટી શોવેલ, તેમજ વિજ્ઞાનીક પ્રવિણ સરજીવન, અને જાણીતો નિર્માણકાર સેમ્યુઅલ ટ્રીયુ, અને “ક્રાઉટરફી રીવ્યુ” નામક મોટાં ચોપાન્યાંનો અધીપતી ગીફોર્ડ, કવિ બ્લુમ શીલ્ડ, ખ્રીસ્તી, ઉપદેશક વીલ્યમ આ બધા નાંખીયો નરો મોચીના ધંધા પરથીજ મહાન થઈ ગયા હતા. ઇતીહાસ કર્તા બેન સરત લે, જાણીતો ચિત્રકાર જેક્શન બેન્ને દરજના ખેટા હતા. “ચાઇલીયસ” વોર” નામક જાણીતી લગાઈમાં બતાવેલાં અસાધારણ શુરાતનને લીધે ત્રીજા એડવર્ડથી “નાઇટહુડ”નો ખેતાબ મેળવનાર માત્ર એક ગરીબ દરજજ હતો; જે પાછળથી ઇતીહાસના પાનાંઓમાં સર બેન હોક્સહુડના નામે જાણીતો થઈ ગયો છે. ઇ. ડ. ૧૭૦૨ માં

વીગેની દર્યાઈ જગતનું માન મેળવનાર એડમીરલ હોયસેન પણ દરજીજ હતો. એક વેળા તે પોતાની દુકાનમાં સીતો (એકેસો) હતો. તેટલાં તેને ખબર પડી કે લડાઈનો એક કાફલો ત્યાંથી જતો હતો. આથી તેનું મન તેને જોવાનું થવાથી દર્યા કિનારે જઈ ઉભો. લશ્કરને એન્ડ સાથે ક્વાએદ કરનાં જોઈ તે એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયો, ને તેને એકાએક ખલાસી થવાનું મન થઈ આવ્યું. આથી એડમીરલની રજાથી તે પેલા કાફલામાં એક વોલન્ટીઅર તરીકે જોડાયો. આ પછી તેણે કેવાં કેવાં સહાસ કાર્યો કર્યાં, તે લખવાને આ જગ્યા નથી, પરંતુ ઘણાં વધે પછી ભારે માનચાંદ પછી એ પોતાના ધરમાં આવ્યો જે વેળા તેની માતાનું જીવન કેવું ખુશી થયું હશે ?

અમેરિકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેસટનો નાંમીચો જાણીતો પ્રમુખ એન્ડયું જોનસન. દરજીના ધધામાંથી આગળ વધેલા મહાન માણસોમાં અલખતાં સર્વેથી વડોળ ગણાવો જોઈએ. કાંકે તે ગરીબાઈની પંકતિ પરથી એક શહેનશાહની પણ ખરોખરી કરી શકાય એવી ઉંચામાં ઉંચી પદવીએ ચઢ્યો હતો. એક દિવસે તે વોશીંગ્ટન ખાતે ભાષણ આપતાં પોતા વિષે જોલતાં ત્યાં ભેગી મળેલી હાઠમાંથી કોઈએ કટાક્ષમાં કહ્યું "દરજી ઉપરથી રાજેશ્રી !" પરંતુ આ શબ્દોથી જરાએ નિરાશ ન થતાં તેણે કહ્યું "કોઈ ગૃહસ્થ કહે છે કે 'હુ' દરજી હતો પરંતુ તેથી જેમ હું ગલ-રાતો નથી, તે જરાએ શરમાંતો નથી. કાંકે હમણાંથી મારું શીલાઈનું કામ હું પોતેજ કરું છું" ધન્ય છે એની આ મ્હોતાઈને !

સર આઇઝેક ન્યુટન એક ગરીબ ખેડૂતનો છોકરો હતો બાલ્યા વસ્થામાં તે બહુ તોફાની હતો ને ભણવામાં તો એ બિલકુલ લક્ષ આપતોજ નહિ. સેવટે મોટી વયે ભારે અબ્યાસ કરી એક નામદાર નર થઈ ગયો છે. વળી ઇંગ્લાંડમાં પ્રીન્સિપલ

પ્રેસની પહેલ્લી શોધ કરનાર વીલ્પમ કેક્લટન, એ પણ એક ગરીબ કાપડીઆનો પુત્ર હતો. અને એવો એક બાહોશ 'મેકમીકન' તરીકે તેનું નામ જાપાની તવારીખ સાથે જોડા-
એલું છે જે સદા રહેશે. "Great Roman war" નામક પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ એણેજ બહાર પાડ્યો હતો. ગુજરાતના મહા કવિ દયાગમ, એ પણ એક નિર્ધન માથાપનો પુત્ર તરીકે જન્મ્યા હતા. પરંતુ કેળવણીમાં આગળ વધી તેમનાં માત-પિતાએ ઉત્તેજન આપ્યું તો તેનું કૃણ તેમને આવા એક નામકીત કવિ બેઠાથી મેળ્યું. વિકટર શેન્નઝ એ બિચારો એક ગરિબ માછીમાર હતો. એ બિચારો કેળવાયેલો ન હતો. પણ તરી જાણવાના હુન્નરમાં તે પ્રવિણ હતો. એણે પોર્ટોરિકો નામક બંદરમાં કુખી જતાં ૨૦૦ છવને પોતાના છવનના ભોગે બચાવી એક મહાન કામ કીધું હતું, જેના લાભમાં એજ બંદર આગળ તેની આ કીર્તિનો સ્થંભ સફેદ પથરથી કાતરવામાં આવ્યો છે, જે આજેથી તે ગરીબ માછી-મારની યાદ આપતો આરેસીખ્યો નામક દેશના પોર્ટોરિકો બંદર નજીક છે.

સજ્જન વાંચકો ! તમોથી એજ રીતે મહાન થવાં માંગતાં હો તો મહાન વિચારો કરો; મહાન માણસોનાં વૃત્તાં તો વાંચો; અને તમો હાલ જેટલાં સારાં છો; તેથી વધુ સારાં બનવાનો રોજ પ્રયત્ન કરો; તો અવશ્ય આ છંદગીના સત્ય વિચારો-અંકુરો આવતા કાષ્ટ જન્મમાં જરૂરજ ઉતરશે, જેટલો જેટલો મહાન મનુષ્યો થઈ ગયા છેને હાલ છે; તે બધાંઓએ એક દિવસ મહાન બનવાના વિચાર કર્યા હતાં તેનુંજ પરિણામ છે તમોથી જેમ અને તેમ સારા વિચારોનેજ સ્થાન આપો, તો વિચાર કેટલું કામ કરે છે તે તમો કાષ્ટ દિવસ અનુભવી શકશો, મહાન બનવું કંઈ બિઠ નથી; પરંતુ માટે તમારી

નૌનીકં હિમંત, કંઠક કરી ખતાવાની શક્તિ અને ભેળું એટલું તમારી પાસે અવશ્ય હોવું જોઈએ, પરંતુ એ પુર્વ જન્મના ઉંચ સંસ્કારો વિના ખતવું નથી. માટે આજે તમે ક્રાશીપ કરો અને બીજ રોપી જાઓ, તો તમને આવતા જન્મે મહાન થવાના સંજોગ મળી આવશે અને તમે રોપેલાં ક્રાશીપના બીજોને એક સુંગધી પુષ્પના રૂપમાં ખીલી આપેલાં જોઈ શકશો.

મી. દીનશા કરકરયાને ત્યાં મલતાં
વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

કરમની કહાણી કી. રૂ. ૪૧૧

પૈસા કે પ્યાર " ૨

જૈહરે છંદગાની " ૨

સિવટ મુઘી સાચી " ૨

સુખની શોધ " ૫૧૧

હીરાનો હાર " ૧૧૧

“ચેરાગે-હિન્દ” અઠવાડીક પેપર

— સ્વાસ્થીક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૫.

મળવાનું દેકાણું.

પ્રી. પ્રેસ” સ્ટેશનરોડ—નવસારી.

૧૧૭૧

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯

158.1 9920

મતીપી

(મૌલ)

મૌલે જુજ્યાળી યાને માળપ			
જુજ્યાળી વર્મ - મકાલી, પાલો			

158.1

મતીપી

(મૌલ)

9920

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ - ૬